

ЦЕНТРАЛНА
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ЦЕТУЉ
ННВ. Број II-27742

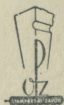

ВОКА КОТОРСКА

ТУРИСТИЧКИ ВОДИЧ

ИЗОДАНЈЕ
ТРГОВИНСКО-УГОСТИТЕЛЈСКЕ
КОМОРЕ - КОТОР

90-182030087

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

001606966

350

ЦЕНТРАЛНА
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ПЕТРОВ
ИИВ. Број II. 27742

BOKA KOTORSKA

TURISTIČKI VODIČ

Napisao NIKO LUKOVIĆ

Za štampu uredio Redakcioni odbor

IZDANJE:
TRGOVINSKO UGOSTITELJSKE KOMORE
KOTOR

Fotografije:

Čedomilj Kušević, Prčanj

Fotoslužba Hrvatske, Zagreb

Preduzeće Lovćen-film, Hercegnovi

Preglednu kartu Boke i tloris grada Kotora

izradio Božidar Dobrinović

UVODNA RIJEČ

Boka Kotorska je svojim prirodnim ljepotama, prošlošću i spomenicima kulture oduvijek privlačila domaće i strane putnike. Poslije Drugog svjetskog rata interesovanje za Boku se povećalo. Osjećala se potreba za posebnim priručnikom, koji bi pobliže upoznao posjetioce Bokokotorskog zaliva sa njegovim rjetkostima i znamenitostima. Toj potrebi nastojalo se udovoljiti ovim vodičem. Pored toga, svrha je ovome radu da domorocima i stranim posjetiocima pretstavi napore i pregaranja koje su stari Bokelji uložili na održanju narodne snage kroz hiljadu godina tuđinskih okupacija, kao i na polju privrede i kulture i da istakne njihove borbe kroz vjekove za slobodu i nezavisnost otadžbine, a osobito za vrijeme Narodnooslobodilačkog rata, kao najčasniju karakteristiku ovoga kraja i najbogatije nasljeđe davne i neposredne prošlosti.

Pošto je izdanje »Boke Kotorske« (»Narodna knjiga«, Cetinje 1951) skoro raspačano, »Trgovinsko-ugostiteljska komora« u Kotoru pristupila je objavljivanju svoga vodiča, u komu ima novih podataka i obavještenja u vezi sa turizmom.

Kotor, jula 1953.

N. L.

Kotor: Glavna gradska vrata (1555 g.)

OPĆI DIO

GEOGRAFSKO-GEOLOŠKI SASTAV

Boka Kotorska sa Lovćenom i ostalim Crnogorskim Primorjem predstavlja jedinstveni turistički pojas, koji je, pored svoje prirodne ljepote, bogat istorijom i spomenicima kulture.

Ovaj najduži zaliv Jadranskog Mora na našoj obali koji se razgranao ispod crnogorskih i hercegovačkih planina (Lovćen 1749 m nadmorske visine, Orjen 1895 m) otvara se prema zapadu kod Oštrog Rta. Između ovoga i Arze, suprotnog rta poluostrva Luštice, nalazi se ostrvce Mamula sa austriskim utvrđenjem (u staro doba zvano Žanjica), poznati logor bokeljskih rodoljuba u dva Svjetska rata, kao što je bila i obližnja Prevlaka na poluostrvu Oštrog Rta. Zaliv je na ulazu širok 1.6 morskih milja, a dug 15 morskih milja. Suženjima i proširenjima podijeljen je u više zatona i morskih draga. Glavnu podjelu zaliva čini poluostrvo Vrmac (768 m), koje se proteže od gorskog sedla Trojice u pravcu od jugoistoka prema sjeverozapadu, a poluostrvo Luštica (586 m) dijeli ga od Jadranskog Mora. Veći su zatoni: Toplajski, Tivatski, Risanski i Kotorski, koji su međusobno spojeni tjesnacima. Najuži je tjesnac Verige koji spaja Tivatski sa Risanskim i Kotorskim Zatonom. Zaliv je najširi pred Tivtom, oko 6,5 km, a najdublji u Topaljskom i Tivatskom Zatonu, 44 m., a u Kotorskom 34 m.

Bokokotorski Zaliv je u geološkom pogledu veoma zanimljiv. Prema mišljenju naučnika (Cvijić), prodori u Boki mogli su nastati samo rječnom erozijom. Ovaj se eroziski rad izvršio u najmlađoj geološkoj prošlosti, za vrijeme diluvija, kada je morski nivo bio znatno niži. Dok su se niz strane Orjena nisko spuštali ledenjaci, a Lovćen bio prekriven debelim sniježnim slojem, tekla je dnom današnjeg zaliva rijeka, kojoj je glavni krak priticao iznad Risna u dubinom Ledenice-Dvrsno. U tu rijeku se ulivala i voda koja je postajala otapanjem snijega i leda. Izdizanjem morskog nivoa, poslije ledenog doba, potopljena je složena dolina bokeljske rijeke i tako je nastao današnji zaliv.

U krševitom predjelu od Hercegnovoga do Kotora ima pećina i špilja, od kojih je najveća špilja pod Pestingradom (oko 700 m. visine) iznad Dobrote, o kojoj postoji lijepa grčka legenda o vili Alkimi.

Boka Kotorska sa svojim zatonima nalik na jezera, razvedenim obalama, ostrvcima i poluostrvima, visokim bregovima, raznolikošću prirode i suptropskom florom jedan je od najprivlačnijih djelova naše obale. Duž čitavog zaliva vijuga kolska cesta pored naselja i starodrevnih gradića, između zelenih nasada. Sve to okružuju s jedne strane gole planine, a s druge šumoviti bregovi. I upravo taj kontrast pejzaža glavna je karakteristika Boke, koja je uostalom jedinstven geografski sklop. Stoga je nju teško opisivati. Kolikogod je o njoj napisano na našem i na stranim jezicima, ili će se još napisati, čitalac će jedva moći da sebi pretstavi sliku Boke dok je ne vidi. Boka Kotorska sa Budvom obuhvata 655 km² pretežno kraškog tla. Broji 36.629 stanovnika, koji se bave poljoprivredom, zanatstvom, pomorstvom i ribarstvom.

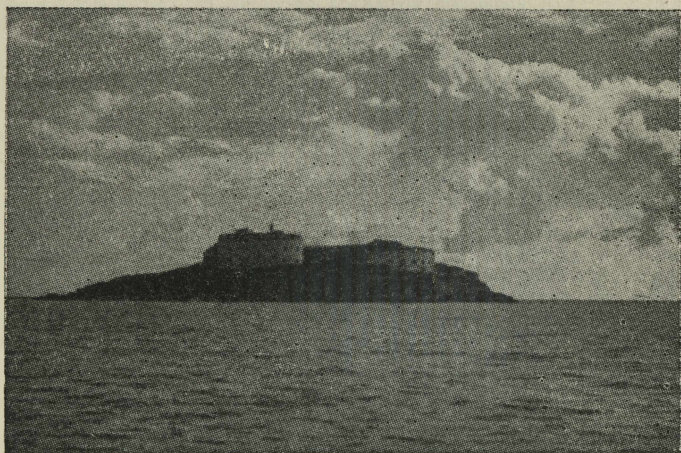
KLIMATSKE PRILIKE. FLORA I FAUNA.

»Boka Kotorska leži između prostranog i dubokog južnog dijela Jadranskog Mora na JZ i visokog kraškog zaleđa na SI: depresija na JZ dostiže dubinu od 1132 m, a površi i uzvišenja na SI dižu se do visine oko 1400 m. Usljed ovakvog položaja, u klimi Boke Kotorske osjećaju se i primorski i planinski uticaji. Oni se preplijeću stoga što je u Boki more najdalje prodrlo u kopno na SI, ispunivši dvije udoline, duboke preko 40 m. S druge strane, ove su udoline rastavljene od mora i među sobom grebenima, čiji su vrhovi viši od 500 i 700 m.« (Borivoje Ž. Milojević).

Ovaj prelazni, primorsko-planinski karakter klime uzrok je da nastaju znatne razlike u temperaturnim prilikama između krivošiske visoravni i primorskog pojasa. U ovom izlaganju dolazi u obzir samo primorski pojas, koji je prvenstveno u vezi sa turizmom. Boka Kotorska ima blagu klimu. Proljeće je umjereno i privlačno. Ljeti je najveća toplota u mjesecu julu. Na Oštrm Rtu je julska temperatura 25,4° C. U Kotorskom bazenu se popne i do 35° C. Rijetko se gdje može uživati ljeti takvo bogatstvo boja koje se neprestano mijenjaju,

osobito prije izlaza sunca i u sutonu, kao u Boki. Jesen je vrlo pri-
jatna. Tada je atmosfera najprozirnija i najjasnija. Zimi se termo-
metar rijetko spušta ispod nule, a snijeg na obali je rijetka pojava.
Iako padne, ne zadržava se više od 24 sata. Najviše hladnoće donosi
sjeverni vjetar (bura) u januaru, a više puta i u februaru. Ipak je
zimi u Boki sjeverni vjetar rjeđi i manje hladan nego na sjevernom

Ostrvce Mamula, u staro doba Žanjica

Jadranu ili na italijanskoj jedranskoj obali. I zima u Boki ima svoje
čari, npr. kada su vrhovi planina ogrnuti bijelim plaštem, a na pri-
morju cvatu ruže i mimoze. U Boki je srednja godišnja temperatura
dosta visoka. Tako dok Nica ima srednju godišnju temperaturu 15° C,
Barcelona 15,2° C, Napulj 15,8° C i Hvar 16,2° C, u Hercegnovom
godišnja temperatura iznosi prosječno 17,1° C. Prema tome Herceg-
novi ima jednu od najblažih klima u Jugoslaviji, kako se ustanovilo
opažanjima kroz desetke godina. Srednja toplota u januaru iznosi na
Oštrom Rtu 9,2° C, dok u Opatiji iznosi 4,4°, u Crikvenici 5°, a u

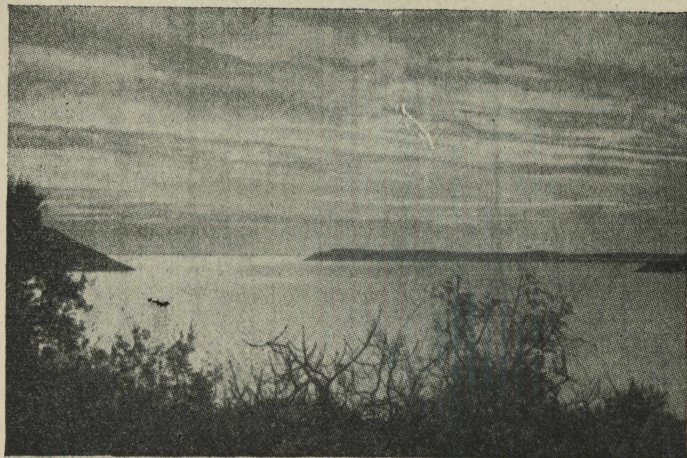
Rabu 5,7°. Uporedimo li Primorje Jugoslavije sa suprotnom italijanskom obalom i to mjesta sa približno jednakom geografskom širinom, vidimo da je naše Primorje u januaru toplije za 2—4° od italijanske obale. Uporedimo li k tome toplotu vazduha naših morskkih kupališta sa poznatim kupalištima na Baltičkom i Sjevernom Moru, vidimo da je srednja ljetnja toplota od maja do oktobra u kupalištima na Baltičkom i Sjevernom Moru jednaka sa srednjom zimskom toplotom naših kupališnih mjesta od novembra do aprila. Uporedimo li srednju zimsku toplotu naših primorskih kupališnih mjesta sa toplotom poznatih klimatskih mjesta francusko-italijanskih rivijera, vidjećemo da je ona podjednaka, čak da su mnogi naši primorski krajevi kao npr. Boka Kotorska, topliji. Najmanje godišnje kolebanje toplote na čitavom Jadranskom Moru je na našim ostrvima i na obali Crnogorskog Primorja. A čim je razlika između maksimuma i minimuma temperature manja, tim je i njen uticaj na ljudski organizam odnosno na zdravlje, povoljniji. Jesen je u Boki i uopšte na Crnogorskom Primorju toplija nego proljeće za oko 3°, a to iz razloga što se more s jeseni sporije ohlađuje nego vazduh. Dubina mora koja je najveća u južnom dijelu Jadrana povoljno utiče na klimu Crnogorskog Primorja (Boke), jer se more na jugu mnogo sporije hladi, a u proljeće se sporije zagrijava. U Boki nema klimatskih perturbacija, iako je ona poznata po velikom postotku atmosferskih taloga. Ovo posljednje je potrebno objasniti. Prema konstatacijama pomenutog naučnika Borivoja Ž. Milojevića, profesora Beogradskog univerziteta, koji se dugo bavio ispitivanjem Boke u geografskom, geološkom i klimatskom pogledu («Boka Kotorska». Iz Zbornika radova S. A. N. XXXII, Geografski institut knjiga 5, Beograd 1953) atmosferski talozi u Boki ovako su podijeljeni: »Na rtu Oštrm godišnja količina taloga iznosi 1051, u Hercegrovom 1717, u Kotoru 1651, i u Crkvicama 5446 mm; zbog ove posljednje količine Boka Kotorska je označena kao oblast najbogatija kišom u Evropi.

Pomenute količine su tokom godine vrlo nejednako raspoređene. U tom se pogledu ističu dva maksimuma, koji u Hercegrovom padaju na decembar i mart, a u Crkvicama na novembar i mart, i dva minimuma (u Hercegrovom avgusta i februara, i u Crkvicama jula i februara). Ovakav raspored taloga ukazuje na njihovu vezu sa vjetrovima: najveće se količine javljaju kada preovladaju južni vjetrovi, tj.

u jesen i proljeće, a najmanje kada preovladaju kopneni vjetrovi, tj. u zimu, i naročito u ljeto, kada je nad južnim dijelom Jadranskog Mora vazdušni pritisak relativno visok.

S pogledom na karakter taloga, treba istaći veliku suprotnost između Boke i njenog zaleđa: u Boki su zimske temperature visoke i talozi padaju uvijek kao kiša, dok su u pomenutom zaleđu one

Ulaz u Bokakotorski Zalik s pogledom na Oštri Rt

niske i talozi padaju zimi kao snijeg. Na Golom Vrh_u (Krivošije) ima prosječno 39 dana sa snijegom.«

Na Crnogorskom Primorju ima 40—50% oblačnih dana. Prosječni broj sunčanih dana u godini u Boki je preko 200. Broj sunčanih sati u Boki iznosi prosječno godišnje oko 2.600. Uporedimo li taj broj sa brojem sunčanih sati u najčuvenijim svjetskim lječilištima nalazimo, da Crnogorsko Primorje (Boke) ima godišnje znatno više sunčanih sati ne samo od Davosa (lječilište za tuberkulozu i helio-

terapiju), koji ima 1.654 sunčanih sati godišnje, nego i od mnogih mjesta, južnijih od Crnogorskog Primorja. Sve ove klimatske odlike čine Boku zdravim krajem. Blaga klima i ugodna toplina mora, kako u ljetnjim tako i u proljećnim i jesenjim mjesecima, omogućava u Boki produženje turističke sezone.

Zbog povoljnih klimatskih prilika i obilja vode Boka ima bujnu južnu vegetaciju, a i subtropsku (palme, agave, aloje, kaktusi, magnolije, akacije i oleandri). Primorski pojas pokriva zimzeleno drveće, masline, agrumi i ostalo južno voće, što daje kraju osobiti kolorit. Maslinarstvo je nekada bilo glavna grana poljoprivrede u Boki, a maslinovo ulje glavni izvozni artikal. Boka je bogata ljekovitim i aromatičnim biljkama (kadulja, pelin, lovorika, kamilica, ružmarin), a kultura buhača koji ovdje raste u divljem stanju, može da dobro uspijeva. Boka je pogodna za gajenje svake vrste južnog cvijeća, osobito raznih sorta ruža i karanfila, pa i japanske kamelije i kineske gardenije. Prema tome ovaj kraj ima uslova da se cvijeće privredno iskorišćava. Cvijeće u Boki je vrlo izrazitih boja i jakog mirisa. Crveno cvijeće šipka (nara) među zelenilom mirte i lovorike pruža ljeti sliku svježeg života.

Boka nije bogata faunom. Ima lisica, lasica, kuna, zečeva, jazavaca i ponešto čagalja. Stokom je siromašna (najviše je ima u Krivošijama, u selima iznad Hercegnovoga i u okolini Budve). Ptica ima, osobito pjevica, kao i u svim južnim krajevima, stalnih i selica. Među selicama je najznačajniji pjevač bokeljske prirode slavuj. Zimi dolete iz sjevernih krajeva jata divljih gusaka, pataka, golubova i raznih močvarnih ptica, osobito na Sutorinsko, Soliosko-Mrčevo i Budvansko Polje. Tada je najčešći lov. Inače se ponajviše love jarebice — kamenjarke, prepelice i šljuke. U Bokokotorskom Zalivu žive sve vrste riba kao i u ostalom našem Primorju. Od polovine jula do kraja septembra pojavljuje se u zalivu jedna posebna vrsta zubataca, koji narastu do 15 kg težine, a narod ih zove »pagri«. To je rijedak stanovnik Jadranskog Mora, u nauci poznat pod imenom »dentex gibbosus«. Zanimljivo je noćno ribarenje na sardele »pod svijeću« i »pod osti« na krupnu ribu, a danju zaokružavanje jata palamida i tunjeva.

Ljepota prirode i blaga klima Boke u svako doba su izazivali divljenje svjetskih putnika. Među najljepše utiske iz Boke spadaju

riječi Maksimilijana Habsburškog koji u svom djelu »Mein erster Ausflug« (Leipzig 1868) kaže: »Osjećanje koje se u nama probudilo na prvi pogled Boke bilo je čuđenje da se u našoj rodnoj zemlji ne poznaje bolje ovaj divni kraj. Svi trče u Nicu, Firencu i druge predjele južne Evrope a niko i ne sniva da u samoj monarhiji postoji kraj takve ljepote koji u sebi spaja sve privlačnosti vegetacije i

Pogled na Kotor

pruža uživanje jedne divne, uvijek blage klime... Kada jednom imućan čovjek koji je navikao na udobnosti života, odluči da se ovdje nastani, srećnim će se osjećati da je nazvao svojim jedan ovakav raj, gdje palma i hrast skupa rastu.« A Španac Karlo Iriarte piše 1883 u djelu »Obale Jadrana i Crna Gora«: »S obzirom na prirodne prilike, Boka Kotorska je sigurno jedan od najljepših krajeva na svijetu, jedan od najdivnijih prizora koje priroda može da pruži, a Bokelji sa svojim običajima i načinom života zaslužuju osobitu pažnju putnika.«

ISTORISKI PREGLED

Najstariji poznati stanovnici Bokokotorskog Zaliva bili su Iliri, a glavno i najstarije naselje je bilo Rizon (Risan), po kome se i čitav zaliv zvao »Sinus Rhizonicus« (Risanski Zaliv). Još u doba Ilira razvile su se u Boki grčke kolonije. Oko 150 god. prije naše ere zavladao su njom Rimljani koji su je držali u svojoj vlasti sve do propasti Zapadnog Rimskog Carstva, 476 godine. Tada je Boka pripala Istočnom Rimskom Carstvu (Vizantiji) i Vizantijci su vladali u Boki oko 600 godina. Po dolasku Slovena na jadranske obale u VII vijeku, Boka je primila slovenski karakter. Vladari bokeljskog zaleđa: dukljanski, raški, zetski, bosanski i hercegovački kneževi i kraljevi nastojali su da preko Bokokotorskog Zaliva dođu do što boljih trgovinskih veza sa zemljama na Jadranskom, Jonskom, Egejskom i Sredozemnom Moru. Krajem XII vijeka (1185) Boka postaje sastavni dio srpske države i ostaje u njenom sklopu do izumiranja Nemanjića. U srpskoj državi Kotor je imao poseban položaj kao veza sa Zapadom, što se vidi na srednjevjekovnim zadužbinama u Srbiji. Kotorani su na dvoru Nemanjića stekli veliki uticaj kao voditelji finansija, zakupnici carina i poslanici na stranim dvorovima (Nikola i Mihailo Buća). Iz Kotora je bio i Vid, graditelj Visokih Dečana, najljepše srpske srednjevjekovne zadužbine. Nemanjići su dodijelili Kotoranima brojne povlastice.

Poslije smrti posljednjeg Nemanjića (Uroša V), 1371 g., zagospodario je Kotorom ugarsko-hrvatski kralj Ludvig I (Lajoš). Poslije Ludvigove smrti zavladao je Kotorom bosanski kralj Tvrtko I (1385). Poslije Tvrtkove smrti (1391) Kotor je oko 30 godina bio samostalna republika. Kovao je i svoj novac. Kroz to vrijeme težili su za posjedom Kotora braća Balšići, gospodari Zete. Kada su prodorom Turaka propale sve samostalne južnoslovenske države, sjeverozapadnim dijelom Boke (od Hercegnovoga do Risna) i jugoistočnim (Grbalj) zagospodarili su Turci, a, na molbu Kotorana, Kotorskim bazenom, poluostrvom Vrmcem i Lušticom Mletačka Republika (1420). Važno je istaknuti, da su Bokelji prihvatili mletačko pokroviteljstvo samo iz razloga, što im je prijetila opasnost od Turaka, i pod uslovom, da im Mlečani štite stara autonomna prava. Ali je Venecija vremenom sve više stezala autonomiju Kotora, koja se u XVII vijeku

pretvorila u puku formalnost. I pored toga što su Mlečani ovdje vladali skoro 400 godina, Bokelji su sačuvali svoju slovensku narodnu svijest i svoj jezik, tako da su italijanski jezik, u službenom odnosu dominantan, smatrali diplomatskim jezikom i njim se služili samo iz praktičnih razloga. Pored ostaloga, dokaz je tome i činjenica da 22. avgusta 1797 g. pretstavnici Boke pozdravljaju austrijskog generala Matiju Rukavinu kao »blagodarna Junaka *nascega istoga Slavna Naroda*...« Mletačka Republika nije u Boki ništa učinila u privrednom pogledu, a nije osnovala ni jednu javnu školu.

Turska vladavina u sjeverozapadnom dijelu Boke trajala je oko 200 godina (od 1483 do 1687), kada su Mlečani proširili svoju vlast nad cijelom Bokom, ostavši u njoj sve do propasti Venecije 1797 g.

Od pada Mletačke Republike do stvaranja države Srba, Hrvata i Slovenaca 1918 g., u Boki je vladala prvo Austrija (1797—1806), pa Rusija 17 mjeseci, Francuska do pada Napoleona (1807—1814) i ponovo Austrija od 1814 do 1918 g. Skupa sa Crnogorcima Bokelji su se hrabro borili protiv Napoleona. Pošto su Crnogorci i Bokelji, pomoću Engleza, 1813—1814 oslobodili Boku od Francuza, blokirali su grad Kotor, gdje se još hrabro držao Napoleonov general Gotje. U međuvremenu, na istoriskoj Skupštini u Dobroti 29. oktobra 1813 g., na predlog Vladike Petra I Petrovića-Njegoša, Boka se ujedinila sa Crnom Gorom u jednu državnu zajednicu uzajamnom pismenom obavezom »da će Boka i Crna Gora biti jedna drugoj vjerna i svagda i u svakom slučaju i događaju ostati ujedno sastavljene«.

Ovu su odluku potpisali Vladika i guvernadur Vuko Radonić u ime Crne Gore i Brda i pretstavnici svih bokeljskih opština. Zatim su ustanovili upravu pod imenom »Centralna komisija«, u kojoj je predsjedavao Vladika, a članovi Uprave bili su devet Bokelja i devet crnogorskih glavara.

Dok se ovo dešavalo, Gotje se jednako držao u Kotoru, premda je bio po drugi put pozvan na predaju od Vladike i od komandanta blokade, engleskog komodora Hostea. Međutim je Gotjeu ponestalo novaca. A on oduzme trećinu srebra iz Relikvijara sv. Tripuna (oko 100 kg težine) i daje na brzu ruku skovati 3.800 komada od 10,5 i 1 franka u kovnici na Gurdiću. Taj novac ima s jedne strane u reljefu slovo N (Napoleon), nad kojim stoji carska kruna i oznaka vrijednosti, sa natpisom: *Dieu protège la France*, a s druge: *Cattaro*

en état de siège 1813 (Bog čuva Francusku, Kotor u opsadi 1813) sa ukrštenim ratnim znakovima: topom, sabljom i puškom. Jedan primjerak toga novca nalazi se u Pomorskom muzeju u Kotoru.

Englezi, da prisile Francuze na kapitulaciju, podignu bateriju na Vrmcu, koja je odlučila sudbinom opsjednutog grada. Na drugi poziv Hosteov, Gotje se na koncu predao 4 januara 1814 g., pod uslovom časnog izlaska. Hoste preda Kotor Vladici 12 januara i udalji se iz Boke.

Narodna crnogorsko-bokeljska vlada imala je svoje sjedište u Dobroti od 29 oktobra 1813 g. do 5 januara 1814 g., kada se preselila u Kotor, gdje je radila do 9 juna iste godine, t. j. do ulaska Austrijanaca u grad. Svoje dekrete je pečatila pečatom crkve sv. Tripuna. Te godine je Tripundan proslavljen pod narodnom vladom. Tom je prilikom na vratima katedrale, u znaku bratstva i jedinstva i tradicionalne vjerske trpeljivosti u ovom kraju, kotorski biskup Marko Antonije Grgurina zagrlio Vladiku Petra I na očigled ganutog naroda.

No, na zahtjev ruskog cara Aleksandra I, Crnogorci su morali, iako teška srca, da napuste Boku, koju je, poslije borbe sa Crnogorcima u okolini grada i u gradu, preuzeo u ime Austrije general Todor Milutinović. Bokelji su se nadali, da će Austrija podupirati njihovo brodarstvo i trgovinu, da će čuvati njihove stare privilegije, na što se bila obavezala i da će nastojati da se izliječe ekonomske rane koje je Boka pretrpjela u burnim godinama u početku XIX v. Ali su se već u početku austrijske vladavine ljuto razočarali. Uzaludne su bile deputacije k caru i pismene pretstavke, da bečka vlada uzme u vid najnužnije ekonomske i kulturne potrebe Boke. Austrija nije ispunila ni svoje najsvetije obaveze prema Bokeljima. Državni bankrot 1818 g. bio je potpuna ekonomska propast ovoga kraja. Sve to, a osobito porez na zemlju i kuće i zakon o opštoj vojnoj dužnosti izazvali su u Boki veliko nezadovoljstvo. Stoga, i pored austrijske stogodišnje okupacije, Crna Gora i Boka živjele su povezanim političkim životom i pomagale se međusobno, što je došlo do izražaja naročito u revolucionarnoj 1848 godini, kada se i Boka pridružila opštem pokretu za oslobođenje (Skupština na Prčanju i ustanak u Grblju). Ustanički duh u Boki ostao je i dalje budan, te se ispoljio u Krivošiskim ustancima protiv Austrije 1869 i 1882 g. U ustanku 1869 ustanici su pobjedama nad austrijskom vojskom prinudili Austriju

na potpisivanje mira u Knežlazu (u januaru 1870) i poštovanje ranijih prava, koje je Austrija htjela da Bokeljima ukine, iako je bila obećala, da će ih čuvati.

Treba napomenuti, da su Bokelji uzeli učešće u Prvom srpskom ustanku (1804) i u ratu za oslobođenje Grčke (1821—1828).

Kao zlatna nit povlači se kroz čitavu istoriju Boke bratstvo i jedinstvo i vjerska trpeljivost između katolika i pravoslavnih, što treba naročito podvući danas, kada je, blagodareći našoj Narodnoj revoluciji, postignuto bratstvo i jedinstvo kao osnov naše slobode, nezavisnosti i napretka. Jedinstveni je slučaj u Južoslaviji, što je do polovine XIX vijeka u Boki bilo crkava, u kojima su pod istim krovom služili sveštenici jedne i druge vjeroispovjesti. Danas se sačuvala samo jedna takva crkva na Crnogorskom Primorju, u Spiču, crkva sv. Tekle. Dosljedno tome Boka je prednjačila i u narodnom preporodu na Primorju od 1848 g., pa na dalje.

Svjesni svoje borbene tradicije i naprednih ideja, Bokelji su učestvovali u svim ratovima za oslobođenje (u Balkanskom i u dva Svjetska rata). U Balkanskom ratu uzeo je učešća veliki broj Bokelja dobrovoljaca u crnogorskoj vojsci. U Prvom svjetskom ratu Boka je dala mnogo dobrovoljaca na Solunskom frontu.

U vodama Boke buknuo je 1 februara 1916 god. poznata pobuna mornara bivše austro-ugarske ratne mornarice, u kojoj su učestvovali i Bokelji. Ova je pobuna u svoje doba imala velikog odjeka u svijetu, a osim toga, onesposobila je austro-ugarsku ratnu mornaricu za ma kakvu jaču akciju. Ona je značila početak raspada austro-ugarske imperije. U tome leži njen istoriski i međunarodni značaj.

U Narodnooslobodilačkoj borbi (u Drugom svjetskom ratu) narod Boke je dao veliki prilog u krvi i stradanju slobodi i nezavisnosti otađbine.

Već nekoliko godina prije rata organizacija Komunističke Partije Jugoslavije za Boku, pošto je pročistila svoje redove od kolebljivih elemenata, povezala se sa narodom i pripremila ga za borbu. Organizovano je nekoliko štrajkova, a 27 marta 1941 g. i masovne demonstracije u Kotoru i drugim mjestima. 1940 g. formiran je pri Mjesnom Komitetu Komunističke Partije Jugoslavije za Boku vojni komitet za rad među vojskom, a neposredno poslije kapitulacije bivše jugoslovenske vojske otpočelo je prikupljanje oružja i drugog materijala, formiranje vojnih grupa i njihova obuka.

Krajem juna 1941 g., odlukom MK, zbog strateških razloga, Boka se dijeli na dva sreza: Kotorski i Hercegnovski.

Na dan ustanka crnogorskog naroda 13 jula 1941 g. dolazi do prvih oružanih borba sa okupatorom: na komunikacijama Budva—Cetinje i Budva—Petrovac, a 18 jula u Brajićima na komunikaciji Budva—Cetinje, gdje je bio skoro uništen jedan bataljon fašista.

Početkom novembra iste godine formirao se Orjenski partizanski bataljon od četiri čete sa 14 vodova. Koncem 1941 g. u Kotorskom srezu (sa Opštinom paštrovskom iz Sreza barskog) formirao se Primorski bataljon od 5 četa (peta je bila iz Opštine Paštrowske).

Već u početku 1942 g. Orjenski bataljon drži čvrsto oslobođenu teritoriju i front iznad samog mora od Konavala do Grahova. Prvi komandant bataljona bio je Mirko Matković, a komesar Nikola Đurković. Komandant bataljona bio je i Gligo Mandić, general-pukovnik JNA.

Najznačajnije borbe Orjenskog bataljona bile su: na Ceroviku (Krivošije), na Ilinici (Mokrine), Meterizu, Jeremiji itd. U aprilu 1942 g. Orjenski bataljon je brojio 750 boraca. Po kvalitetu i ljudstvu, organizaciji i disciplini, borbenoj aktivnosti i uspjesima bio je jedan od najboljih bataljona u Crnoj Gori. U maju 1942 g. od najboljeg ljudstva formirana je pokretna jedinica: Orjenski udarni bataljon sa 200 boraca, a odmah zatim i drugi.

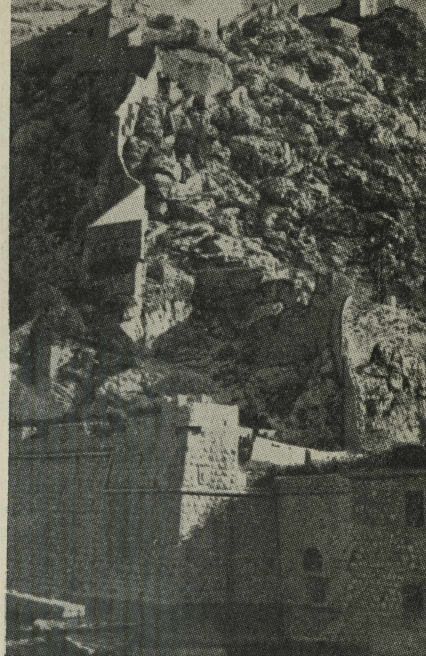
Neke jedinice Primorskog bataljona vodile su 25 marta 1942 g. ogorčene borbe u Poborima, na Paštrovnici, kao i u selu Bratešićima u Grblju, odolijevajući napadu od oko 6000 italijanske vojske skoro čitav dan, nanijevši joj velike gubitke. Tada je bataljon brojio oko 250 boraca.

Polovinom 1942 g., zbog prekinute oštupnice, najveći broj boraca oba bataljona pao je u ruke neprijatelja, a manji broj se povukao prema Bosni ili oštao na ilegalnom radu u pozadini.

Septembra 1943 g., neposredno poslije kapitulacije Italije, narod u Srezu kotorskom masovno se digao protiv novog neprijatelja, Njemaca i trenutno je bio oslobođen od neprijatelja čitav srez, osim nekoliko izolovanih tvrđava. Najznačajnije borbe bile su u Lepetanama i na Trojici. Ali pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga, naši borci morali su da otstupe, i jedan dio boraca stupa u brigade Narodno-oslobodilačke vojske. U Srezu hercegnovskom ponovno se formirao Orjenski bataljon, koji je takođe stupio u brigade NOV.

1 februara 1944 g. u Grahovcu (kod Grahova) osnovan je Prvi bokeljski bataljon, uskoro zatim i Drugi bataljon, a u oktobru i Prva bokeljska brigada u Konjskom (u Srezu trebinjskom), kao rezultat masovne mobilizacije iz Boke. Brigada je vodila uspješne borbe, od kojih su najvažnije: Grahovo, Ledenice, Danilovgrad, Podgorica, Kolašin i Prijepolje. Uz mjestimično učešće drugih jedinica NOV (X Hercegovačke brigade, II Dalmatinske i Mornaričke pješadije) brigada je oslobodila cijelo Crnogorsko Primorje. Kasnije se istakla u čišćenju Kosmeta od ostataka balističkih banda. Komandant brigade bio je Božo Jovanović, a komesar Mato Petrović.

Kotor: Dio gradskih zidina prema sjeveru (od XV do XVII v.)

U toku NOB u Boki su vršene veće i manje diverzije, od kojih je najznačajnija dizanje u vazduh velikog slagališta municije u Verigama od nekoliko desetina vagona, što je izvršilo nekoliko radnika, koji su bili organizovani od pozadinskih radnika.

Koncem 1941 g. počeli su se osnivati seoski i opštinski narodno-oslobodilački odbori, kojih je u početku 1942 g. bilo oko 59. Oni su radili neprekidno do konačnog oslobođenja Boke, pomažući borcima i razvijajući intenzivan politički rad.

Narod u Boki u ogromnoj većini bio je na strani Narodno-oslobodilačkog pokreta. Pomagao je materijalno borbu, jednim dijelom u njoj i aktivno učestvovao i masovno prisustvovao raznim formama ilegalnog političkog rada.

Cijelo vrijeme okupacije radile su i sastajale se masovne narodne organizacije: omladina, Antifasistički front žena, kasnije Narodni front.

Sama organizacija Bokeljske narodne omladine u Srezu hercegnovskom brojila je početkom 1942 g. 1.018 članova.

Okupator je vršio masovan teror i hapšenja, zlostavljanja, strijeljanja itd. Poznati su zloglasni logori na Mamuli, Prevlaci i strelišta na Trojici, Lipcima, u Pržnom (Krtoli), u Budvi i dr.

U NOV i Partizanskim odredima Jugoslavije borilo se iz Boke oko 2.400 boraca, od čega je poginulo 486. Na razne druge načine usmrćeno je od strane okupatora 360 lica. Okupator je zatvorio i internirao 3.116 lica. Popalio je 29 sela, a uništio, popalio ili oštetiio 4.837 kuća. Ukupna materijalna šteta nanesena narodnoj imovini u Boki u toku okupacije iznosi oko jedne milijarde dinara, prema prijavama Komisiji za ratnu štetu 1945 g.

Rukovodstvo u borbi naroda Boke pripadalo je isključivo komunistima, koji su bili najbolji i najdosljedniji borci. Najbolji sinovi Boke dali su svoje živote u NOB, a među njima: Nikola Đurković, sekretar MK K. P. J. za Boku i prvi komesar Orjenskog bataljona, istaknuti i omiljeni tribun naroda Boke, biran prije rata za pretsjednika risanske opštine, jedan od organizatora ustanaka u Boki, proglašen 1946 g. za Narodnog heroja, Savo Ilić, član MK, zamjenik komesara Orjenskog bataljona, neustrašivi borac i rukovodilac proglašen za Narodnog heroja 1952 g. te organizatori i rukovodioci ustanka Mašo Brguljan, Stijepo Šarenac, Danilo Pavičić, Jole Vrbica, Vlado Abramović, Vukadin Samardžić i dr. Kao sekretari Okružnog Komiteta Saveza Komunističke Omladine Jugoslavije za Boku junački su poginuli Miroje Jovanović i Mihailo Ivanović, oba iz Sreza titogradskog, a kao sekretar SK K. P. J. Sreza kotorskog Niko Andjus iz Sreza barskog.

Boka je s neopisivim oduševljenjem dočekala oslobođenje u oktobru i novembru 1944 g. Poslije sloma fašističkih država ušla je u sastav Narodne Republike Crne Gore u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji.

Vlada Narodne Republike Crne Gore, narodna vlast i narod intenzivno rade na obnovi i podizanju ovoga kraja u privrednom i kulturnom pogledu, što se ispoljava u podizanju industriskih postrojenja, u elektrifikaciji, izgradnji turističkih objekata, bolnica, sanatorijuma, vodovoda, puteva, mostova, kulturnih ustanova i škola, kao i u projektovanoj izgradnji željezničke pruge koja će povezati Primorje sa Beogradom.

POMORSTVO

Budući da je samo osmina zemljišta u Boki obradiva, a ostalo je krševito, stanovnici Bokokotorskog Zaliva — još od doba Ilira — bili su upućeni na more. ulažući svoju životnu energiju u pomorstvo i pomorsku trgovinu. To je glavna karakteristika Bokelja. Samo su se stanovnici Grblja, jedinog većeg polja u Boki, bavili isključivo poljoprivredom, kao i stanovnici Krivošija stočarstvom i djelimično poljoprivredom. Prvi počeci bokeljskog pomorstva gube se u tami vjekova. Nosilac najstarije tradicije pomorstva Boke je stara bratovština pomoraca (»confraternitas nautarum«), poznata pod imenom »Bokeljska mornarica«, čije je porijeklo — prema predanju — iz IX vijeka. To je jedno od najstarijih društava ovakve vrste u Evropi. Ima pisani statut iz 1463 g. Od XIV vijeka imamo dokumentovanih podataka o bokeljskom pomorstvu (Državni arhiv u Kotoru). Puni procvat pomorstvo Boke je doživjelo u XVII, a naročito u XVIII v., kada su Bokelji — pri kraju ovoga vijeka — imali preko 300 brodova duge plovidbe i do 300 manjih, koji su im skupa donosili godišnju zaradu od 200.000 zlatnih mletačkih dukata. Za vrijeme Napoleonovih ratova stradalo je bokeljsko brodarstvo. Poslije Napoleonovog pada (oko 1820 g.) počelo se ponovno podizati ali to nije trajalo dugo. Prevlast parnih brodova (oko 1870) i jaki kapitali koje je Austrija sistematski koncentrisala u Trstu, značilo je kraj jedrenjaka i dovelo uskoro do propasti bokeljskog pomorstva. Bokelji su bili mnogo cijenjeni u svijetu kao vrsni pomorci, a osobito Peraštani. Izgleda da je u Perastu već u XVI v. postojala pomorska škola kao i arsenal. Boka je dala velikih ljudi na svim područjima ljudske djelatnosti, a osobito u pomorstvu. Jeronim Bizanti, Kotoranin, 1564 g. plovio je u Indiju i istakao se u pomorskoj bici kod Lepanta 1571 g. Pilot na brodu Don Huana od Austrije u pomenutoj bici bio je Peraštanin Petar Marković. Marko Martinović, Peraštanin, bio je 1698 g. učitelj u pomorstvu pitomcima Petra Velikog, Admiral Matija Zmajević, također Peraštanin, u službi Petra Velikog, pobijedio je Šveđane u tri pomorske bitke na Baltičkom Moru i izgradio rusku ratnu mornaricu na rijeci Donu. Marko Vojnović iz Hercegnovoga, ruski admiral, osnivač ruske ratne mornarice na Crnom Moru, razbio je tursku flotu na istom moru 1788 g. Petar Želalić iz Bijele, u luci ostrva Kos (Egejski Arhipelag) izvršio je 1760 g. jedno od najvećih herojstava na moru svladavši tursku ratnu lađu

»Velika Sultanija«. Braća Marko i Jozo Ivanović iz Dobrote pobijedili su turski ratni šambek Ibrahima od Anatolije u atenskoj luci 1756 g. Mnogi su pomorci iz Boke učestvovali u borbi grčkog naroda za oslobođenje od Turaka (1821 g. do 1828), među kojima se osobito istakao mornar Vaso Brajević iz sela Mojdeža. Kapetan Filip Radimir, Dobročanin, za vrijeme Krimskog rata 1854 g. uspio je svojim brodom »Ljubimir« od 198 tona sa 9 ljudi posade i dva topa da probije savezničku blokadu i da sa punim teretom hrane stigne u Sevastopolj Rusima u pomoć. Marko Eugen Florio iz Prčanja istakao se u pomorskoj bici pod Visom 1866 g. kao zapovjednik (kapetan fregate) jedne austrijske korvete. Peraštanin Anton Grubaš (XVIII v.) prvi je sastavio hidrografske karte Jadranskog Mora. Kapetan Miloš Vukasović iz Dražin Rta bio je uvaženi pomorski arhitekt Južne Amerike pri kraju XIX i početkom XX v., koji je mnogo zaslužan za razvitak i organizaciju trgovačke mornarice Argentine. Boka se može podičiti da je njezin jedrenjak; pod zapovjedništvom kapetana Iva Visina iz Prčanja, prvi pod austrijskom zastavom i prvi jugoslovenski brod od 1852 do 1859 g. oplovio svijet. Kapetan Petar Zambelić iz Lušnice proslavio se u drugoj polovini XIX v. istraživanjem Magelanovog Moreuza i voda Antarktika u službi republike Čile. Kapetan Ilija Damjanović iz Lepetana u Prvom je svjetskom ratu (1915) kao zapovjednik jednog argentinskog trgovačkog parobroda, uz životnu opasnost, otkrio skrovište flote njemačkog komodora Fon Špee na obali Ognjene Zemlje i time saveznicima učinio veliku uslugu, za šta je od njih dobio priznanje. Za vrijeme Drugog svjetskog rata mnogobrojni su bokeljski pomorci učestvovali — pod komandom saveznika — na brodovima bivše jugoslovenske trgovačke mornarice, u borbi protiv fašističkih država u konvojima, gdje su mnogi život izgubili. A u našim vodama, naročito se istakao kapetan Gligor Setenčić iz Lušnice, koji je, poslije kapitulacije Italije, preveo na Apeninsko Poluostrvo pod zaštitu saveznika desetke hiljada naših ljudi, žena i djece sa dalmatinskih ostrva, dok su Jadranskim Morem krstarile njemačke podmornice i oružani borbeni čamci. Mnogi su pomorski kapetani iz Boke za vrijeme narodnog preporoda u Dalmaciji igrali važnu ulogu. Kapetani iz Hercegovoga i okoline u XIX v. pomogli su organizovanje ruske trgovačke mornarice na Crnom Moru.

Pomorstvo je utisnulo osnovne oznake čitavoj kulturi Boke i dalo joj svoju fizionomiju. Kulturna istorija Boke je istorija veza sa Istokom

i Zapadom preko pomorstva, a da pri tome Boka nije izgubila slovensku narodnu svijest i osnovnu crtu stvaralaštva kao izraz slovenske duše. Dva su činioca, uglavnom, uticala na razvitak umjetnosti u Boki: povoljne ekonomske prilike koje je omogućavalo dobro razvijeno pomorstvo i umjetnost Istoka i Zapada koja se prenosila *morem*. Stoga je Boka, obzirom na ukrštavanje kulture, interesantnija od ostalih krajeva našega Primorja. U Boki se razvio posebni tip kapetanske kuće, što se naročito vidi u Perastu, Dobroti i Prčanju, koji se unekoliko odvaja od načina građenja kuća u Dalmaciji. Svoj estetski smisao pokazao je bokeljski pomorac podižući umjetničke crkve i palate, građene u različito doba i u različitim stilovima. One su pravi muzeji kulturnog i umjetničkog blaga i spomenici bokeljskog duha i mišljenja. Čak i žene i kćeri bokeljskih pomoraca u kućnom namještaju i u narodnom vezivu pokazale su neobičan smisao za ukus, imajući, preko svojih muževa ili očeva, veze sa primorskim krajevima, a mnoge su i živjele na brodu i same dolazile u dodir sa svijetom. Naročito su se istakle žene dobrotskih pomoraca, koje su unapređivale domaću granu primijenjene umjetnosti, čipke, koje po bogatstvu motiva spadaju u najljepše na našem Primorju.

Muzeji u Kotoru, Perastu, Prčanju i Hercegovome čuvaju mnoge uspomene na nekadanju pomorsku slavu i veličinu Boke Kotorske, kao što je i današnja Srednja pomorska škola u Kotoru nasljednik privatnih pomorskih škola, koje su vjekovima postojale u ovim mjestima i dale mnoge zaslužne pomorce ne samo našoj zemlji već i inostranstvu. Ova škola je od velike važnosti za sadanji i budući privredni razvoj Crnogorskog Primorja.

U socijalističkoj Jugoslaviji Boka ima sve uslove da se ponovno razvije u pomorstvu, svojoj staroj i prirodnoj grani privrede.

SPOMENICI KULTURE

Boka je znamenita i po svojim kulturno-istoriskim spomenicima, koji sa prirodnim ljepotama sačinjavaju harmoničnu cjelinu, kakva se rijetko može vidjeti u našoj zemlji. Ti spomenici predstavljaju kontinuitet civilizacije od grčko-rimskih do najnovijih vremena. Grčkih i rimskih starina ima u Risnu, Budvi, Kotoru i na Prevlaci, a ilirskih u Risnu i Budvi.

Kao što je ranije rečeno, na razvitak umjetnosti u Boki uticao je Istok i Zapad, a uslovljavalo ga je ekonomsko stanje. Počevši od

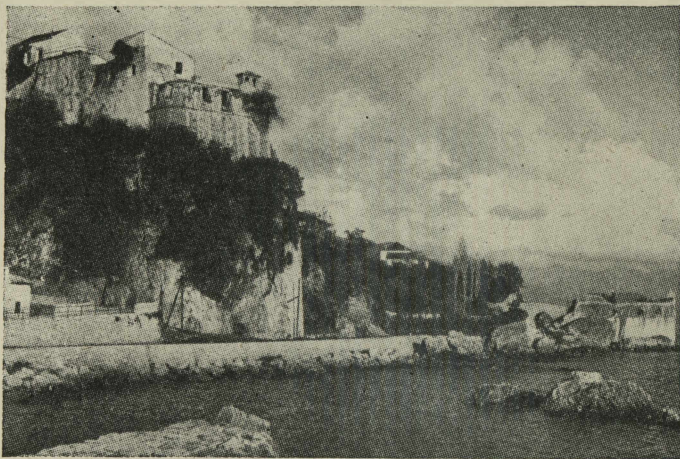

Srednjega vijeka u ovom kraju su zastupljeni svi istoriski stilovi umjetnosti. U Kotoru preovlađuje romanski stil (crkve sv. Tripuna, sv. Luke, sv. Marije, sv. Ane), a u Kotorskom bazenu Barok. Na baroknim građevinama u Perastu, Dobroti i Prčanju ima oblika domaće provincijske arhitekture. Najvažnije vajarско djelo Srednjega vijeka u Kotoru je Ciborij (nebnica) nad oltarom u katedrali sv. Tripuna, možda rad domaćeg umjetnika. U crkvama po Boki ima mnogo skulptura iz vremena Baroka. Što se tiče slikarstva, važno je istaći, da je u Boki postojala neka tradicionalna ikonografska škola, koju su gajili ponajviše kaluđeri. Primjeraka te škole, osim u Boki, ima i u Dubrovniku. Najpoznatiji je kotorski slikar-umjetnik Srednjega vijeka Lovro Marinov. Njegovih slika ima u Dubrovniku, a u Boki je, po svoj prilici njegov rad ikona Gospe od Škrpjela na ostrvcu pred Perastom. Zna se, da je on radio u polovini XV v. i u crkvi sv. Đorđa na ostrvcu pred Perastom. Najveći slikar u istoriji Boke je Tripo Kokolja, Peraštanin, pod kraj XVII i u početku XVIII v., koji je narodu svome u crkvi Gospe od Škrpjela ostavio djelo neprolazne vrijednosti. U dokumentima Državnog arhiva u Kotoru nailazimo na mnoga imena domaćih graditelja, kamenorezaca i slikara u XIV i XV v. Čuveni su: arhitekt i vajar Obrad Dezislavov, Kotoranin, koji je nadzirao izradu srebrnog pozlaćenog oltara u bazilici sv. Nikole u Bariju u Apuliji, zadužbini Stevana Uroša Milutina II i pomenuti arhitekt franjevac Vid, Kotoranin, graditelj Visokih Dečana (XIV v.). I umjetnici iz drugih krajeva našega Primorja rade na terenu Boke, a živopisac Mihailo i neki drugi Zograf iz Debra slika freske u crkvi sv. Bazilija u Stolivu u drugoj polovini XV v. i grčki slikari (»pictores graeci«) u XIV v. u katedrali sv. Tripuna u Kotoru.

Dolaskom Mlečana potisnuti su naši domaći umjetnici, a Boka prima slike i skulpture iz Venecije. I neki mletački majstori rade u Boki.

Iz oblasti primijenjene umjetnosti najvažnija je kotorska zlatarska škola. U dokumentima su sačuvana imena mnogobrojnih kotorskih zlatara u Srednjem vijeku (20 u razdoblju od 8 godina), koji rade i po dalmatinskim gradovima, kao zlatari Melša i Radoslav u XIV v. u Zadru, a Tripo Kotoranin čak na dvoru moskovskog kneza Ivana Vasiljevića III (XV v.). Najvažnije poznato djelo ove škole je srebrna-pozlaćena oltarska pala u katedrali sv. Tripuna iz 1440 g. U Kotoru i Risnu izrađivalo se uredno oružje i narodna nošnja, a poznate su već pomenute dobrotorske čipke.

Istoriska mjesta, u kojima ima najviše spomenika, jesu: Risan, Budva, Kotor, Perast, Dobrota, Prčanj i Hercegnovi. Ali i van ovih mjesta, na selima, ima istoriskih i umjetničkih spomenika, kako će se vidjeti iz daljnjeg izlaganja. A sam Kotorski bazen je u punom smislu jedan muzej.

Hercegnovi: Dio zidina

POSEBNI DIO

HERCEGNOVI

Prema ulazu u Bokokotorski Zaliv uzdiže se na brijegu nad morem Hercegnovi, na mjestu gdje je južna flora našla najpovoljnije uslove na našoj obali. Ubraja je u najljepše položaje Primorja Jugoslavije. Odavle se uživaju vanredni vidici: na Jadransko More, Lovćen, poluostrvo Lušticu, gorsku kosu hercegovačku i konavosku. Topaljski Zaton i Sutorinsko Polje. Opjevao ga je Njegoš u petom kolu Gorskog Vijenca.

Herceg Novi: Hotel Boka

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

U Srednjem vijeku veći dio današnje Opštine hercegovačke obuhvatala je autonomna župa trebinjske oblasti Dračevica. Župi Dračevici pripadala su ova sela: Mokrine, Mojdež, Ratiševina, Sustjepan, Kameno, Trebesin, Podi, Žlijebi, Sasovići, Kuti, Zelenika, Savina, Topla, Igalo, Žvinje i Bunovići.

Bosanski kralj Stjepan Tvrtko I, pošto je proširio i učvrstio granice svoje države na kopnu, naročito je išao za tim da Bosna dobije izlaz na more i da se emancipuje od dubrovačke luke. Stoga je 1378 g. zauzeo Dračevicu i na njenom području, na krasnom brežuljku, osnovao grad, kome je nadjenao ime Sveti Stjepan u slavu velikomučenika Stjepana, čije je ime on nosio. Taj su grad kasnije prozvali Novi. Imenom *Novi grad* je zabilježen u svim poveljama i knjigama na svim jezicima. Tvrtko je htio da tu stvori znatno trgovačko mjesto i stovarište soli i nove »slanice«, čemu su se protivili Dubrovčani. Po Tvrtkovoju smrti Novi je ostao u državi velikog vojvode bosanskog Sandalja Hranića. Kada je 1435 g. umro Sandalj Hranić, Novi je pripao njegovom sinovcu, humskom knezu, hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači, koji ga je dogradio i uljepšao. Po njemu se grad prozvao Hercegnovi. U njemu je Stjepan Vukčić i umro 1466 g. Za vrijeme Stjepanova sina Vlatka pao je Hercegnovi, s ostalom hercegovom zemljom, 1482 g. u turske ruke. Godine 1538/39 vodila se o Hercegnovi ljuta borba. Tada su ga za kratko vrijeme zaposjeli Španci, ali već 10 avgusta 1539 g. grad se morao predati turskom admiralu Hajredinu Barbarosi. U Morejskom ratu Mlečani, uz pomoć naših ljudi iz Dalmacije i Boke, Crnogoraca, malteških vitezova, papske mornarice i trista vojnika kneževine Toskane, izbacili su i potisnuli Turke iz Hercegnovoga 30 septembra 1687 g. Po sto godina vladali su Hercegnovim Mlečani i Austrijanci, s kraćim periodom ruske i francuske vladavine u početku XIX v. Dana 14 oktobra 1813 g. Crnogorci i Bokelji, potpomognuti s mora od Engleza, zauzeli su Hercegnovi u borbi protiv Francuza i držali su ga do 6 juna 1814 g., kada ga je zauzela austrijska vojska, poslije teške borbe s našim ljudima.

Hercegnovi je učestvovao u svim narodnim manifestacijama u XIX i XX v. U Narodnooslobodilačkom ratu Hercegnovi je bio jedan od centara otpora protiv okupatora.

Osim spomenika feudalne prošlosti: turskih i mletačkih tvrđava (Španjola ili Gornji Grad, Kanli-Kula, Čitadela, Forte Mare), Herceg-

novi nema naročitih spomenika. Naime, usljed duge turske vladavine, a i mletačke, nestali su, nažalost, svi narodni srednjovjekovni spomenici u ovom gradu. Znamenita je slika na platnu u katoličkoj crkvi sv. Jeronima nad oltarom, koja prikazuje Bogorodicu sa svecima u hercegnovskom pejzažu, koju je 1687 g. postavio na uspomenu oslobođenja Hercegnovoga od Turaka mletački vojskovođa Jeronim

Hercegnovi: Kuća Komnenović (XVIII v.), sada Muzej

Korner, kako kaže natpis na istoj slici. Crkva sv. Jeronima podignuta je 1856 g., na mjestu gdje se nekada nalazila glavna turska džamija, koju su na štetu istorije tom prilikom srušili. Impozantna je građevina, na istaknutom položaju prema sjeverozapadu, bivši dvorac Ivana Burovića, Peraštanina, koji se proslavio hrabrošću na čelu 360 Peraštana prilikom opsade Hercegnovoga 1687 g. U znak priznanja Mletačka Republika mu je poklonila kuću turskog dizdara Mahmuta Bašića sa čitavim njegovim imanjem u okolini Hercegnovoga. Tu je kuću Burović krajem XVII v. preudesio u dvorac. U XVIII v., kada su u Perastu izumrli Zmajevići po muškoj lozi, sa kojima su Buro-

vići bili u rodbinskim vezama, u ovaj dvorac je bila prenesena znamenita biblioteka arhiepiskopa primasa Andrije Zmajevića, koja je nažalost izgorjela sa dvorcem 1807 g. prilikom borba Rusa, Crnogoraca i Bokelja s Francuzima. Zgradu je obnovio i preudesoio za zavod za vaspitanje djevojaka kotorski biskup Frano Ućelini-Tice oko 1910 g. U prizemlju dvorca još se sačuvala presvođena tamnica, u koju je Mahmut Bašić zatvarao hrišćansko roblje. Franjevački manastir sa crkvom sv. Antona podignut je 1687 g., a kapucinski sv. Frana 1688 I u jednom i u drugom bile su u mletačko doba i kasnije osnovne škole.

Pravoslavna crkva sv. Mihaila Arhanđela podignuta je u srpsko-vizantinskom stilu oko 1900 g. po nacrtu inž. Milana Karlovca.

Hercegnovi ima Narodni muzej sa bogatom bibliotekom, arhivom i odjeljenjem Narodnooslobodilačke borbe. Ovo je mjesto poznato kao vrlo ugodno ljetovalište i zimovalište. Blaga klima Hercegnovoga

i okoline i ljepota kraja privlače u ovaj gradić mnogo putnika. Na jednom od najljepših položaja, na centralnom uzvišenju, nalazi se udobni hotel »Boka«, a oko njega krasan park sa suptropskim i egzotičnim biljem (više vrsta palma). Pod hotelom je kupalište sa kabinama. Na istočnoj strani Hercegnovoga, oko 300 m. od pristaništa, poveći je plićak sa sitnim pijeskom ispod hotela »Na Plaži«. Pored ovih postoje i hoteli: »Rudnik«, »Topola« i »Lovćen«.

Hercegovska okolina je pogodna za šetnje i izlete od kojih je najljepša šetnja ona kroz park-šumu do Savine (oko 2 km. po dobro održanim stazama). Na brežuljastom predjelu oko grada

Motiv iz Hercegnovoga

izgrađen je automobilski put u zavojima preko Meljina, Poda, Kamenoga, Ubala do Crkvica u Krivošijama (1080 m. nad morem), udaljenih od Hercegnovoga 30 km. Divan je izlet dalje preko Crkvica do Risna i obalom natrag u Hercegnovi (oko 76 km.). Mogu se preduzimati veći ili manji izleti u sva mjesta hercegnovske rivijere, na obalu Luštica, gdje je Modra Špilja, atmosferom slična Biševskoj, i u Budvu i to parobrodima, motornim lađama i autobusima, a željeznicom u Konavle i Dubrovnik, od koga je Hercegnovi udaljen 47 km., a morem do Gruža 33 m. milje. Hercegnovi je pogodno središte zimskog sporta, jer su skijaški tereni pod Subrom udaljeni svega 10—20 km. Tu je u izgradnji planinarski dom. Dobro je razvijeno sportsko plivanje i veslanje (»Jadran«). Postoji i planinarsko društvo »Subra«, a na Orjenu Planinarski dom.

Hercegnovi je živo, prometno mjesto, koje sa predgrađima broji oko 3.000 stanovnika. Sjedište je Narodnog odbora gradske opštine. Ima vodovod, električno osvjetljenje, poštu, telegraf i telefon. Sreski sud, gimnaziju, školu za primijenjenu umjetnost, Nižu muzičku školu, Narodni univerzitet, Dom kulture i čitaonicu. Zdravstvenu stanicu, apoteku, kino, opštinsku muziku, ljetni kino na »Tvrđavi« nad morem«, amatersko pozorište, Zemljoradničku zadrugu i dr. Hercegnovi je u XIX v. imao i privatnu pomorsku školu u Srbini (Srpska fondacionalna pomorska škola), osnovana 1855 g. koja je trajala do 1914 g. (kao građanska). To je bila zadužbina pomorskih kapetana Boškovića, Đurovića i gđe Laktić. Profesori u toj školi bili su: čuveni pomorski kapetan i mate-

Hercegnovi: kapija s Kulom za sat (XV v.)

matičar Mato Mrša, Peraštanin, i poznati srpski pisac Simo Matavulj. Hercegnovi ima dnevnu autobusnu vezu sa Dubrovnikom, Risnom, Kotorom i dalje do Cetinja (88 km.) i Titograda (134 km.), kao i do Budve, Bara i Ulcinja (143 km.) Ima i dobre parobrodarske veze sa Dubrovnikom, Splitom i Rijekom, kao i sa južnim Crnogorskim Primorjem do Ulcinja, a lokalne pruge do Kotora i natrag saobraćaju dva puta dnevno, osim nedjelje. Hercegnovi ima redovnu željezničku vezu sa Sarajevom, Dubrovnikom i Titogradom, a preko ljetnje sezone i avionsku vezu sa Beogradom i Zagrebom preko aerodroma na Grudi, koji je udaljen 20 km. od grada.

Na zapadnoj strani Hercengnovoga su predgrađa *Topla* i *Igalo*. Topla je poznata po blagoj klimi, zbog čega je i dobila ime. Tu je bilo u mletačko doba (1718 g. i dalje) sjedište opštine (komunitadi), koja je u austrisko doba bila prenesena u Hercegnovi. Topla je, kao i Igalo, imala u XIX v. svoju trgovačku mornaricu i odvažnih pomorskih katepana. Važni su spomenici na Topli: zgrada, u kojoj je mladi Njegoš učio osnovnu školu kod kaluđera Josifa Tropovića i dvije crkve (Vaznesenja Hristova i sv. Đorđa) iz početka XVIII. v., u kojima se čuvaju razne starine i umjetnički predmeti (rijetka izdanja obrednih knjiga, rukopisi i ikone). U crkvi Vaznesenja čuva se evanđelje okovano u srebro 1732 g., dar grofa Sase Vladislavića, tajnog savjetnika Petra Velikog.

Na plitkome morskome dnu, pored ravnih obala lijepih plaža, na Igalu, postoje *velika nalazišta ljekovitoga morskoga mulja*, tipa t. zv. organsko-mineralnih Peloida, koji, pored svojih interesantnih hemijskih sastojaka, sadrži i povoljne količine radioaktiviteta, u iznosu od blizu 3 Machovih jedinica. Ovo ljekovito blato primjenjuje se veoma uspješno pri liječenju raznih hronično-upalnih i degenerativnih oboljenja zglobova, mišića i živaca, kao i kod izvjesnih ženskih organskih i funkcionalnih bolesti. Tu je osnovano banjско lječilište, koje ima sve uslove za uspješan razvitak. Poviše Igala je *Iliina Kita* (432 m.) odakle puca lijep pogled na jadransku obalu i zaliv. Igalo ima Osnovnu školu i PTT.

Sutorina je plodni predio sa sedam sela. Značajna je činjenica, kada su Mlečani svojim novim tekovinama u Dalmaciji poslije Morejskog rata (1689 do 1699) postali susjedi Dubrovačke Republike sa sjeverne i južne strane, da su tada Dubrovčani ustupili Turcima na sjeveru Klek sa lukom Neumom, a na jugu Sutorinu, da bi stvo-

ri li neku vrstu odbranbenog pojasa svoga teritorija prema mletačkom posjedu (od rječice Sutorine do rta Kobile). I tako je od Požarevačkog mira 1718 do 1878 g. ovaj predio bio pod turskim suverenitetom i smatran dijelom Hercegovine. Oko 1930 g. pripojen je Boki (Hercegnnovskoj gradskoj opštini). Poluostrvo Prevlaka sa Oštrim Rtom pripada N. R. Hrvatskoj. Od 1862 g. Sutorina je bila jedno

Banja Igalo kraj Hercegnovoga

od glavnih uporišta junaka Luke Vukalovića u njegovim herojskim podvizima za oslobođenje naroda od turskog jarma. U ovom predjelu se 1806 god. vodila borba za posjed Boke između Francuza i Rusa, koje su pomagali Crnogorci i Bokelji. U području Sutorine našlo se rimskih starina. Sutorina ima Osnovnu školu. PTT u Igalu. U Sutorini na obali je idilični položaj *Njivice*.

Iznad Hercegnovoga su brojna, već pomenuta sela, čiji su se stanovnici istakli rodoljubljem i hrabrošću u NOB i gdje su se vodile ljute borbe sa italijanskim okupatorima (Orijski bataljon). Karakte-

ristika je ovih sela, da su se, iako udaljena od mora, u prošlosti bavila pomorstvom. U selu *Podima* je znamenita crkva sv. *Sergija* i *Bakha* u romanskom stilu iz XIV v. Ikonostas ove crkve slikao je 1804 g. Aleksije Lazović iz Bijelog Polja, sin Simeona Bjelopolja. U selu *Kamenom* (Kotobilj) Crnogorci su potukli bosanske i hercegovačke Turke, koji su hitali u pomoć opsjednutom Hercegovom 1687 g. O tome pjeva Njegoš u Gorskom vijencu. U NOB značajne su pobjede Orjenskog bataljona nad italijanskim okupatorima na Kulini i Kamenskoj Gomili u martu 1942 g. Do ceste Meljine-Kameno-Crkvice, gdje je spomen-ploča palim žrtvama u Kamenom u Narodno-oslobodilačkom ratu, podignuta je spomen-kosturnica rodoljubima iz Crne Gore, Hercegovine, Hrvatske i Srbije (stopedesetorici), koje su za vrijeme Drugog svjetskog rata strijeljali okupatori. Oba pomenuta sela imaju Osnovne škole.

Sa istočne strane Hercegovoga, na jednom istaknutom brežuljku, stoji istoriska crkva sv. *Ane* sa grobljem, koju su, prema predanju, podigli Španci dok su tu vladali. U njoj su grobnice obitelji Gonzaga.

U divnom prirodnom parku, istočno od Hercegovoga, diže se glasoviti pravoslavni manastir *Savina* sa dvije crkve, posvećene Uspe-niju Bogorodice. To je najveći i najugledniji manastir na Crnogorskom Primorju. Jedna je crkva starinska mala (po predanju iz XI v.), a druga nova velika (iz kraja XVIII v.), u kojoj je graditelj Nikola Foretić, Korčulanin, uskladio zapadnjačke forme i osnovu sa kupolom, tradicijonalnom u vizantinskom graditeljstvu. U njima se čuvaju brojne crkvene utvari od istoriske i umjetničke vrijednosti. Mala crkva ima bogatu riznicu skupocenih srebrnih predmeta i zlatotkanih odežda: pozlaćenu petohljebnicu, koja je za Savinu izrađena u Požarevcu 1648 g.; krst od kristala, obložen srebrom, koji je, po predanju pripadao sv. Savi; ruku carice Jelene, žene Dušanove, koju je okovao u srebro 1759 g. savinski kaluđer Sofronije Vidaković; srebrni pozlaćeni kivot manastira Tvrdoša sa sedam kupola, s polukružnom apsidom i s malom pripratom, na kojemu je zapis iz 1675 g. i dr. Među odeždama najdragocjenije su ove: epitrahilj od plave svile, za koji Jireček, na osnovu grčkog zapisa koji je na njemu, drži, da je to prilog znamenite porodice Justiniana, koja je od 1363—1566 upravljala ostrvom Hiosom na Egejskom Moru; plaštanica na crvenoj kadifi sa zlatnim, srebrnim i svilenim koncem, zaokvirena plavom i

Smučarski predio iznad Hercegnovoga, pod Subrom

ružičastom svilom, a postavljena plavim platnom, rad vezilje Despe u Beogradu 1659 g.; omofor arhijerejski, koji je izvezla Irena Stefanova 1672 g. itd. Ova je crkva sva u freskama domaćih umjetnika XVII i XVIII v. Ima i ikona od domaćih ikonopisaca porodice Dimitrijevića-Rafailovića, Maksima Tujkovića i dr. Na ikonostasu je vrlo lijepa stara ikona (Savinska Bogorodica). Glava Hristova na platnu, umjetnički je rad mletačke škole. Carske dveri kao i pomenuti pred-

meti doneseni su krajem XVII v. na Savinu iz hercegovačkog manastira Tvrdoša, koji je tada u ratu stradao. Ikonostas u velikoj crkvi umjetničko je djelo Simeona Bjelopoljca (1797 g.). Slike se nalaze u drvenim, dobro pozlaćenim okvirima.

Savinska biblioteka i arhiv zaslužuju osobitu pažnju. Tu se, pored ostalog, čuva znamenita *Krmčija* (zakonopravilo) iz XVI ili početka XVIII v.; povelje vladara iz dinastije Nemanjića; povelje ugro-vlaških vojvoda Besaraba, dukala mletačkog dužda Alojza Moćeniga od 25 jula 1776 g., kojom se dozvoljava kaluđerima da mogu obnoviti i proširiti hram u manastiru Savini; pismo skenderisko-primorskog mitropolita Save Petrovića, kojim se dozvoljava gradnja velike crkve; »Oktoih« koji je pisao Marko Trebinjac u trebinjskom manastiru 1509 g.; pisma drugih crnogorskih vladika i mitropolita itd.

Na manastirskom području nalazi se crkva sv. *Save*, po predanju iz XIII v., po kojoj je manastir dobio ime.

Savinski manastir bio je uvijek prosvjetno središte i žarište narodnog duha. U njemu je stanovao Njegoš za vrijeme svog školovanja na Topli. Posjećivali su ga mnogi naši prosvjetni radnici i narodni vođe.

Sa Savine se uživa krasan pogled na more, uvale, brda i zaliv. To je oduševljavalo mnoge domaće i strane pjesnike.

Od Hercegnovoga prema istoku do Veriga prostire se 20 km. dugi zeleni primorski pojas (Hercegnovska rivijera), načičkan slikovitim naseljima. U *Meljinama* je bio stari Lazaret (Lučka zdravstvena stanica) iz 1729 g., a kasnije Lučko poglavarstvo. Meljine imaju bujnu mediteransku floru. Prvo mjesto do Meljina prema istoku je *Zelenika*, završna stanica bosansko-hercegovačke uskotračne željeznice, i luka. Ima Zemljoradničku zadrugu. Tu je 200 m. dugo kupalište od finoga pijeska hotela »Plaže«. Na putu od Zelenike do rta Kumbora pada u oči, u zaleđu slikovita crkva sv. Trojice na brežuljku, iz prve polovine XIX v. Pripada selu Kutima, koje se nalazi za brijegom. Čitav je ovaj kraj živopisan, prava pjesma prirode.

Kumborski tjesnac, nešto više od 1 km. širok, vodi iz Topaljskog u Tivatski Zaton. Tu je rt i selo *Kumbor*. Na ovom rtu bilo je u XVII v. tursko utvrđenje Vrbanj, koje su Peraštani poslije krvave borbe zauzeli i sraznili sa zemljom. Selo Kumbor ima Osnovnu školu i Ribarsku zadrugu. Misli se, da je u ovom području bila grčko-

rimska naseobina *Stoli*. Tu je 1952 g. pronađena jedna umjetnički modelovana mramorna glava, koja predstavlja nekog rimskog velikodostojnika. Sada se nalazi u Lapidarijumu u Kotoru. Na suprotnoj strani proteže se zeleno poluostrvo Luštica.

Hercegnovi: *Manastir Savina* (kraj XVIII v.), mala crkva iz XI v.

POLUOSTRVO LUŠTICA

Ono dijeli Jadransko More od Bokokotorskog Zaliva. Najviši mu je vrh *Obosnik* (586 m.). Sa strane zaliva je jednolično i obraslo niskim raslinama, dok je sa strane otvorenoga mora prilično razuđeno. Ima, na Jadranu, prostrani zaton *Trašte* (oko 1,5 km. dužine) sa velikom plažom (*Pržno*), čije se plitko dno od sitnog pijeska prostire daleko u more. Pijesak ove plaže liječi reumatična oboljenja. *Trašte* su svojim pijeskom i plićakom naročito podesne za izgradnju ljetovališta za djecu.

Na poluostrvu su dvije veće skupine naselja: *Krtoli* i *Luštica*. *Krtoli* sa šest sela, od kojih je najveće *Radovići*, lijepo leže između

dva mora. Po bujnoj vegetaciji, osobito maslina vidi se da uživaju primorsku klimu., ali oskudijevaju vodom. Krtoljani su se, do osnivanja moderne ciglane, bavili, primitivno, glinenom industrijom, koristeći za to zgodnu zemlju iz Polja. U Krtolima je starina pravoslavna crkva sv. Luke, podignuta na mjestu gdje je nekada bio benediktinski manastir, u kojoj se čuva felon (odežda) koju je oblačio Petar I. Petrović-Njegoš i obredna knjiga »Triod«, dar ruske carice Jelisavete crnogorskom mitropolitu Vasiliju, koji ju je poklonio ovoj crkvi. U nekada zajedničkoj crkvi sv. Spasa ima ostataka starih fresaka.

Pred obalom Krtola (Brda), dva su oficira bivše jugoslovenske ratne mornarice, Milan Spasić i Sergije Mašera 17 aprila 1941 g. minirali i bacili u vazduh razarač »Zagreb«, da ne padne u ruke okupatora i oni sami tu našli herojsku smrt.

Krtoli imaju dvije Osnovne škole i PTT u selu Radovićima.

Naselje Luštica sastoji se od osam sela. Najveće je selo Radovanići. Gusto je zasađeno maslinom i smokvom. Na glasu je luštičko ulje. Luštica se često pominje u dokumentima Srednjega vijeka. Luštici su bili čuveni pomorci. U ovom kraju postoje od starine poznate krečane, koje i danas rade. Luštica ima starinskih crkava, između kojih treba pomenuti crkvu sv. Petke u selu Mrkovima (1600 g.) koja ima dobrih fresaka, kao i staru crkvu sv. Nikole u Radovanićima. I u drugim crkvama Luštice ima ponešto fresaka od domaćih živopisaca i ikona zografa Rafaila Dimitrijevića, Rišljanina.

Na sjeverozapadnoj obali Luštice, nasuprot Hercegovome, nalazi se luka *Rose*, staro grčko naselje, gdje je bio gradić koji su u IX v. razorili Saraceni. U Rosama je mala luka, zaštićena od južnih vjetrova, pa je u prošlosti bila sigurno sklonište jedrenjaka sa pučine. Tu je bila nekada pomorska stanica koja je vršila zdravstvenu kontrolu brodova pri ulazu u Boku. *Rose* imaju Zemljoradničku zadrugu i PTT. U Luštici su dvije Osnovne škole i Ribarska zadruga u selu Krašićima.

Oko 150 m. udaljeno od obale Luštice, prema Oštrom Rtu, nalazi se ostrvce zvano Žanjica (mala Žanjica) sa ostacima srednjovjekovne Bogorodičine crkve i monaških stanova. Na obali Luštice, prema Žanjici, je mala slikovita plaža, a prema otvorenom moru pomenuta Modra Špilja, 5 m. milja udaljena od Hercegovoga.

Poluostrvo Luštica broji oko 1700 stanovnika.

PREVLAKA

U jugoistočnom kraju Tivatskog Zatona, u krasnom predjelu, nalazi se ovo poluostrvo, dugo oko 300, a široko oko 200 m. Spojeno je s kopnom uskim i niskim prelazom. Obraslo je bujnom vegetacijom. Može da bude vrlo ugodno ljetovalište kada bi za to bili izgrađeni ugostiteljski objekti. Sa ovog položaja se uživaju lijepi vidici na Lovćen, Soliosko-Mrčevo Polje, Grbalj, poluostrvo Lušticu, Vrmac i Tivatski Zaton do Hercegnovoga. Tu se vide ruševine nekada znamenitog manastira sv. *Mihaila Arhandela*, koji je bio podignut od IX do XI v. Taj je manastir, ranije benediktinski, a od XIII v. pravoslavni, igrao važnu ulogu u nacionalnoj istoriji ovoga kraja. Bilo je povremeno sjedište zetskih episkopa. Vjerovatno je, da je sv. Sava postavio katedru zetskih episkopa na Prevlaci. Prvih decenija druge polovine XIV v. Prevlaka se nalazi (politički) u rukama Balšića, gdje se oni rado zadržavaju. Npr. na Prevlaci leži 1381 g. bolestan Balša II. Po miru, sklopljenom između Đorđa II Balše i Kotorana krajem 1390 g., područje manastira pripada Kotoru. Naime nekadanju manastirsku metohiju sačinjavali su: Luštica, Lješević, Bogdašići, Pasiglav, Tombe (Brda) i ostrvo sv. Gavrila (Stradioti). Krajem 1403 g. Balša III oduze Kotoranima Lušticu s okolnim selima. Mirom sklopljenim između Venecije i Balše III 1408 g. Luštica sa solanama pripade Balši. Tako je bilo sve do mletačke okupacije 1420 g., kada je Venecija zauzela Lušticu i okolna sela. Tim nastaju teški dani za Prevlački manastir, jer Mletačka Republika nije rado gledala prisustvo zetskog episkopa na Prevlaci. Istoriska je činjenica, da su Mlečani porušili manastir prvih godina polovine XV v., prilikom ugušivanja seljačke bune u Grblju, jer su prevlački kaluđeri, izgleda, pristajali uz pokret grbaljskih seljaka protiv kotorske feudalne gospode. Još se vide temelji manastirske crkve koja je bila trobrodna bazilika 21 m. duga, a 12,50 m. široka, sa tri apside. Zvonik čiji se temelji još raspoznaju, bio je izolovan. Ima i ostataka manastirskih zgrada. Po ornamentici koja se sačuvala vidi se da je crkva bila sagrađena u romansko-vizantinskom stilu. Sačuvalo se i ćirilski nadgrobnii natpis viteza Đuraša iz XIV v. Prevlačke ruševine su znameniti narodni i kulturni spomenik.

I u rimsko doba je na Prevlaci bilo neko zdanje, jer tu ima rimskih arhitektonskih ostataka (stubova, kapitela i natpisa).

Preko Prevlake (na kopnu) je čuveno *Soliosko Polje*, gdje se u Srednjem vijeku proizvodila sô. Za »Solila« su se otimali zetski knezovi, Nemanjići, Mlečani i Turci, kao i grad Kotor. Tu ima starina: na Brdima i u Bobovištu, gdje je bilo neko staro naselje.

Pred Prevlakom se proteže ostrvo sv. Gavrila, gdje je do XV v. postojala crkva istog imena, kojoj danas nema traga. To se ostrvo danas zove *Stradioti*, zbog toga što su u doba Mlečana na njemu imali logor mletački vojnici grčkog porijekla (*stratiotes* — vojnik). Obraslo je maslinom. Ima slikovitih draga, vrlo zgodnih za kupanje. Pred ovim se nalazi ostrvo *Otok*, na kome je bio benediktinski, pa franjevački manastir Bogorodičin iz XV v., koji je bio srušen od groma 1844 g., a obnovio ga je kotorski biskup-rodoljub Frano Učelini-Tice. U crkvi se čuva Bogorodičin kip od drveta iz vremena osnivanja manastira, a u zidovima manastirskim ima umetnutih ukrasa i arhitektonskih ulomaka longobardskog i romanskog stila, koji su po svoj prilici doneseni sa Prevlake. Tu se nalazi i jedan rimski žrtvenik, posvećen božici Junoni Lucini (pokroviteljici porodilja), rjetkost u arheologiji. U manastiru je biblioteka sa naučnim djelima (izdanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). Osnovao ju je pomenuti biskup Učelini-Tice.

Na sjevernoj strani Tivatskog Zatona sela su: *Djenovići* i *Baošići*, smještena kao i susjedna Bijela u zelenilu vinograda, maslina i agruma. U Baošićima je stara crkva sv. Nikole, obnovljena 1802 g. Ikonostas ove crkve izradio je Aleksije Lazović iz Bijelog Polja. Na kući peraške plemićske obitelji Smeća, danas Raškovića, postavljena je spomen-ploča sa natpisom na francuskom jeziku piscu Pjeru Lotiju, koji je tu boravio 1880 g. kao pomorski oficir na jednoj engleskoj ratnoj lađi koja je učestvovala u demonstraciji međunarodne flote protiv Turske za ustupanje Ulcinja Crnoj Gori. Pjer Loti govori o ovom kraju u priči »Paskala Ivanović«. To je neka mlada seljanka koju je tom prilikom Loti upoznao i zavolio. U Baošićima vrijedi posjetiti privatni muzej bivšeg kapetana bojnog broda Miroslava Štumbergera, u kome se nalaze dosta bogate zbirke raznih kulturno-istorijskih predmeta, naročito pomorskih i etnografskih.

Ime Baošići potsjeća na zetske knezove Balšiće. U Baošićima je Osnovna škola, Ribarska zadruga i PTT, kao što je i u Djenovićima Osnovna škola i PTT.

Pred obalom Djenovića i Baošića buknuła je 1. februara 1918 god. već pomenuta pobuna mornara bivše austro-ugarske ratne mornarice.

Dalje sve do Jošice-Kamenara proteže se sunčana *Bijela* sa lijepo poređanim kućama uz obalu i dugom pješčanom plažom. Bijelu i Kruševice pominje car Dušan u povelji od 1351 g. Istoriski spomenik Bijele je parohiska crkva Riza Bogorodice koja se nalazi u čarobnom zatišju (Vala). Ranija crkva je postojala u doba Nemanjića. U apsidi te crkve nalaze se interesantne freske, valjda najstarije u Boki, koje nijesu mlađe od XIV v. U ovoj crkvi se čuva, između ostalih znamenitosti, i »Oktoih«, štampan na Obođu 1493 g. Tu ima radova domaćih ikonopisaca, Maksima Tujkovića i dr. Na katoličkoj crkvi sv. Petra vide se zanimljivi ulomci iz starog benediktinskog manastira sv. Petra (»In Albis«), natpisi i kameni ukrasi, karakteristični za vrijeme od IX do XI v. Iz Bijele, Baošića, Djenovića i Kumbora bilo je mnogo vrijednih pomorskih kapetana, između kojih je najznačajniji već pomenuti Petar Želalić. *Bijela* ima dobre uslove za ljetovalište. Prije rata imala je dva pansiona za ljetnje odmaranje, za koje se nastoji da opet prorade. Ima PTT, Osnovnu školu, Ribarsku zadrugu, Fabriku za konzerviranje ribe, električu, kino, a na rtu Pijavici brodogradilište za manje brodove.

Iznad Bijele leži selo *Kruševice*, nekada bogato voćnjacima. I iz Kruševica, iako su udaljene od obale, bilo je pomorskih kapetana i brodovlasnika. Iz ovoga sela su bili preci znamenitoga pape Renesanse Siksta V. (1585—1590), koji su se krajem XV v. pred Turcima iselili u italijansku provinciju Marke, gdje se rodio pomenuti papa. Kruševice imaju Osnovnu školu. Tu je brdo sv. *Jeremije*, poznato iz NOB, jer su na njemu 28. februara 1942 g. sedam partizana zadržali napad od 500 italijanskih vojnika-alpinaca. Kada im je kasnije došlo u pomoć još 40 partizana, Italijani su bili potpuno odbijeni uz teške gubitke, iako su bili potpomognuti od artiljerije ratne mornarice i baterija na obali. Prema biltenu Orjenskog bataljona u ovoj borbi je učestvovalo 98 neprijateljskih topova, dok su partizani imali, osim pušaka, samo 2 puškomitraljeza. Izbačena su iz stroja 252 fašista, a naši su borci imali 1 mrtvog i 5 ranjenih.

TIVAT

Prema Bijeloj, na podnožju poluostrva Vrmca, prostire se Tivat, po broju stanovništva najveće mjesto u Boki (preko 3000). Arheološki nalazi svjedoče, da je u Starom vijeku na teritoriji Tivta bilo neko kulturno naselje. U Srednjem vijeku i kasnije Tivat je bio omiljeno ljetovalište kotorskih plemića, a kasnije dobrotskih i prčanjanskih obitelji. Tivat je lijepo i pitomo mjesto, gdje je nekada bilo mnogo razvijeno vinogradarstvo i voćarstvo. Ima najveći park u Boki sa rijetkim egzemplarima subtropskih raslina. U Tivtu se nalazi najveća glinena industrija u Crnoj Gori (Račica). Tu je i Pomorski arsenal. Tivat ima sve uslove da se razvije u jaki industrijski centar. Znamenitosti su Tivta: crkvice sv. *Antona* (u Kalimanu), na kojoj je natpis iz 1373 g., u kome se pominje kralj Tvrtko I, a u unutrašnjosti se još vide freske grbova kotorske vlastele; zatim kula nekadanjeg dvorca kotorske plemićske obitelji Buća, a kasnije Lukovića, na kojoj je italijanski natpis koji kaže, da ju je 1548 g. sagradio neki do sada nepoznati domaći graditelj »meštar Vincencije sin meštra Mihaila iz Lastve«. Pored toga u Tivtu ima nekoliko zanimljivih malih crkava iz Srednjeg vijeka i iz doba Renesanse na bivšim imanjima kotorskih plemićskih obitelji. Od tih treba pomenuti crkvu sv. Mihaila Arhanđela u pomenutom dvorcu Buća koja ima skladno pročelje od fino tesanog korčulanskog kamena; crkvicu »Navještenja« na bivšem imanju kotorske plemićske obitelji Drago, pa Verona, na pročelju koje se nalazi jedan umjetnički bareljef u bijelom mramoru koji pretstavlja »Ecce homa«, a u unutrašnjosti je slika na dasci iz XV v. koja prikazuje isti predmet; zatim stare tivatske crkve sv. Šimuna i sv. Srđa.

Tivat ima PTT, N. O. opštine, Osmogodišnju školu, Školu učenika u privredi, Narodni univerzitet, kino, Zdravstvenu stanicu i Brodogradilište i Zemljoradničku zadrugu.

Od Tivta prema sjeveroistoku, u šumovitim padinama Vrmca nalaze se tri slična naselja: *Mrčevac*, *Bogdašići* i *Kavač*. U Mrčevcu je čitavo vrijeme rata bila partizanska baza. Od 1943 g. tu je bilo stalno sjedište Sreskog Komiteta KPJ i njegove tehnike, a 1944 g. privremeno Sreski NOO. U Bogdašićima je važna starina crkva sv. *Petra*, podignuta na temeljima bivšeg benediktinskog manastira sv. *Petra* na »Gradcu«. Na pročelju ove crkve uzidan je ćirilski natpis iz vremena kralja Stefana Uroša, koji kaže, da je tu crkvu, ili ra-

niju, sazidao zetski episkop Neofit 1269 g. U Bogdašićima je u Srednjem vijeku i kasnije postojao majdan mekog kamena (tuf), kojim su većim dijelom napravljeni svodovi crkava i kuća u Kotoru i okolini. U Bogdašićima i u Kavču je Osnovna škola. U zatišju ispod Trojice je zaselak Odoljen, poznat iz Ljubišinih priča.

Čitav ovaj kraj je prisojan i živopisan, gdje dobro uspijeva južno voće i maslina, tako da je na prvoj međunarodnoj izložbi u Parizu bilo nagrađeno zlatnom medaljom i diplomom ulje iz Kavča.

Sjeverno od Tivta, iza rta Seljanovo, nalazi se prijatno mjesto *Lastva*. Dijeli se na Gornju i Donju. Ovo mjesto ima blagu klimu i plodno tlo, na kome uspijeva svaka vrsta južnog voća, a osobito agrumi, kao i cvijeće i povrće. Kada se u proljeće raspjeva priroda, ovaj je kraj osobito privlačan. U Srednjem vijeku i kasnije i tu su bili ljetnikovci kotorske vlastele. Lastva ima uslova da se razvije u turističko mjesto. Na terenu Donje Lastve ima nekoliko ruševina starinskih crkvice, a našao se i jedan rimski nadgrobni natpis. U crkvi sv. Roka postoji jedna ikona koja prikazuje sv. Tripuna, potpisana od grčkog slikara Ilije Moskosa sa ostrva Zante (XVII v.). Romantični put od 45 minuta hoda vodi u Gornju Lastvu, koja slikovito leži u brdu, okružena maslinjacima koji daju odlično ulje. Na jednom brijeгу je crkva sv. Vida iz početka XIV v. U parohijskoj crkvi rođenja Bogorodice (1410—1715) zaslužuje pažnju oltar od raznobojnog mramora, izrađen 1720 g., sa grbom peraške opštine, koji je nekada resio crkvu Gospe od Škrpjela, a osobito slika na platnu sa prizorom rođenja Marije, umjetničko djelo mletačke škole prve polovine XVIII v. (Anđelo Trevizani). U blizini Gornje Lastve vidi se staro groblje srednjovjekovnog naselja Pasiglav koje se pominje u darovnicama srpskih kraljeva Srednjega vijeka. Gornja i Donja Lastva imaju Osnovne škole i PTT u Donjoj Lastvi.

God. 1928 na Opatovu (između Lastve i Lepetana) otkopana su dva rimska nadgrobna spomenika, danas u Lapidarijumu u Kotoru.

VERIGE

Putnik prelazeći mali rt sv. Nedjelje nailazi na iznenađenje. Dok je mislio da tu završava Bokokotorski Zaliv, uvjerava se da je to bila samo varka prirode. Pred njim se otvara drugi dio zaliva, interesantniji od prvoga. Ne zna na koju bi stranu prije bacio pogled: da li pred sobom na tjesnac koji se sve više sužava i tek propušta vidik

na Perast ili na desno i lijevo, gdje leže dva pitoma naselja. S desne strane nalaze se lijepo grupisani *Lepetani*, zaštićeni od sjevernog vjetra. I tu dobro uspijevaju, pored masline i južnog voća, agrumi. Današnje naselje dobilo je ime po nadimku nekih peraških porodica »Lepetanus« koje su se tu nastanile i imale posjede. Stari zaselak Veće Brdo, na brijevu, pominje se 1439 g. Lepetanci su se oduvijek isticali kao dobri pomorci i ribari. Znamenitosti Lepetana su starinska crkva sv. Ilije iz Srednjega vijeka na Većem Brdu i jedna slika u parohijskoj crkvi sv. Antona, rad Tjepolove škole XVIII v. Na njoj je potpis »Damianovich«. U Lepetanima je Osnovna škola i PTT.

Dana 13 septembra 1943 g. u Lepetanima se vodila borba između partizana i Njemaca, u kojoj su Njemci bili pobijeđeni.

U lijepoj drzi s lijeve strane ispod brežuljka, na kome je slikovita crkva sv. Nedjelje iz polovine XIX v. gdje je u tursko doba bila podzemna crkva, leži pitomo naselje *Jošica*-(Kamenari). Odatle su bili mnogi odvažni pomorski kapetani i brodovlasnici. Do Jošice je selo *Đurići*, čiji se stanovnici od pamtivijeka bave kamenarskom industrijom (crvenkasti i bijelo-plavkasti kamen). Ovaj je kamen bio poznat već Grcima i Rimljanima. Mnogo su ga iskorišćavali Mlečani, tako da su u Mlecima njim popločani neki trgovi. U novoj crkvi sv. Ane nalazi se lijepi mramorni oltar iz početka XVIII v., koji je nekada pripadao kapelici sv. Lovrijenca kraj dvorca peraške plemićske obitelji Smeća u Baošićima. U Đurićima je Osnovna škola.

Od Đurića do Lepetana saobraća motorna skela za prevoz preko Veriga, jer se na taj način znatno skraćuje kolski put od Hercegovoga do Kotora (za 18 km.).

Čitava obala od Igala do Jošice pogodna je za kupanje jer je čista i najvećim dijelom pjeskovita.

Ulaz u najuži dio Veriga pruža neočekivanu sliku. Zaliv se podjelio udvoje: s desna duboki Kotorski Zaton, okružen vjencem kuća, a s lijeva Risanski kratki, u dnu kojega se između dva ostrvca, naziru okrajci drevnoga grada Risna. Pred ulazom stoji opustjeli *Perast*, koji kao da upozorava, da je središte života i napretka u prošlosti bilo u unutrašnjem zalivu. Sa sjevera i sjeveroistoka dižu se visoka gola brda, a s juga zeleni Vrmac. Najljepša se slika uživa iz Veriga ujutro i u predvečerje, kada je jedna strana zaliva osvijetljena, a druga u sjeni. Ovaj tjesnac, dug 2325 m., a širok (u najužem dijelu) 350 m., tako se zove ili što su ga u Srednjem vijeku, navodno, za-

tvarali lancima (verigama) protiv gusarskih lađa, ili što je kotorska obitelj Katena (veriga) s jedne i druge strane tjesnaca imala svoje posjede. Vjerojatno je i mišljenje, da se tako zove zbog činjenice što se u Srednjem vijeku u Sredozemlju tim imenom često nazivalo i mjesto na ulazu u luku, gdje su se uplaćivale dažbine. A nije na odmet ni drugo mišljenje, naime da je sama geografska konfiguracija položaja, koji spaja dva dijela zaliva, kao oko n lancu, dala povod nazivu.

U srednjem vijeku su u Verigama živjeli u prirodi pustinjaci. Na južnom rtu vidi se utvrđena crkvića Gospe od Anđela koja potsjeća na vrijeme kada su Turci bili gospodari sjevernog dijela tjesnaca.

• PERAST

Na podnožju brda sv. Ilije (873 m) koje ga zaštićuje od sjevernog

vjetra, miruje istoriski gradić-muzej *Perast*, izloživši suncu svoje dijelom beskrovne, obrasle bršljanom kamene zgrade. Perast ima najljepšu istoriju od svih mjesta u Boki. Pomorstvom i trgovinom u XVII i XVIII v. podigao se do zavidne privredne i kulturne visine. Po svojim velikim ljudima, junačkim podvizima na kopnu i moru čuven je i u inostranstvu. Teško je naći u našoj zemlji tako malo naselje, a da je dalo toliki doprinos narodnoj i opštoj kulturi kao Perast. Peraštane su Mlečani mnogo cijenili kao borce i junake na granici Turske, pa su im povjerali zadatak da u ratu čuvaju državni barjak. Ali Peraštani su ostali uvijek vjerni svom narodu i u svečanim prilikama služili se svojim materinjim jezikom. Turci nijesu nikada uspjeli da ga osvoje. Značajna je odbrana od Turaka 15 maja 1654 g., kada su Peraštani malim snagama odbili jaku tursku vojsku,

Perast

koju je predvodio Mehmed-aga Rizvanagić, koji je tom prilikom poginuo. Srebrni reljef sa prikazom ove borbe čuva se u riznici paraške parohijske crkve.

Važan je arhitektonski spomenik Perasta: nedovršena parohijska crkva u stilu Renesanse i Baroka XVIII v. po projektu mletačkog arhitekta Josipa Beatija (XVIII v.). Izgrađen je samo 55 m. visoki zvonik i apsida. Znamenite su i slijedeće građevine: ruševine dvorca Peraštanina Andrije Zmajevića, arhiepiskopa barskog i primasa srpskog (1624—1694), narodnog mecene, sa crkvom i karakterističnim osmostranim zvonikom iz druge polovine XVII v.; palata junaka Vicka Bujovića u stilu kasne Renesanse iz 1694 g. (arhitekt Ivan K. Fonta); velika palata porodice Smeća iz 1760; dvorac porodice Viskovića iz XVII v.; palata Mazarovića iz XVII v. (sada bez krova) i tvrđava sv. Križa nad gradom iz početka XVII v. Znamenita je za istoriju pomorstva i kuća, u kojoj je Marko Martinović 1698 g. učio pitomce Petra Velikog pomorskim naukama. To je bila prva poznata pomorska škola u slovenskom svijetu. U njoj se čuva ruska ratna zastava koju je Petar Veliki poklonio admiralu Matiji Zmajeviću poslije njegove pobjede nad Šveđanima. Parohijska crkva sv. *Nikole*, osnovana u XV, a u današnjem obliku iz XVII v., čuva mnoge dragocjenosti. Riznica ove crkve bogata je umjetničkim slikama, srebrnim cizeliranim bogoslužbenim predmetima (krst Andrije Zmajevića Čelinijeve manire, srebrna pozlaćena čaša u filigrani) i skupocjenim odeždama iz XVII i XVIII v. Ovdje treba istaknuti zlatom i svilom izvezenu arhiepi-

Perast: Palata Smeća (XVIII v.)

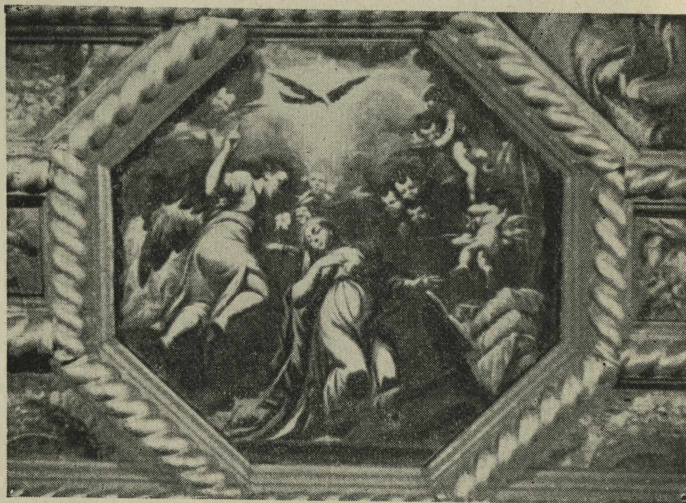
Ostrvca sv. Đorđa i Gospe od Škrpjela i pogled na Verige

skopsku odeždu Andrije Zmajevića i nebnicu, za koju se kaže, da je napravljena od rijetke istočnjačke tkanine koja je sačinjavala šator Mehmed-age Rizvanagića, ili su je, po drugoj verziji, donijeli Peraštani sa Istoka kao ratni trofej za vrijeme Kandiskog rata (1645—1669). Na pročelju ove crkve urezan je u kamenu jedini natpis na našem živom jeziku u Primorju, iz starijih vremena, koji potsjeća na pobjedu nad Turcima 15. maja 1654. g. Pročelje ima renesansne oblike i rimski ukras od kamena na vrhu.

U crkvi sv. Ane nad Perastom ima jedna *freska* Tripa Kokolje (potpisana), a u crkvi i manastiru sv. Antuna Padovanskoga (XVII v.) ima njegovih slika na platnu, kao i fresaka u dvorcu Zmajevića.

Na peraškim kućama vide se uzidani grčki i rimski natpisi i skulpture iz Risna, tako npr. na zidu sa istočne strane crkve sv. Nikole veliki natpis »Manliusa« (rimskog magistrata), a u predvorju palate Viskovića jedan mali grčki nadgrobni spomenik sa figurama i natpisom. To je dokaz visoke kulture starih Peraštana, a osobito Andrije Zmajevića, koji je veći dio tih stvari prenio iz Risna i bio poznat u Evropi kao arheolog i sakupljač naših narodnih pjesama. Na pročelju kuće Bašića uzidan je jedan umjetnički mramorni bareljef koji prikazuje »Navještenje«, iz godine 1507.

Od brojnih salona sačuvao se samo jedan u palati Viskovića sa zbirkom istorijskih predmeta (puška Mehmed-age Rizvanagića, bodež Don Karlosa, španskog siledžije u Hercegovome, koga su ubili Pera-

Tripo Kokolja (XVII v.): Navještenje (crkva Gospe od Škrpjela u Perastu)

štani, portreti znamenitih Viskovića i mač koji je, navodno, pripadao Osman-kapetanu, koga je u dvoboju ubio pomenuti Vicko Bujović u Jošici).

U *Zavičajnom muzeju* pohranjene su uspomene iz prošlosti Perasta. Tu je mač iz XV v. koji je po neosnovanom predanju pripadao srpskom despotu Vuku Ognjenome, a navodno ga je poklonio Perastanima, poslije njihove pobjede nad Turcima, hrvatski ban Petar Zrinski, koji je tom prilikom posjetio Perast i čestitao im pobjedu. U stvari taj je mač pripadao Vukši Stepanoviću, kako se čita u staroslovenskom natpisu na njemu. U Perastu je postojala obitelj Stepanovića. Ručica ovoga dragocjenog mača je od kitove kosti, rukobran od pozlaćenog srebra, a sve je unaokolo urešeno dragim i poludragim kamenjem (rubinima, almantinima, kalcedonima, karneolima i ametistima). Osim toga, u ovom se muzeju čuva slika na platnu koja predstavlja grbove dvanaest izumrlih peraških porodica (kazada), utemelji-

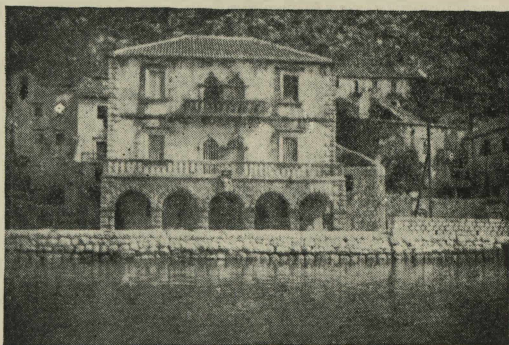

teljica opštine; mali top iz XVII ili XVIII v. kojim se peraška omladina vježbala u ciljanju; mač i portret admirala Matije Zmajevića; portret Vicka Bujovića, rad Tripa Kokolje; portret prof. Srećka Vulovića, Peraštanina, književnika, djelo Vlaha Bukovca; portret Josipa Marinovića, Peraštanina, naučnika druge polovine XVIII i početka XIX v.; slika koja pretstavlja Marka Martinovića sa ruskim pitomcima, autoportret slikara Tripa Kokolje, Peraštanina (1661—1713), portreti drugih znamenitih Peraštana XVII, XVIII i XIX v., zbirka starinskog oružja itd.

Perast ima važan arhiv bivše opštine sa dokumentima iz XVI, XVII, XVIII i XIX v.

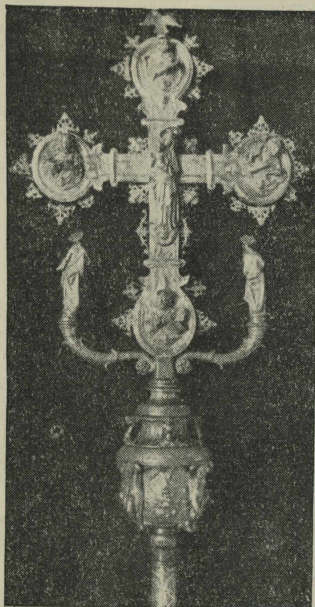
Pred Perastom su dva slikovita ostrvca. Jedno je prirodno s ostacima benediktinske opatije i crkvom sv. Đorđa iz XII v. i starim peraškim grobljem. Tu je sahranjen, pored ostalih, Marko Martinović i popularni fra Frane i njegova zaručnica Katica Kalfić. Kaže se, da se čuveni švajcarski slikar Beklin ovim ostrvcem služio kao motivom za poznatu sliku »Otok mrtvih«. U manastirskom zidu vidi se jedan rimski nadgrobni natpis. Francuzi su na ovom ostrvcu u početku XIX v. bili podigli bateriju za odbranu Veriga.

Drugo je ostrvce, zvano *Gospa od Škrpjela*, vještačko (nasuto preko 3000 m² površine oko podmorske hridi). Crkva je iz godine 1630, podignuta na mjestu ranije, manje, iz druge polovine XV v. Osmostrana kupola je iz 1722 g. Pročelje joj krase jedan Bogorodičin kip u niši i rimski ukras od kamena (iz Risna). Okrugli zvonik koji

PERAST:
Palata
Vicka Bujovića
(1694 g.)

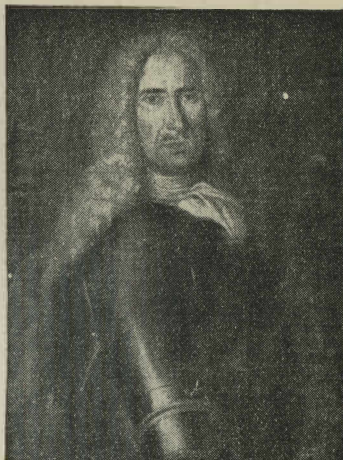

Perast: Srebrni krst Andrije Zmajevića (XVII v.)

redu nalazi se najveća kompozicija u ovom jedinstvenom ciklusu, koja predstavlja »Smrt Bogorodice«, 9 $\frac{1}{2}$ m duga. Zanimljivo je istaknuti, da se umjetnik pri ovom radu služio domaćim modelima (ljudima i ženama iz Perasta). Između donjeg i gornjeg reda slika teče po cijeloj dužini crkvene lađe niz srebrnih zavjetnih pločica (oko 2500 komada) većim dijelom sa prizorima iz pomorskog života Perasta. Ovi su radovi važni za proučavanje raznih tipova bokeljskih brodova XVII i XVIII v. Te su pločice bile izrađene dijelom u Mlecima, a dijelom u Perastu, gdje je takođe postojala radionica srebrnih predmeta. U XIX v. bila je, iz nepoznatih razloga, uklonjena Kokoljina slika

se završava lijepom galerijom na stubovima, jedinstven je primjer u našim krajevima, koji sa onim već pomenutim kraj dvorca Zmajevića, tako lijepo pristaje bokeljskom pejzažu. Značajna je slikarska dekoracija ove crkve: 68 slika na platnu sa prorocima Staroga zavjeta i sibilama u prvom redu i prizorima iz života Bogorodice u drugom. To je životno djelo pomenutog Tripa Kokolje, našeg najvećeg slikara epohe Baroka, koji je to izradio za vrijeme od 10 godina pod rukovodstvom pomenutog mecene Andrije Zmajevića. Krasno je izrađen plafon, na kome se nalaze slike u bogato pozlaćenim okvirima raznih oblika. Po kvalitetu znatno su bolje slike u drugom redu i na plafonu. To se objašnjava činjenicom što se umjetnik kroz dugi rad u ovoj crkvi usavršavao. On slijedi mletačku školu svoga vremena, ali je i originalan, osobito u koloritu i dinamici. Bolji je od nekih poznatih mletačkih slikara onoga vremena. Među slikama u drugome

»Pokolj nevine dječice«, koja je resila pročelje barokne pjevnice. Ta se slika sada čuva u kući kraj crkve. Slikarska dekoracija ove crkve najveće je likovno ostvarenje u Boki i najvažnije slikarsko djelo domaćeg umjetnika na našem Primorju. Na baroknom oltaru od bijelog kararskog mramora iz 1796 god. čuva se glasovita ikona Gospe od Škrpjela, koja je, po svojoj prilici, rad domaćeg umjetnika XV v. Lovra Marinova, Kotoranina, koji je izradio Bogorodičinu sliku i u crkvi na Dančama u Dubrovniku. Kipovi Ivana apostola i sv. Roka, na istom oltaru, djelo su mletačkog vajara Frana Gai (XVIII v.). Ovi su kipovi resili raniji oltar Gospe od Škrpjela, koji se sada,

Perast: portret admirala Matije Zmajevića (XVIII v.)

kako je već poznato, nalazi u parohijskoj crkvi u Gornjoj Lastvi. U kupoli nad oltarom stoje četiri velike slike na platnu denovske škole XVII v. u bogatim okvirima, koje predstavljaju prizore iz Marijina života, a po umjetničkoj vrijednosti zaostaju za Kokoljinim radovima. Jedna je od njih (rođenje Bogorodice) stradala prilikom bombardovanja ove crkve od strane Njemaca krajem 1944 g. Na desnom sporednom oltaru nalazi se slika na platnu koja prikazuje sv. Roka, rad Tjepolove škole (XVIII v.). Izlazeći iz crkve upada u oči s lijeve strane slika koja prikazuje Ivana apostola. U Perastu je predanje, da je to autoportret slikara Tripa Kokolje.

U kući koja se nalazi uz samu crkvu sa sjeveroistočne strane, smješten je muzej, u kome su izložene slike peraških brodova XVII i XVIII v. u borbi s Turcima i slika brodova u opasnosti, darovi peraških pomoraca. Tu je slika broda, zvanog »Leon Coronato«, kojim je Peraštanin Petar Smeća prvi od naših pomoraca ušao u Baltičko More u prvoj polovini XVIII. v., kao i jedinstveni svileni vez koji

prikazuje oltar Gospe od Škrpjela, dugogodišnji rad Peraštanke Hija-cinte Kunić, rođene Mijović, iz 1828 godine.

Njemci su iz Lepetana 31 oktobra 1944 g. bombardovali ovu crkvu bez ikakve strategiske potrebe, koja je tom prilikom bila teško oštećena spolja, a donekle i iznutra. Sada je opravljena. Tada su se iskricali na ostrvce i na njemu ostali 15 dana u borbi s jedinicama NOV u Perastu i okolini.

Sa terase ovog ostrvca uživa se jedinstveni vidik na Risanski Zaton, Krivošiske planine, Perast, Lovćen, Verige, Kotorski Zaton sa lijepo poređanim kućama Dobrote, Donji Stoliv i Gornji, koji se ugnijezdio u brdu.

Crkva Gospe od Škrpjela sa slikama domaćeg umjetnika, u veličanstvenom okviru prirode, spada među najljepše spomenike na našoj jadranskoj obali.

Perast počinje da propada početkom XIX v. sa nazadovanjem trgovačke mornarice, tako da danas ne broji više od 300 domaćih stanovnika, a nekada je brojio do 2000. Narodna vlast radi na njegovoj obnovi. Zgodan je ne samo za ljetnji nego i za zimski turizam, jer ima najviše sunca od svih mjesta u Kotorskom bazenu, a zaštićen je, kako je već rečeno, od sjevernog vjetra. Prema podacima objavljenim u stručnom ljekarskom vjesniku »Klima Južne Dalmacije«, a napose grada Perasta« od dra S. Gojtana (Zagreb 1936, broj 5 6), godišnja je temperaturna amplituda u Perastu 15,9°C. A kada bi mu brdo u zaleđu bilo zašumljeno, pružao bi, pored Hercegnovoga, najugodniji boravak za vrijeme ljetnje sparine, koju razblažuje ugodni povjetarac (maestral) od Veriga koji stalno duva od prije podne do kasne večeri. Lijepi vidici, izleti po moru, dva ostrvca pred njim i spomenici, atrakcija su i užitak svoje vrste. Ljepoti i prošlosti Perasta divio se i Njegoš koji je boravio u kući Balovića i Đuranovića. Perast za sada dolazi u obzir samo kao vrlo važno izletišta, jer još nema ugostiteljskih objekata. On, koji izgleda sav kao jedan spomenik, stavljen je pod okrilje Zakona za zaštitu spomenika kulture NRCC.

U mjestu je PTT, elektrika, Osnovna škola i Vatrogasno društvo. Kupalište je na istočnoj strani.

Perast je dobro povezan sa svim mjestima Boke lokalnim brodskim prugama i autobusom. Udaljen je od Risna 3, a od Kotora 14 km.

Perast: Marko Martinović s ruskim pitomcima (1698 g.)

Prvo je selo sa lijeve strane, pošto smo ostavili za sobom Verige. *Kostanjica*, obrasla šumom kestena i maslina. Na *Kostanjicu* se nadovezuje *Morinj*, koji je dao, kao i *Kostanjica*, značajnih pomoraca i *Toma Milinovića*, upravitelja *Karadorđevog* vojnog arsenala. *Morinj* ima jednu od najstarijih osnovnih škola u *Boki*, iz početka XIX v. Starine su *Morinja*: crkva sv. *Tripuna* iz XV v., pri moru, a u selu crkva sv. *Jovana Bogoslova* (XVIII v.).

Iznad *Morinja*, pored ceste *Hercegnovi-Crkvice* nalazi se naselje *Ubli*, poznato iz *Drugog krivoškog ustanka* kao i iz *Narodno-oslobodilačke borbe*.

Slijede uz obalu sela *Lipci* i *Strp*. *Strp* ima kamenolom sa vrlo dobrim kamenom kojim su bile građene obale kao i veliki broj kuća u *Boki*. Iz *Strpa* je bio kapetan *Bogdan Bilafer* koji je brodom na jedra 24 puta oplovio *Afriku* polovinom XIX v. Sa jedne tačke između *Lipaca* i *Strpa* *Lovćen* se ukazuje u najromantičnijoj slici. Na putu za *Risan* nalazi se izvor *Sopot*, koji, kad potraje kiša, pada kao iaki vodeni mlaz preko 20 m. duboko u more i pruža vrlo lijep prizor.

RISAN

Risan je, kako je već rečeno, najstarije naselje u Boki, koje je osnovalo ilirisko pleme Rizoniti, po kome je mjesto dobilo ime. Krije dosta spomenika iz grčko-rimskog doba (predio »Carine«). Po predanju, u Risan se bila sklonila pred Rimljanima ilirska kraljica Teuta. U Risnu je bila najstarija kovnica novca u našoj zemlji (u ilirsko doba). Engleski arheolog Evans oko 1870 g. našao je izvjestan broj ilirskog novca u Risnu s natpisom do tada nepoznatog ilirskog kralja Baleja. Dušan Vuksan je 1930 g. otkrio u Risnu veliki rimski mozaik iz II v., koji pretstavlja arheološku dragocjenost. Služio je kao ukrasni pločnik neke vile sa pet odjeljenja, od kojih su tri urešena mozaikom raznolikih ornamenata, dok je jedno bez mozaika, a posljednje prikazuje u svom centralnom dijelu boga sna Hipnosa. Mozaik je u toku prošlog rata privremeno pokriven.

Godine 590 Risan je bio sjedište biskupije koja je postojala do XVI v.

U Srednjem vijeku Risan je pripadao kneževini Travuniji. Kada su Turci 1539 g. zauzeli Hercegovinu, predao im se i Risan i ostao u njihovoj vlasti, uz kratki prekid, do 1687 g., kada je potpao pod mletačku vlast i ostao pod njom do 1797 g. Risan je igrao značajnu ulogu u našoj nacionalnoj istoriji, osobito u dva Krivošiska ustanka, kao i u Nevesinjskoj buni i NOB. Rodno je mjesto narodnog heroja Nikole Đurkovića, rukovodioca ustanka u Boki, koji je 21 januara 1943 g. sa još trojicom drugova poginuo u selu Podima iznad Hercegovoga. Risan je dao i više drugih nacionalnih radnika, dobrih pomorskih kapetana, devetoricu ikonopisaca iz porodice Dimitrijević-Rafailovića i književnika Vuka Vrčevića.

Ovo je mjesto u prošlosti vodilo živu trgovinu sa Crnom Gorom. Tu je bio nekada i hercegovački pazar.

Rišnjani su, pored mnogih narodnih običaja i pjesama, sačuvali svoju posebnu živopisnu narodnu nošnju koja se izrađivala u Risnu kao i uresno oružje. Iz Risna je bio i zlatar Andro Filotijević (Filotić) u XVII v., koji je izradio srebrnu mitru vladike skenderisko-primorskog Visariona Bajice (1682).

Od spomenika iz novijeg doba jedino zaslužuje pažnju parohiska crkva sv. Petra i Pavla koja ima iznutra dobru arhitekturu iz kraja XVIII v. po nacrtu mletačkog protomajstora Antonija Koste i krasnu

Risan

zvijezdu (rozetu) na pročelju. U njoj ima nekoliko znamenitosti (umjetnička plaštanica, ruski rad iz kraja XVIII ili početka XIX v., evanđelje u srebro okovano, doneseno iz Moskve 1754 g.). Tu je do polovine XIX v. bio katolički oltar.

U Risnu se nalazi pećina, u kojoj je jezero sa pijaćom vodom. Iz nje izbija potok »Spila«. Odatle je proveden vodovod troškom ostavštine narodnog dobrotvora Vasa L. Čukovića, Rišnjana.

U Risnu je NO opštine, PTT, elektrika Narodni univerzitet. Dom kulture, kino, Zdravstvena stanica, Osmogodišnja škola i Zemljoradnička zadruga. Od modernih ustanova najvažnija je velika zgrada Bolnice za koštana oboljenja, podignuta po projektu arhitekta Milana Zlokovića iz Bijeje. To je zadužbina, kao i zgrada Narodnog odbora opštine, pomenutoga Vasa L. Čukovića. Njemci pred svoje bjegstvo bili su je upotrebili kao uporište i znatno oštetili. Poslije oslobođenja je obnovljena i snabdjevena potrebnim najmodernijim medicinskim instalacijama.

Risan je stradao prilikom povlačenja Njemaca u novembru 1944 g., kada su se u njemu vodile ogorčene borbe.

Uz obalu pred crkvom je mali lijepi park, a pred njim glavno šetalište. Kupalište je na istočnoj strani mjesta. U Risnu je udobni hotel »Orjen«. Obzirom na položaj, prirodne ljepote, arheološke znamenitosti i vazdušne osobine Krivošija, Risan ima uslova da se razvije u turističko mjesto.

Izletište Risna su Crkvice, udaljene kolskom cestom 17 km. Sa te ceste se uživa vrlo lijep pogled na Bokokotorski Zaliv. Interesantan je put koji se penje prema Nikšiću i vodi kroz šumovite predjele. U Risnu je najbliža polazna stanica s mora preko Nikšića za planinski turistički centar Žabljak pod Durmitorom (1456 m., 170 km.).

Risan je povezan dnevno parobrodarskom (osim nedjelje) i autobuskom prugom sa Hercegnovim (28 km.) i Kotorom (17 km.). Broji oko 1.200 stanovnika.

KRIVOŠIJE

Ova krševita visoravan, iznad Risna, nastanjena je viteškim gorštacima koji su sačuvali stare narodne običaje, a odlikuju se ljubavlju za slobodom tako da su se Krivošijani borili još sa Turcima, pod čijim su formalnim suverenitetom bili do 1718 g., a od tada pod mletačkim. Godine 1869 i 1882 podigli su ustanke protiv Austrije, iako ih nije bilo više od 800 pod oružjem, a Austrijanaca oko 20.000. Ovi su ustanci svojevremeno na sebe svratili pažnju cijele Austro-Ugarske monarhije. I u NOB dali su veliki prilog u krvi i stradanju za oslobođenje od okupatora. Na Ceroviku u decembru 1941 g. Orjenski bataljon je izvojevao prvu značajnu pobjedu nad italijanskim okupatorima. U Ledenicama, rodnom mjestu narodnog heroja Sava Ilića, vodila se u novembru 1944 g. teška dvadesetodnevna borba između Narodnooslobodilačke vojske (I Bokeljske udarne brigade i jedne čete II Dalmatinske) i dobro utvrđenih Njemaca, koja se svršila predajom preostale njemačke posade, poslije čega je oslobođena cijela Boka.

U Krivošijama su zanimljive brojne mogile, za koje se misli, da su ilirski nadgrobni spomenici. U ovom području ima pećina, špilja i propalija. Dva su polja: Dvrсно i Dragaljsko, oba slabo rodna.

Utvrđenja koja se vide po vrhovima iz austriskog su doba.

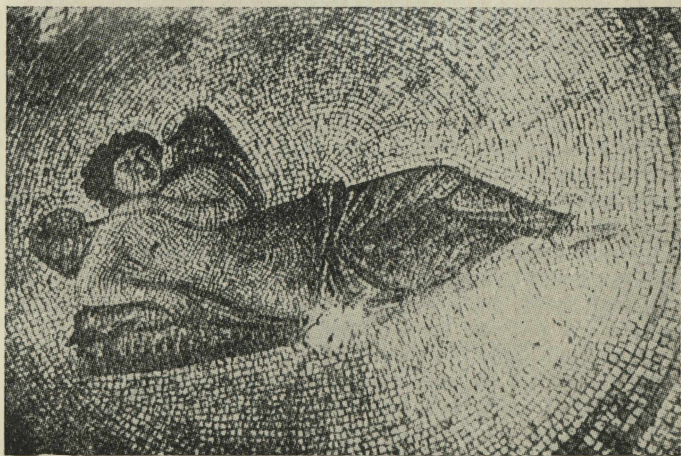
Krivošije se dijele na Gornje i Donje. Većih naselja nema. Kuće su grupisane ili raštrkane. Crkvice su klimatsko mjesto i ljetovalište,

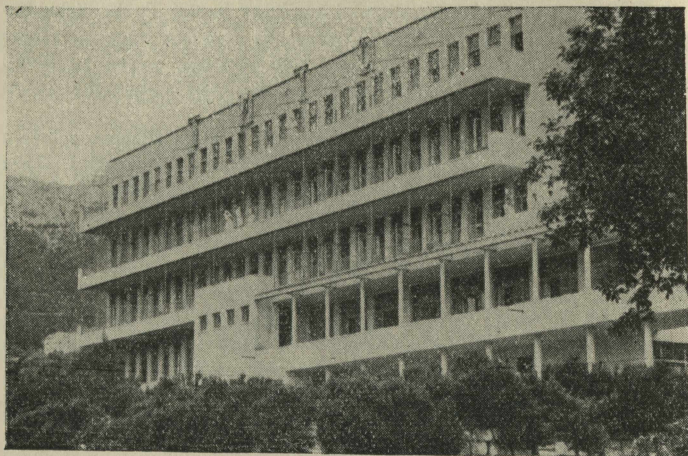
gdje se mogu urediti sanatorijumi i vazdušne banje. Tu je lijepa bukova šuma u blizini hotela »Crkvice«. Sa Crkvice puca prekrasan vidik na Boku i Lovćen. Krivošije imaju povoljne uslove za ljetnji turizam, a zimi za skijaški sport. Broje oko 1500 stanovnika. Imaju četiri Osnovne škole. PTT je u Risnu.

Na putu koji vodi iz Risna u Perast, na Rtcu, lijepom položaju nad morem, diže se zadužbina Rišnjanina Dimitrija Ljubatovića. Dalie je pravoslavni manastir sv. Đorđa *Banja*, koji čuva jedan skupocjeni zlatom, srebrom, biserom i svilom izvezeni epitrahilj i narukvice iz 1606 g., koji nosi natpis rumunskog župana Strojce Buzeskua i žene mu županice Sime, koja ga je izvezla i priložila manastiru St'nešti u Rumuniji, (za uspomenu na svoga muža koji je u tom manastiru bio sahranjen). Epitrahilj je nekada pripadao srpskom manastiru Mileševi, a donesen je preko Nikšića i Grahova u Banju u XVII v. Kupio ga je iguman Vasilije Ivelić, Rišnjanin, za svotu od 20 mletačkih cekina.

Dva kilometra istočno od Perasta nalazi se orahovački zaselak *Dražin Rt*. To je malo naselje od desetak kuća, ali znamenito u po-

Risan: Rimski mozaik II v.

Risan: Bolnica (zadužbina Vasa L. Čukovića)

morstvu, jer je dalo dosta vrijednih pomorskih kapetana i imalo više brodova na jedra duge plovidbe. Tu je rođen već pomenuti kapetan Miloš Vukasović, pomorski arhitekt Južne Amerike. Sa ovoga položaja uživa se vidik na Lovćen i Kotorski bazen. U neposrednoj blizini Dražin Rta, uz cestu, diže se *Kula Baja Nikolića Pivljanina*, proslavljenog crnogorskog junaka XVII v. Naprama Bajovoj Kuli, na drugoj strani zatona, u Stolivu, bila je kula njegovog pobratima barjaktara Lima, koju su u Drugom svjetskom ratu okupatori srušili.

U selu *Orahovcu* je važan spomenik pravoslavna crkva sv. Đorđa koja je sagrađena na stancu kamenu i pruža živopisnu sliku kao čitav ovaj kraj. Stariji dio crkve ima interesantne freske iz kraja XV ili početka XVI v. i novi ikonostas koji je krajem XIX v. naslikao domaći umjetnik Špiro Đuranović iz Đurića. Orahovac se dijeli na Gornji i Donji. I on je dao dosta vrsnih pomorskih kapetana, iako su se stanovnici, uglavnom, bavili poljoprivredom i trgovinom. Mnogo je stradao u Krivošiskim ustancima, kao i u Drugom svjetskom ratu zbog pristajanja uz NOP. Na samoj obali nalazi se veličanstveni

hrast, po predanju star oko 300 godina. Orahovac ima dvije Osnovne škole i Ribarsku zadrugu. PTT u Kotoru.

Na suprotnoj strani, na podnožju Vrmca, pruža se naselje *Stoliv*, staro pomorsko-trgovačko mjesto. Dijeli se u Gornji i Donji. Gornji je svojim položajem u zelenilu brda osobito slikovit i privlačan. Stoliv se ističe bujnom vegetacijom, voćnjacima, šumom kestena i maslina. U njemu, kao i u Kostanjici, najranije dozrijeva voće. Stolivljani su se u starije doba bavili i gajenjem buhača, koji ovdje vrlo dobro uspijeva. Buhač iz Stoliva bio je mnogo cijenjen na inostranim tržištima. Ovdje naročito uspijeva svakovrsno cvijeće. Ima nekoliko malih lijepih plaža. Uživaju se krasni vidici na Perast, Kriviške planine i Risanski Zaton. Stoliv ima povoljne uslove da se razvije u turističko mjesto.

Znamenitost je Stoliva crkva sv. *Bazilija*, u kojoj su 1951 g. otkrivene freske iz kraja XV v., rad do sada nepoznatog domaćeg umjetnika iz Debra. To je jedinstven primjer u našem srednjovjekovnom slikarstvu simbioze (stapanja) Istoka i Zapada (natpisi ćirilicom i latinicom, sveci Istočne i Zapadne crkve) i dokaz da balkansko kopno nije isključivo primalo uticaje koji su dolazili sa morske obale, nego da su postojala kretanja i u obratnom pravcu. Slike predstavljaju u prvom redu svece u prirodnoj veličini, a u drugom, na svodu i u apsidi prizore iz Evandjelja. Najljepše su slike u prvom redu: sv. Tripun, sv. Đorđe i sv. Dimitrije, u drugom kompozicija »Golgota«, a na svodu medaljoni anđela. Ova crkva je narodni spomenik kulture, koji je stavljen pod zaštitu države.

U crkvi sv. Ilije (u Gornjem Stolivu) i u crkvi sv. Marije (u Donjem) ima slika potpisanih od čuvenog slovenačkog slikara Josipa Tominca, koji je potretirao Njegoša. Pored toga u crkvi sv. Marije nalazi se jedna slika na dasci koja predstavlja »Ecce Homa« od znatne umjetničke vrijednosti, po svoj prilici rad Belinijeve škole XV ili početak XVI v. Stoliv ima Osnovnu školu, električno osvjetljenje i PTT.

PRČANJ

Idući prema Kotoru, iza Markov Rta, gdje završava Stoliv, pruža se u dužini od 4 km. Prčanj. S Dobrotom je paralelan geografski, kao što je s njom uporedo išao kroz istoriju. To je staro gnijezdo pomoraca. Prčanj se javlja u pomorstvu krajem XVI v. U XVIII v. u njemu

Prčanj

po nacrtu mletačkog arhitekta XVIII v. Bernardina Makarucija. Do Napoleonovih ratova podignut je prvi arhitektonski red po čitavoj dužini crkve. Tada je rad obustavljen. Drugi red s kupolom izgrađen je u XIX v., a crkva je završena 1908 g. Površinom je najveća crkva u Boki. U nju vodi lijepo stepenište, podignuto 1912—1913 g. po nacrtu inž. Milana Karlovca. Sva je od bijelog korčulanskog kamena. Pred crkvom su biste od bronzе biskupa-rodoljuba: Štrosmajera od Ivana Meštrovića i Učelinija-Tice od Tome Rosandića. Lijep je prvi arhitektonski red na pročelju (tip Paladijevih građevina). Monumentalna je unutrašnjost na tri lađe, ukrašena fino izrađenim korintskim kapitelima. Bogorodičina slika na dasci, na oltaru, rad je italo-vizantiske škole XVI v., možda djelo domaćeg ikonopisca. U horu su dvije velike slike na platnu (Bogojavljenje i Žrtva Abelova) mletačke škole iz početka XVIII v., a nad oltarom s desne strane tri

se jako razvilo brodarstvo i pomorska trgovina. U kulturi je išao skupa sa Perastom i Dobrotom. Prčanj je u drugoj polovini XIX v. imao u Boki jedinu svilarsku industriju koja je prestala da radi oko 1900 g., kao i malu tvornicu voštanih svijeća. Prčanjani su u doba Mletačke Republike, od početka XVII v., prevozili službenu poštu iz Venecije u Kotor i obratno, i to je bio prvi redovni poštanski saobraćaj na Jadranu.

Na Prčanju se nalazi rimska starina: *ruševine crkve sv. Tome* (IV v.) koja je po pdreanju podignuta na temeljima jednog paganskog hrama. Mramorni žrtvenik iz toga hrama sada se nalazi pred parohiskom crkvom.

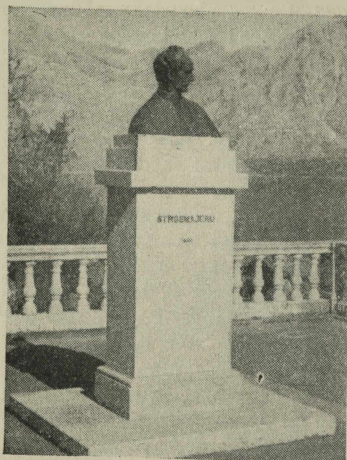
Na uzvišenju u sredini mjesta diže se velika *parohiska crkva*, posvećena rođenju Bogorodice, sagrađena u renesansno - baroknom

anđela od kamena od Ivana Marije Morlaitera, glasovitog mletačkog vajara XVIII v. U sakristiji je mali muzej sa umjetničkim slikama starijega i novijega doba, skupocjenim brokatima XVII i XVIII v. i pomorskim uspomenama, između kojih se ističe bijela svilena počasna zastava »Merite navali«, dodijeljena od Austrije pomenutom kapetanu Ivu Visinu. Bila je jedina svoje vrste u Austriji. Karakteristika ove crkve je u tome, što se u njoj nalaze umjetnički radovi naših poznatih vajara i slikara (Ivana Meštrovića, Tome Rosandića, Sretena Stojanovića, Mihaila Tomića, Tripa Kokolje, Celestina Medovića, Mila Milunovića, Artura Verone, Josipa Tominca i dr.). Između srebrnog oltarskog pribora treba pomenuti malu filigransku posudu za pričešće, rad dubrovačke zlatarske škole iz početka XVI v., u srebro okovanu misnu knjigu sa naslanjačima iz kraja XVIII v. i srebrnu stolnu posudicu koja je pripadala engleskom pjesniku Bajronu.

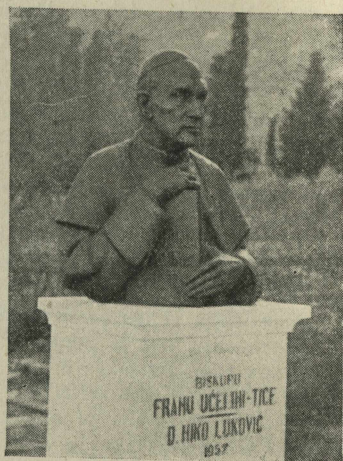
Stara parohijska crkva u brdu pominje se u XIV v., a crkva sv. Ivana u XIII v. Crkva sv. Nikole sa lijepim pročeljem i manastirom franjevačkim podignuta je oko 1730 g. U manastirskom dvorištu održana je 13 juna 1848 g. poznata Narodna skupština prvaka Boke Kotorske pod duhovnim patronatom Njegoševim, na kojoj je donesena, prvi put u Primorju, rezolucija, da se ondašnje jugoslovenske zemlje u granicama Austrije ujedine u jednu državnu zajednicu. To je značilo početak jugoslovenske državne misli. Tu se ističe ideja o konfederativnom uređenju Austrije, u kome će Sloveni voditi glavnu riječ. Pominje se »jugoslavenska država« i »slavensko carstvo«. U manastiru je stara biblioteka sa oko 2.000 svezaka. U njemu je bila u XVIII i XIX v. i pomorska privatna škola, kakvih je bilo u Boki, pored Perasta, u Kotoru, Dobroti i u Hercegovome, kako je već rečeno.

Prčanj: Dvorac tri sestre

*Ivan Meštrović:
Štrosmajer (Prčanj)*

*Toma Rosandić: biskup
Frano Učelini-Tice (Prčanj)*

Zanimljiva je gotška građevina XV v., dvorac kotorske plemićke porodice Buća »Tri sestre«, o kome postoji legenda. Palata obitelji Beskuća, kraj pristaništa, ima lijepo pročelje od umjetničke vrijednosti.

Sada se uređuje mjesni muzej u samostanu sv. Nikole sa uspomena iz historije mjesta, osobito pomorske. Zasluuje posjetiti salon u kući Floria, sada Lukovića iz kraja XVIII i početka XIX v. gdje se mogu vidjeti slike italijanskog umjetnika Frana Potence (oko 1800), uspomene iz više bitke i starinski namještaj. Prčanj je imao Slavjansku čitaonicu, osnovanu 1861 g., kao uspomenu na narodni preporod u Dolmaciji i Boki. Danas ima novi Dom slobode, u kome se drže predavanja i priredbe i Čitaonicu Socijalističkog saveza radnog naroda.

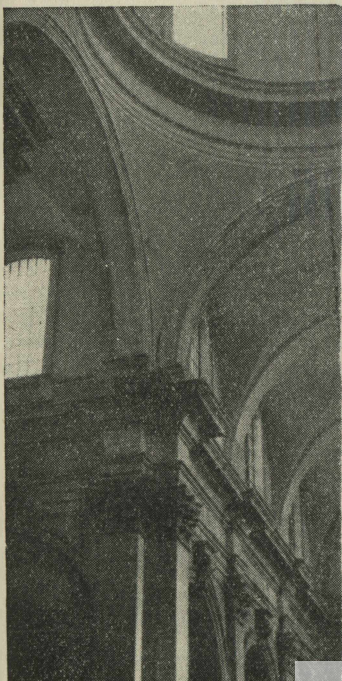
Ovo mjesto je vezano za ime slavnog pjesnika Gorskog vijenca, koji se u njemu odmarao, pjevao i napisao testamenat (kuća kapetana Filipa Lukovića iz Beskuća). Zbog svog romantičnog položaja, u zelenilu vrtova, prijatnih šetališta uz obalu i ljetnje hladovine Prčanj

je stekao ime u domaćem turizmu. Ima hotel »Vrmac«, »Odmorište« i »Rivijeru«. Svi su ovi hoteli na obali, gdje se gosti kupaju — takorekuć — izlazeći iz sobe u more. Na periferiji mjesta prema sjeveru nalazi se plaža Markov-Rt, najljepše kupalište Kotorskog bazena. Iz Prčanja se mogu praviti izleti u Kotor, udaljen 5 km. i u Perast stalnim pomorskim i kopnenim prevoznim sredstvima, kao i na Vrmac. Sa položaja stare crkve nad mjestom (200 m.) pružaju se lijepi vidici na Prčanj i bazen, a sa vrha brda na jednu i drugu stranu Bokokotorskog Zaliva.

*Prčanj: parohijska crkva
(unutrašnjost)*

*Milo Milunović: sv. Tripun
(paroh. crkva Prčanj)*

Prčanj broji oko 800 stanovnika. Ima PTT, Osmogodišnju školu, Kulturno-prosvjetno društvo »Napred« i Ugostiteljsko preduzeće. Prčanj je nekada bio, kao i Dobrota, sjedište posebne opštine, a sada spada pod N. O. Gradske opštine Kotor.

Prema jugoistoku, na Prčanj se nadovezuje Muo, najstarije ribarsko naselje u Boki i jedno od najstarijih na našoj obali. Kao takvo se pominje u kotorskim dokumentima u XV v. Muljani su od najstarijih vremena snabdijevali ribom grad Kotor i okolinu. U svojoj ribarskoj terminologiji sačuvali su izvjestan broj riječi grčkog i romanskog porijekla, što je dokaz da je Muo staro naselje. Stanovnici se ovoga mjesta ističu horskim pjevanjem i smislom za muziku. Jedina je starina Mula crkva sv. Kuzme i Damjana, naime njen stariji dio iz XIII v. Nova crkva je lijepa građevina, podignuta 1864 g. u romanskom stilu po nacrtu graditelja Andrije Perišića, Splićanina, koji je obnovio zvonik crkve sv. Dujma u Splitu. Na Mulu je rođen -1438 g. bl. Gracija, koji je kao monah avgustinskog reda umro na glasu svetosti u Mlecima 1508 g. Tijelo mu je preneseno na Muo 1810 g.

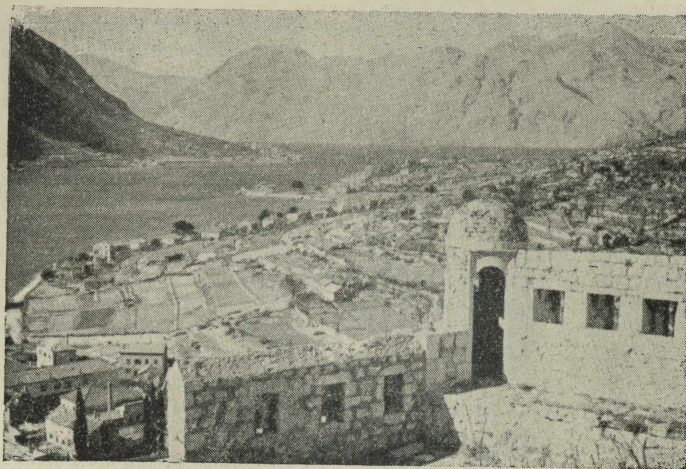
Muo ima Osnovnu školu, Kulturno-prosvjetno društvo »Muo«, Ribarsku zadrugu i električno osvjetljenje. PTT u Kotoru.

DOBROTA

Na sjevernoj strani Kotorskog bazena proteže se, u dužini od 7,5 km. pod visokim i golim planinama, Dobrota, mjesto poznatih pomorskih kepatana i brodovlasnika. Sjeverni dio Dobrote zove se Ljuta po istoimenoj rijeci koja ljeti presahne, a kada zimi padaju jake kiše, nabuja i s velikom bukom goni kroz hridine vodu u more. Ovaj dio mjesta sa lijepo grupisanim kućama i palatama sa bogatim namještajem i umjetničkim slikama spalili su u novembru 1944 g. prilikom bjegstva. Njemci i italijanski fašisti koji su se njima priključili poslije kapitulacije Italije, što će ostati uvijek kao dokument njihovog varvarstva i mržnje na naš narod. Crkva sv. Petra iz kraja XVIII v. ima nekoliko dobrih slika. Dobrota je oduvijek važila kao mjesto jakih slovenskih osjećanja, tako da su još u vrijeme Mletačke Republike mnogi Dobročani pisali i pjevali srpsko-hrvatskim jezikom. Ovdje treba napomenuti, da najviše pjesama iz pomorskog života ima u Dobroti. I u doba narodnog preporoda u Dalmaciji neki su dobrotski pomorski kapetani igrali vidnu ulogu. Nacionalnim osjećanjima se naročito isticala obitelj konta Ivanovića, koja je 1833 g.

Pogled sa kotorskih bedema na Dobrotu i Prčanj

ugostila Njegoša prilikom njegovog putovanja u Rusiju. Ovoj je obitelji Njegoš posvetio svoj prvi značajni spjev »Glas Kamenštaka« i pjesmu »Srbin Srbima na časti zahvaljuje«. Po junaštvu kojim su se Dobročani isticali u borbama na moru i kopnu s Turcima u XVII i XVIII v. Dobrota je dobila naslov »Gnijezdo junačko«. Proslavio ju je Andrija Kačić-Miošić. Pomorstvom i pomorskom trgovinom postigla je Dobrota u XVIII v. znatno blagostanje i kulturu. Poslije katastrofe našega brodarstva u Napoleonovim ratovima sama je obnovila svoju trgovačku mornaricu, koja se održala sve do zadnjih decenija XIX v. Zadnji bokeljski brod na jedra bio je dobrotski bark »Nemirna« obitelji Đura Miloševića (1903). Dobrota je imala najviše brodova na jedra u Boki u XVIII i XIX v. U XIX v. dobrotski brodovi nose lijepa narodna imena, kao: »Cvijetnidan«, »Javor«, »Iskra«, »Leptir«, »Klas«, »Slavija«, »Sloboda«, »Zora«, »Ljubomir« itd. U Dobroti je polovinom XIX v. bilo osnovano društvo za osiguranje bokeljskih trgovačkih brodova na jedra. Ali ni to nije pomoglo da se spase od propasti jedrenjaci, jer su brodovi na paru preuzeli prednost na morima.

Dokazi su blagostanja i kulture Dobrote crkve i palate. Ističu se dvije crkve: sv. Stasije (1773 g.) i sv. Matije (1670 g.) koje čuvaju dragocjene uspomene iz prošlosti mjesta i umjetnina. Unutrašnjost crkve sv. Stasije (Eustahija) tipičan je primjer Baroka. U njoj se nalazi slika na platnu »Nalazak sv. Križa«, koja se pripisuje Pavlu Veronezu (1528—1588) ili njegovoj školi, zatim slika Bogorodice, rad Karla Dolčija (1616—1686), »Križni put« (14 slika) i slike sv. Alojzija i sv. Ivana Nepomuka (potpisane) od dalmatinskog su slikara Ivana Solimana, Tiepolovog đaka (XVIII v.). Plafon je slikao na platnu poznati hrvatski slikar Jozo Kljaković 1938 g. To su legende iz života sv. Stasije. Središnja je slika rad mletačke škole iz druge polovine XVIII v. Crkva je ukrašena umjetničkim mramornim oltarima, zadužbinama pojedinih dobrotskih porodica, između kojih se stiču: oltar Ivanovića sa drvenim Raspećem izvjesnih ekspresionističkih tendencija, oltar Tripkovića sa slikom »Tri kralja« od Frana Potence (1800 g.) i oltar bratovštine Gospe od rozarija, sa odličnim skulpturama. U riznici se čuvaju trofeji braće Ivanovića, koji su pobijedili turske gusare u atenskoj luci 1756 g. (alaj-barjak, koji se vio na šambeku tripolitanskog gusara Hadži-Ibrahima od Anatolije i njegov saruk, i prvo izdanje Kačićevog »Razgovora ugodnog naroda slovinskog«, posvećeno Ivanovićima). U sakristiji se nalazi jedna umjetnička slika mletačke škole na dasci, koja prikazuje Bogorodicu sa djetetom. Ova je crkva bogata i odeždama, izvezenim svilom i zlatom. Znamenitost je plašt iz XVII v. izvezen svilom i zlatom sa privjeskom krasnog goblena, iz dvorske kapele mletačkih patricija Morozinija. Zbirka čuvenih dobrotskih čipaka u ovoj crkvi rjetkost je u našoj zemlji. U crkvi sv. Matije ima umjetničkih slika i skulptura mletačke škole XVII i XVIII v. (slika Hrista na ploči od škriljevca i »Navještenje« u mramoru od vajara Ivana Bonace). Treba zabilježiti »Križni put« od Dobročanina Marka Radoničića. Kapela velikog oltara i sam oltar klasičnih linija (1770 g.) kao i zvonik zadužbina su narodnog mecene kapetana Pava Kamenarovića, Dobročanina (XVIII v.). Veliku umjetničku vrijednost pretstavlja srebrno-pozlaćena posuda u obliku piramide sa gotskim i renesansnim motivima i malim kipovima, u kojoj se čuvaju neke relikvije u vezi sa mučenjem Hristovim, iz kraja XV ili početka XVI v. Ona je nekada pripadala mletačkoj bratovštini sv. Todora, a nabavio ju je u Mlecima 1815 g. Dobročanin Anton Božov Radimir za svotu od 500 zlatnih cekina i poklonio svom

rodnom mjestu. Velika slika na platnu, koja prikazuje sv. Nikolu (nad oltarom s desne strane) pripisuje se mletačkom slikaru Petru Antonu Noveliju (XVIII v.). U ovoj crkvi se čuva, pored mnogih drugih dragocjenosti i odežda iz XVII i XVIII v., misna odežda, zlatom i svilom izvezena, iz dvorske kapele francuskog kralja Luja XVI. Crkva sv. Matije podignuta je na jednom od najljepših položaja Kotorskog bazena, na mjestu gdje se nalazila stara, manja, iz Srednjeg vijeka.

Starina Dobrote je i crkva sv. Ilije iz XIV v., kada je Kotor bio samostalna republika (»tempore Catharinorum«), kako stoji u dokumentima. Sagrađena je u romanskom stilu na stijeni nad morem, gdje se otvara kotorska luka. Do nje je kuća kapetana Krsta Radoničića, u kojoj je stanovao Njegoš.

U Dobroti preovlađuju lijepe barokne palate i kuće sa motivima domaće arhitekture. Između palata najistaknutije su: Ivanovića iz XVIII v., Tripkovića sa krasnim pročeljem i terasom takođe iz XVIII v. (salon sa namještajem je iz istog vremena, u kome se nalazi, pored ostaloga, umjetnički sto od crnog drveta sa figuralnim i ornamentalnim intarzijama od slonove kosti); Dabinovića-Kokota, u narodnoj pjesmi opjevana »Kula Kokotova«, u kojoj se liječio crnogorski junak XVIII v. Nikac od Rovina poslije dobivenih rana u boju s Turcima, i Miloševića iz početka XIX v. U kućama Kamenarovića, Dabinovića, Miloševića, Dabčevića i Sablića ima umjetničkih slika i starinskog namještaja od znatne vrijednosti. U kući Kamenarovića nalazi se slika Bogorodice sa djetetom na daski škole Ivana Belinija (prva polovina XVI v.), a u kući Dabčevića (vila »Anđelija«) slika Bogorodice sa

Dobrota: Palata Tripković (XVIII v.)

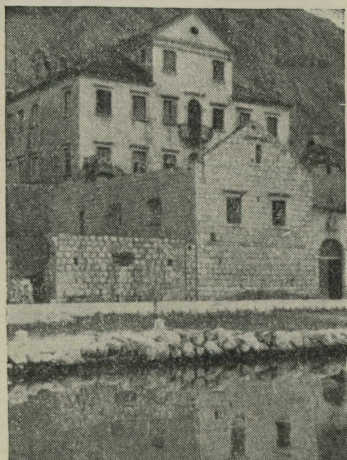
djetetom i svecima na platnu, koja može da bude djelo Jakopa Palme Starijega (1480—1528). Kuća sjeverno od crkve sv. Matije, sada bez krova, narodni je spomenik, jer je u njoj zasijedala krajem 1813 g. »Centralna komisija« (Narodna bokeljsko-crnogorska Vlada).

Godine 1931, oko $\frac{1}{2}$ km. daleko od Kotora, uz more, na mjestu nekada zvanom »Horti« (vrtovi), prilikom kopanja temelja za kuću Brkan, nađen je nadgrobni spomenik iz rimskog doba sa grčkim natpisom. Natpis u prevodu glasi: Lucius Luskus Eukarpus, valjani opštinski ljekar, koji je vršio praksu pohađajući bolesnike, napravi sebi (Nastavni Vjesnik, sv. 5—8, knj. XL Zagreb 1932). Iz ovoga bi se dalo zaključiti da je u rimsko doba na mjestu današnjega Kotora postojalo važno naselje. Ispod spomenika i u njegovoj neposrednoj blizini nađeno je više grobova. Pomenuti natpis, koji je protumačio prof. Anton Mayer, danas se nalazi u Lapidarijumu u Kotoru.

U crkvi koja se nalazi na položaju zvanom Mišulić, a zove se »Gospa od vrta« (XIV ili XV v.), nalazi se jedna freska iz XVI v., jedna oltarska slika na platnu Tripa Kokolje, koja pretstavlja Bogorodicu i sv. Dominika i slika na platnu »Golgota« Tintoretove škole.

Dobrota teritorijalno spojena sa Kotorom kao njegovo pitomo predgrađe i kupalište ima sve uslove da postane turističko mjesto. I ona, kao Perast, ima zimi najviše sunca u Kotorском bazenu, pa bi mogla poslužiti i kao zimovalište. Ima oko 1000 stanovnika. Pripada N. O. gradske opštine Kotor. Ima dvije Osnovne škole, Dom kulture, čitaonicu iz doba narodnog preporoda 1862 god., električno osvjetljenje. PTT je u Kotoru.

Sjeverno od gradskih vrata na Rijeci, nalazi se mala ravnica zvana »Crnogorski pazar«, o kome pjeva Njegoš u Gorskom vijencu, gdje su u doba Mletačke Repu-

Dobrota: Palata obitelji Ivanovića (XVIII v.)

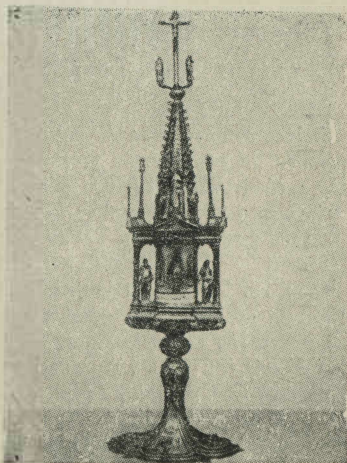

blike Crnogorci donosili svoje proizvode na prodaju. U grad su smjeli ući tek kada bi pred stražarom odložili oružje. Naselje u blizini »Crnogorskog pazara« zove se Tabačina, jer su tu u Srednjem vijeku živjeli tabaci (kožari), koji su se bavili industrijom prepariranja kože. Od »Crnogorskog pazara« vodi stari put na Njeguše. Sagrađen je na Njegoševu intervenciju 1843 god. Desno od ovoga puta leži u guduri iza brijega sv. Ivana selo *Špiljari*, staro naselje mesara, danas raseljeno. Stanovnici ovog asela od pamtivijeka snabdijevaju Kotor mesom. Ispod puta koji vodi na Njeguše izvor je rijeke Škurde (romanska riječ), koja za vrijeme velikih kiša sa svojom pjenušavom vodom pruža lijep prizor, kao u gradu Parilo. Desni krak rijeke izgradila je Austrija polovinom XIX v. S lijeve strane pod brdom je izvor, iz koga je 1950 g. u grad proveden novi vodovod. Na mjestu gdje je nekada bio manastir i crkva sv. Nikole, zadužbina Nikole Buće (XIV v.), danas se nalazi nova Termo-električna centrala (1948 g.). Pomenuti manastir i crkvu srušili su Mlečani 1537 g. oče-kujući navalu Hajredina Barbarose, da se u njima ne bi ugnijezdili Turci. Pogled s ove strane na gradske bedeme i na skoro okomita brda pruža zadivljujuću sliku.

KOTOR

Kotor u dnu zaliva pod Lovćenom glavno je mjesto Boke i njeno kulturno središte kroz vjekove kao i sjedište upravnih vlasti i Kotor-ske biskupije koja postoji od VIII v. Na mjestu današnjega Kotora nalazio se, po svoj prilici, u rimsko doba *Acruvium*, a u ranom Srednjem vijeku *Decadaron*, odakle dolazi ime Kotor. Bio je trgovački i kulturni centar na moru države Nemanjića. Tada se u njemu osobito razvilo brodarstvo i zanatstvo. Imao je i pomorski arsenal.

*Dobrota (crkva sv. Matije):
Relikvijar XVI v.*

To je doba njegovog najvećeg blagostanja, kada je bio povezan trgovačkim cestama sa zaleđem. Upravljao se po svom Statutu koji je bio štampom objavljen u Mlecima 1616 g. To je jedan od najvažnijih gradskih statuta u našoj zemlji. Kotor je u doba svog blagostanja brojio najviše 3500 stanovnika. Socijalne prilike u gradu bile su teške, što je opšta karakteristika feudalnog doba. Stanovništvo se dijelilo na plemiće i pučane, među kojima je bilo teških sukoba, jer je od XIV v. plemstvo svu vlast uzelo u svoje ruke (Veliko vijeće). To se stanje pogoršalo dolaskom Mlečana. Naime, mletačka vlast je uvijek bila na strani plemstva, da pomoću njega drži narod u potčinjenosti. U gradu je bilo robova.

Kotor je među prvim našim primorskim centrima koji su prenijeli na južnoslovenske obale tekovine Humanizma i Renesanse, velike revolucije duha, koja je čovječanstvu otvorila nove vidike na svijet i život, što se snažno odrazilo u umjetničkom stvaralaštvu. U to doba je i u Kotoru cvjetala književnost, koja, iako se ne može upoređivati sa dubrovačkom, ipak ima svoju vrijednost. Značajno je, da su tada kotorski pisci, pored latinskog i italijanskog, gajili i svoj srpsko-hrvatski jezik, kao npr. Vicko Bolica (XVI v.), Jeronim Pima (početak XVII v.) i Ivan Bolica (XVII v.), koji u pjesmi u počast arhiepiskopu Andriji Zmajeviću (1671 g.), ističući Zmajevićevu ljubav prema materinjem jeziku, pjeva:

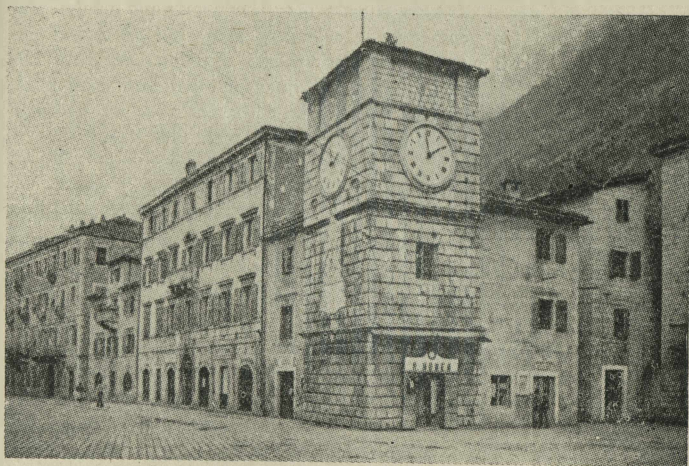
»Koji je pri tebi u slavi i dicit
nad sviem pod nebi vr'jednima jezici.«

A Ivan Bolica (Bona de Boliris), iako pjeva na latinskom jeziku, veli, da su ga na pjevanje potstakle »ilirsk« muze.

Meliciaka (XIV v.) je najstariji kotorski crkveni pisac (na latinskom jeziku). Pjesnici: Bernardo Pima (oko 1500), Lodoviko Paskvali, pomenuti Ivan Bolica (Bona de Boliris), oba iz XVI v., Tripo Bizanti (XVI v.), bogoslov i klasičar, braća Dominik i Vicko Buća (XVI v.), bogoslovi i besjednici, i Tripo Vrakien (XVIII v.), pravnik, bili su poznati i van granica naše zemlje. U Kotoru je tada cvjetala i umjetnost. Lovro Marinov, Kotoranin (XV v.) i Vicko Katena (radio u Mlecima u XVI v.) poznati su slikari, a kotorski pučanin Andrija Paltašić (XV v.) jedan je od prvih štampara-umjetnika na svijetu.

U Kotoru se gajila i pozorišna umjetnost i muzika, ponajviše u salonima kotorskih plemićkih obitelji.

Najezdom Turaka u zaleđe Kotora, grad je izgubio značaj trgovinskog središta, ali je uvijek ostao važno utvrđeno mjesto na granici, kao grad kulture i sjedište upravnih vlasti. Tada su se podigla u okolini mjesta: Perast, Dobrota i Prčanj, koja su preuzela prvenstvo u pomorskoj trgovini, a kasnije u XVIII v. i hercegovačka okolina. Odras kotorske kulture kroz vjekove su spomenici u gradu.

Kotor: Trg od oružja i Kula za sat (1602 g.)

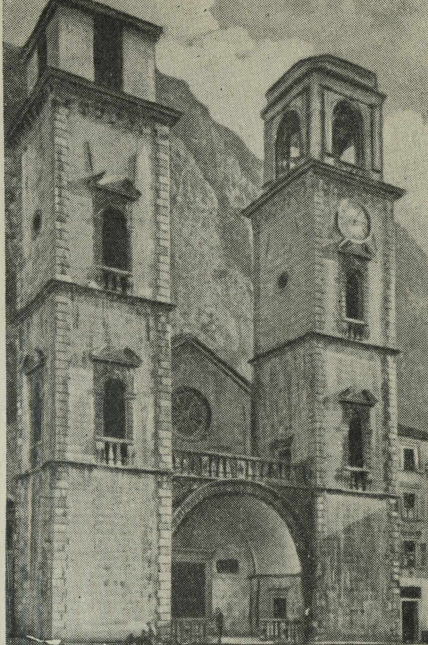
Među svim našim primorskim gradovima Kotor ima jedinstveno *utvrđenje*. Naime. Vizantijci, pa Mlečani, koristeći se brijegom sv. Ivana iznad grada (260 m), koji se odvojio od lovcenskog masiva, kao prirodnim utvrđenjem, opasali su grad i brijeg zidinama do 10 m. debelim i do 15 m. visokim, koje u današnjem obliku potiču iz mletačkog doba (od 1420 do polovine XVIII v.) i predstavljaju najveću atrakciju i najvažniji kotorski spomenik (oko 4 km. dužina zidova). Brijeg je dobio ime po crkvi sv. Ivana koja se nalazi u tvrđavi na vrhu. Najstariji dio bedema je onaj na južnoj strani na obali, poduprt potpornjima, i na sjevernoj. Do tvrđave se stepenicama penje intere-

santan utvrđeni put, sa kojeg se uživa divan pogled na trouglasti grad i na čitav unutrašnji bazen, osobito sa terase crkve Gospe od Zdravlja (oko 1500 g.) i sa tvrđave na vrhu. Monumentalna gradska vrata na obali u stilu Renesanse podignuta su 1555 g. (reljef iz XV v.), a tako su isto polovinom XVI v. sagrađena vrata sa sjeverne i južne strane. Vrata sa sjeverne strane (1540 g.) spomenik su odbrane grada protiv flote Hajredina Barbarose, koji je 1539 g. sa svojim brodovima bio dopro do toga mjesta. Na sjevernim i na južnim vratima u prošlosti (do poslije Prvog svjetskog rata) bili su drveni pokretni mostovi, koji su se noću i u vrijeme opasnosti podizali. Zanimljivo je, da u zidinama utvrđenog brijega živi posebna vrsta puža, u nauci poznata pod imenom: *Clausilia catharensis*, a na području brijega raste osobita biljka, zvana »*Stachys menthaefolia*«.

Kotor sa svojim većim i manjim nepravilnim trgovima i krivudavim ulicama, bogatim arhitekturom iz raznih epoha, tipičan je mediteranski grad. Pored izvjesnog broja rimskih starina, osobito natpisa, u njemu je dobro naglašen Srednji i Novi vijek po brojnim građevinama romanskog, gotskog, renesansnog i baroknog stila.

Najveći i najvažniji spomenik u gradu je *katedrala sv. Tripuna*, trobrodna bazilika, sagrađena polovinom XII v. u romanskom stilu sa karakterističnim pročeljem, jedinom svoje vrste na Primorju Jugoslavije. Krase ga dva zvonika u renesansno-baroknom stilu, podignuta pod kraj XVII v., pošto je pročelje stradalo u zemljotresu 1667 g., kada je izgubilo prvobitne zvonike u romanskom stilu. Na glavnoj apsiidi nalazi se krasna romansko-gotska triifora iz XIV v. (slična studeničkoj i dečanskoj) i dvije manje iz istoga vremena u glavnoj lađi nad oltarom. Unutrašnjost je podijeljena pilastrima i rimskokorintskim stubovima od grčkog mramora i granita, koji su pripadali nekoj rimskoj građevini u starom Kotoru. Rjetkost je stub, s lijeve strane od glavnog ulaza, od grčkog mramora, zvanog »čipolino« i stub od granita s desne strane. Nad oltarom je *Ciborijum* od kamena u romansko-gotskom stilu iz 1362 g. Četiri stuba koji nose tro-spratnu krunu, od civenkastog su kamena iz Veriga. Na arhitravu Ciborijuma u reljefu su prikazani prizori iz života sv. Tripuna po srednjovjekovnim legendama. Sve ovo skupa pretstavlja prvorazredno umjetničko djelo, po svoj prilici domaćeg majstora. To je najveća znamenitost katedrale i rjetkost u našoj zemlji. U apsiidi iza oltara nalaze se srebrni-pozlaćeni reljefi svetaca u gotskom stilu, a u sredini

lik Hristov, koji je izradio švajcarski umjetnik Ivan iz Bazela (Johannes de Basilea) za vrijeme svog boravka u Kotoru 1440 g., a ostali su likovi rad kotorskih zlatara onoga vremena. Kao što je već rečeno, u Kotoru je postojala stara zlatarska umjetnička škola (14 radionica jednovremeno). Do restauracije crkve oko 1900 g. ovo je sačinjavalo ikonostas na oltaru. U sakristiji je sačuvan jedan mali arhivolt sa plitkim reljefima i pleternom ornamentikom (IX v.), koji je vjerovatno pripadao ciborijumu u ranijoj crkvi sv. Tripuna iz IX v., koja se nalazi na istom mjestu. Tu je i umjetnički srebrni-pozlaćeni krst visoke Renesanse XV v., dar kotorskog biskupa Marina Kontarena, Mlečanina. Ovdje se može vidjeti, pored ostalog srebrnog nakita iz raznih epoha, i srebrni biskupski štap, dar Matije Zmajevića, Peraštanina, ruskog generala. Riznica crkve (Relikvijarium), ukrašen baroknim skulpturama i reljefima koji prikazuju mučenje sv. Tripuna od vajara Frana Kabjanke (oko 1700 g.), bogata je zlatnim i srebrnim posudama za čuvanje mošti raznih svetaca, radovima od XIV do XVII v. Među njima su umjetnička djela: zlatna posuda sa ornamentikom XIV, XV i XVII v., u kojoj se čuva glava sv. Tripuna; drveni sanduk, obložen srebrnim bareljefima sa prizorima mučenja sv. Tripuna, iz XVI v. Drveno Raspeće, od znatne umjetničke vrijednosti, po predanju je dar srpske kraljice Jelene, Uroševke žene, manastiru sv. Frana u Kotoru, iz kraja XIII v., ali je vjerovatnije da je to djelo prve Renesanse. Još je znamenitost ove riznice velika slika na platnu Jakopa Da Ponte, nazvanog Basano (1510—1592), koja pretstavlja raspinjanje Hristovo; zatim slika na dasci koja prikazuje sv. Bartolomeja, sv. Đorđa i još jednog sveca, potpisana od Jeronima Santakroće

Kotor: katedrala sv. Tripuna (pol. XII v.), zvonici iz kraja XVII v.

Kotor i kotorski bazen

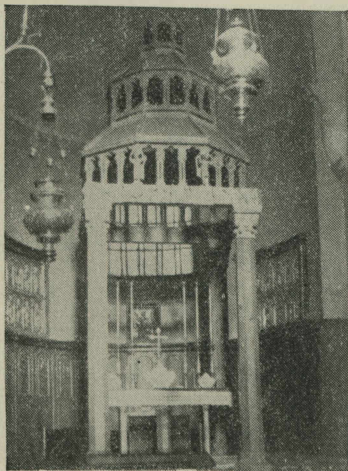
NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

(umro 1556); »Tri Kralja« od škole Pavla Veroneza (XVI v.); mala slika na platnu »Nalazak sv. Križa« od iste škole; jedna ikona koja s jedne strane ima lik mučenog Hrista, a s druge Bogorodicu s djetetom, po svoj prilici rad dalmatinskih umjetnika kraja XV v. s primjesama mletačke i toskanske škole, i ikona Bogorodice s djetetom, djelo dubrovačke škole kraja XV i početka XVI v. Tu je uzidan i mali sarkofag od grčkog mramora, u kome je bilo sahranjeno tijelo sv. Tripuna, nikejskog mučenika III v., prenesen iz Carigrada u Kotor 809 g. Treba pomenuti i misionarski krst, kojim je kapucin Marko od Aviana kao kapelan u vojsci Ivana Sobjeskog blagoslovio hrišćansku vojsku prije nego li će udariti na Turke pod Bečom 1683 g. Zgrada riznice sa lijepim stepeništem dograđena je 1652 g. Mramorni kipovi anđela na stepeništu, kao i dva druga u apsidama pobočnih lađa, umjetničko su djelo mletačke škole iz početka XVIII v. Preneseni su iz napuštene crkve Gospe od Anđela u Kotoru, koja je podignuta oko 1500 g. Izlazeći iz crkve pada u oči, sa desne strane od ulaza, grobnica u zidu, u koju je bio sahranjen kotorski biskup već pomenuti Tripo Bizanti (umro oko 1540 g.), naučnik i odlični poznavalac grčko-rimske književnosti. To je lijep rad Renesanse s početka XVI v.

Istorija Kotora u tijesnoj je vezi sa katedralom sv. Tripuna, koja je u Srednjem vijeku služila kao mjesto skupštine kotorskog Velikog vijeća. Po vremenu je prva između dalmatinskih katedrala. Do XVI v. imala je kupolu, koja je bila uklonjena zbog opasnosti da se ne sruši poslije zemljotresa 1563 g. Prilikom restauracije hrama 1897—1907 god. bio je iz temelja pregrađen zid sa južne strane, koji se bio opasno nagnuo i načinjena su na njemu pobočna vrata po motivima trifore na apsiidi.

Kotor: ciborijum katedrale sv. Tripuna (1362 g.)

U predvorju crkve, sa sjeverne strane, nalazi se sarkofag iz IX v. utemeljitelja prve crkve Andrije Saracenisisa i njegove supruge Marije. U okolnim zidovima su uzidani arhitektonski ukrasi iz ranog Srednjeg vijeka, kao i rimski i srednjovjekovni natpisi.

Iza katedrale sv. Tripuna stoji napuštena crkva sv. Pavla, podignuta 1266 g. od građanina Pavla Barija za vrijeme kralja Uroša I, kako kaže latinski natpis nad vratima. Portal koji vodi u predvorje i unutrašnja arhitektura imaju romanske građevne oblike.

Znameniti je spomenik Kotora i crkva sv. Luke koja je, uglavnom, sačuvala svoj prvobitni oblik, sagrađena u romanskom stilu. Podignuta je od građanina Mavra Kazafranka i žene mu Buone (Dobre) za vladanja velikog župana Stevana Nemanje i njegova sina Vukana, kako se čita u latinskom natpisu na pročelju. Ima kupolu i male bifore na pročelju i na apsidi. Kapela sv. Spiridiona uz crkvu, sa sjeverne strane, dodatak je iz 1747 g. a zvonik »na preslicu« XVII v. Ova je crkva nekada bila katolička, a od XVII v. je pravoslavna. Do 1812 g. u njoj je bio i katolički oltar. Ova crkva ima dva umjetnička ikonostasa. To su radovi domaćih ikonopisaca. Veliki je iz 1689 g., a mali (u kapeli sv. Spiridiona) iz XVIII v.

Crkvi sv. Luke slična je pročeljem crkva sv. Ane iz istoga vremena. Ima interesantnu unutrašnju arhitekturu.

Crkva sv. Marije podignuta je u istom stilu 1221 g. Spolja je građena pasovima crvenog i bijelog kamena, pa se odlikuje oblicima rijetke slikovitosti i ugodne harmonije. Na apsidi ima biforu, a imala ju je nekada i na pročelju. U crkvi je na oltaru jedno umjetničko drveno Raspeće iz XV v., po svoj prilici rad domaćeg umjetnika i kovčeg od posrebrene bronzne sa moštima bl. Ozane,

Kotor: Ciborij katedrale sv. Tripuna (1362 g.)

bivše crnogorske pastirice Jovane Đujović, koja je rođena 1493 g. u selu Relezi (Lješanska nahija), a umrla u Kotoru 1565 g. kao monahinja dominikanskog reda. To je djelo majstora-vajara Antuna Augustinčića iz 1939 g., koji je u bareljefima prikazao legende iz života bl. Ozane. Zanimljiva je u ovoj crkvi i grupa od kamena »Pietà« iz XIV v.

Franjevačka crkva sv. Klare, od XIV do XVII v. više puta pre-rađena, ima oltar bogat mramorom raznih boja, tipičan primjer kićenog Baroka, sa dobrim skulpturama, osobito sv. Frana Asiškog i sv. Klare. Na njemu privlači pažnju imitacija saga od žutog mramora iz Sijene. Oltar je izradio oko 1700 g. pomenuti vajar F. Kabjanka kao zadužbinu kotorskog plemića Ivana Bolice i žene mu Vincencije Buća, kako stoji u latinskom natpisu, iz koga proističe, da je to spomenik njihovog srećnog bračnog života. Na oltaru je ikona Bogorodice, koja pokazuje oznake domaće slikarske škole. U zvoniku ove crkve nalazi se jedno zvono iz 1512 g., rad našeg poznatog lijevaoca zvona i topova Ivana K. iz Raba (»Opus Baptiste«), koji je radio u Dubrovniku.

Crkva sv. Josipa sagrađena je 1631 g. Ima jedan mramorni barokni oltar iz kraja XVII v. sa dobrim skulpturama (kip sv. Tripuna i bareljef Bijeg u Egipat). U ovoj crkvi ima i umjetničkih slika mletačke škole i jedna slika na platnu (na oltaru s lijeve strane) koja prikazuje mučeništvo sv. Uršule, sa potpisom poznatog belgiskog slikara Petra De Kostera, (XVIII v.). Tu je uzidan jedan reljef u kamenu iz XIV v. sa likom sv. Antona pustinjaka i natpis iz godine 1372 koji se odnosi na osnivanje Doma siromaka u blizini ove crkve. Grobnice su iz XVII i XVIII v. U zvoniku je najstarije zvono u ovim krajevima, izliveno u Mlecima 1461 g.

Kotor ima niz lijepih *palata* i starinskih kuća, od kojih su najljepše palate: plemićske obitelji Drago (kraj biskupske kurije) sa krasnim gotskim prozorima (kraj XV ili početak XVI v.); *Bizanti* sa lijepim portalom, umjetničkim okvirom bunara i slikovitim stepeništem (1641 g.); *Pima* sa tipičnim oblicima Renesanse i Baroka i interesantno izvedenim stepeništem, na kome se nalazi umjetnički renesansni umivaonik (XVI i XVII v.); *Gregorina* ili Grgurina, sada zgrada Pomorskog muzeja (XVIII v.) i *Beskuća* (1776 g.), sada sjedište Sreskog suda. Gotski portal ove palate, jedan od najljepših na našem Primorju, sa velikim grbom obitelji Bisanti nad vratima i malim grbovima, dražesno upletenim u kapitelima, djelo je XV v. Lijepe su kuće:

plemićske obitelji *Grubonja*, blizu ulaza u gradsku tvrđavu, iz XVII v., na kojoj je uzidan amblem kotorske apoteke iz XV ili početka XVI v., jedan od rijetkih u Evropi; plemićske obitelji *Vrakien* (sada Protić) sa lijepim stepeništem i figuralnim mozaikom na podu u jednoj prostoriji na I spratu (XVIII v.); kuća br. 463 sa romansko-gotskim prozorima (XV v.); kuća br. 416 (XVII ili XVIII v.) u kojoj su boravili Petar I i Petar II Petrović-Njegoš kod svojih prijatelja Ilije Lombardića i kapetana Toma Lipovca. U jugoistočnom predjelu grada (Gurdić) i pod brijegom sv. Ivana ima zanimljivih kuća iz Srednjega vijeka, kojima je dugo vrijeme dalo boju starine. Tu, kao uopšte u starijim djelovima grada, ima privlačnih slikarskih motiva, među kojima su najznačajniji: pročelje katedrale sv. Tripuna gledano sa za- leđem divlje prirode, svod ispod zvonika bivše crkve sv. Frana na Gurdiću i uličica u pozadini kapije koja vodi u gradsku tvrđavu.

Gradska Kula za sat na Trgu od oružja podignuta je 1602 g., na mjestu gdje je u Srednjem vijeku bila kula mučenja za priznavanje krivica (*turris torturae*). Šezdeset metara duga nedovršena palata iz polovine XVI v. (sučelice Kuli) bila je sjedište mletačkih upravnih vlasti (providura), gdje se rješavala kroz dva vijeka i po teška sud- bina naroda ovoga kraja, u koju je zalazio i Vladika Danilo. Trg od oružja je najljepši kotorski trg i središte gradskog života.

Kotor je izgubio mnogo sta- rinskih građevina u čestim požarima i zemljotresima kao i u ra- tovima. Godine 840. zauzeli su ga i opljačkali Saraceni, 1002 g. zapalio ga je car Samuilo, a u mletačko-ugarskom ratu 1378 g. zauzeo ga je, zapalio i opljačkao mletački admiral Vettor Pizani. Ovom prilikom su stradali i ko- torski arhivi. Pored svega toga, Kotor je sačuvao najvažnije srednjovjekovne građevine (crkve),

Kotor: crkva sv. Luke (1195 g.)

a ima još i ostataka privatnih zgrada onoga vremena. Najljepši su: ostaci palate sa dva dražesna prozora pozne gotike (XV v.), mala gotska palata, u blizini prve (u sjevernom dijelu grada), krasni portal obitelji Bolica sa dva prozora iz XVII v., uzidan u kući br. 434. Na pročelju napuštene crkve sv. Mihaila Arhanđela iz XIV v. uzidan je jedan interesantan bareljef iz ranijeg Srednjeg vijeka, romanska ornamentika i dio natpisa iz IX v. Važni su spomenici Kotora i klaustar (dvorište) bivšeg dominikanskog manastira sv. Nikole iz 1545 g. i napušteni manastir sa klaustom i porušena crkva sv. Frana Asiškog sa zvonikom, podignuti 1668 g. u zamjenu za one koje je osnovala srpska kraljica Jelena u drugoj polovini XIII v. van gradskih vrata na Gurdiću, a porušene u ratu 1657 g. Po gradu ima i drugih umjetničkih portala, prozora, balkona, konzola, stepeništa, balustara i uzidanih fragmenata iz raznih epoha i stilova, kao i grbova i lavova na gradskim bedemima. Ovdje treba istaknuti veoma lijepi bareljef iz doba Renesanse nad vratima bivše crkve sv. Duha, kao i Raspeće od kamena, uzidano u pomenutom zvoniku crkve sv. Frane.

Među zanimljive starine grada Kotora spada i popularni gradski bunar Karampana. tako nazvan po kući istoga imena koja se nalazila u blizini.

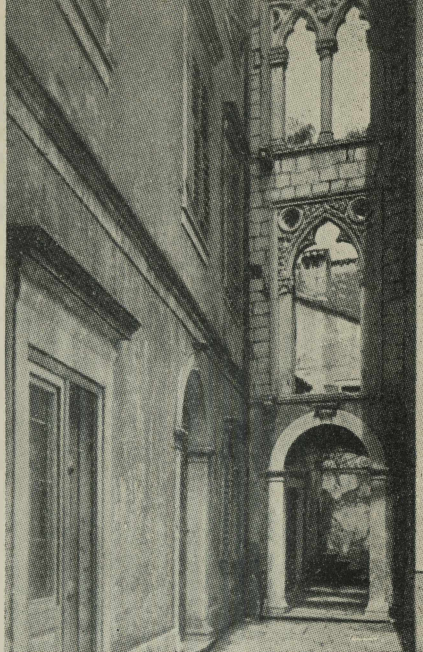
U Kotoru Srednjega vijeka, i kasnije, postojale su brojne kulturne, humanitarne i socijalne ustanove. Škole su bile u manastirima i to napose za pučane a napose za plemiće. Bila je i viša klasična škola, koju su zvali »Gramatika« (današnja gimnazija). Sve su te škole bile privatnog karaktera.. Postojalo je nahodište iz 1514 g., jedno od najstarijih u našoj zemlji, Dom siromaha iz 1372 g., Bolnica za gubavce (na Gurdiću van grada). Brojni zanatlije bili su udruženi u bratovštinama, od kojih je bila najuglednija bratovština pomoraca (»Bokeljska mornarica«). Najstarija duhovna bratovština bila je ona sv. Križa koja ima statut od 1298. Znamenita je bila Kotorska štamparija iz kraja XVIII v. zbog toga što su se u njoj štampavale knjige i *ćirilicom* i prema tome je najstarija ćirilska štamparija u našoj zemlji iz novijih vremena. Nova štamparija u Kotoru osnovana je 1907 g. Radila je do prije Drugog svjetskog rata. Današnja je osnovana poslije oslobođenja.

Od starih svetkovina najvažnija je bila Tripundan (2 i 3 februara), kada su se po vjekovnom rasporedu odvijale karakteristične svečanosti i kada su članovi »Bokeljske mornarice« izlazili u staroj

bokeljskoj narodnoj nošnji pod uresnim oružjem i pred katedralom igrali živopisno kolo, koje se i danas igra u narodnim svetkovinama.

Od novih građevina u Kotoru najvažnija je pravoslavna crkva sv. *Nikole* (bivša katedrala), podignuta 1909 g. u srpsko-vizantiskom stilu po nacrtu arhitekta Ćirila Ivekovića. U ovoj crkvi ima nekoliko interesantnih ikona iz XVII i XVIII v. Ikonostas je naslikao 1908 g. češki akademski slikar Frano Cigler. Na ovom mjestu nalazila se do 1896 g. bivša pravoslavna crkva sv. *Nikole*, nekada dominikanska, koja je te godine nastradala od požara, kojom su prilikom izgorjele mnoge umjetničke slike i uništen dragocjeni srebrni crkveni pribor kao i bogata biblioteka sa arhivom u obližnjem bivšem dominikanskom manastiru.

Značajne su ustanove u Kotoru: *Pomorski muzej*, u kome se nalazi bogata zbirka starog oružja, faksimil od pozlaćenog bakra krsta, koji je Kotoranima poklonio car Dušan Silni za njihovo učešće u bici kod Velbužda (XIV v.). Original su odnijeli Francuzi u početku XIX v. Dalje u ovome muzeju mogu se vidjeti i lijepi primjerci starijskih narodnih nošnja iz Crnogorskog Primorja, mnoge slike bokeljskih brodova prošlih vjekova, pomorskih bitaka i okršaja s Turcima, u kojima su učestvovali pomorci iz Boke, slike pomorskih kapetana, razni brodski modeli, pomorski arhiv sa bibliotekom i numizmatička zbirka. U napuštenoj crkvi sv. Mihaila, (iz Srednjeg vijeka), gdje su 1952 g. otkrivene freske iz XIV v., nalazi se *Lapidarijum*, zbirka kamenih spomenika i natpisa iz Starog i Srednjeg

Kotor: Palata Drago, pozna gotika (XV v.)

vijeka, između kojih je najvažnija krstionica iz IX v. Od velike važnosti za proučavanje istorije Boke i Crne Gore je *Državni arhiv*, bogat dokumentima od 1326 g. do početka XIX v. i dalje, i *Biskupski arhiv*, koji počinje sa ispravama iz prve polovine XV v. Važna je *Franjevačka biblioteka* (u manastiru sv. Klare) koja ima oko 20.000 svezaka, oko 50 inkunabula, više rukopisa i minijatura.

Savremena tekovina je *Narodno pozorište* koje je proradilo 1 januara 1950 g. Pozorišna dvorana je adaptacija stare mletačke vojne bolnice iz 1769 g., koju je izvršio arhitekt Dragiša Brašovan sačuvavši potpuno vanjski izgled građevine. Staro kotorsko pozorište koje se nalazilo na mjestu gdje je danas zgrada NO Gradske opštine, otvorili su Francuzi 1809 g. i radilo je do kraja XIX v., kada je srušeno. Od 1951 g. postoji i novi bioskop.

I Kotor je kao cjelina zakonom zaštićen.

Kotor sa predgrađem broji oko 4.000 stanovnika. Sjedište je N. O. Sreza Bokokotorskog, N. O. Gradske opštine, Sreskog Suda, Pomorske oblasti Južnog Jadrana, Lučke kapetanije, i Brodarskog preduzeća »Lovćen«. Ima PTT, Narodnu bolnicu, Bolnicu za duševna oboljenja za cijelu Crnu Goru, Dom narodnog zdravlja, apoteku koja se u Kotoru pominje u XIV v., Sresku poljoprivrednu stanicu i ledaru. Kotor ima više škola: Realnu gimnaziju sa klasičnim odjelenjem, Srednju pomorsku školu, Srednju i Nižu muzičku školu, Školu učenika u privredi, Narodni univerzitet, čitaonicu, biblioteku, muziku, Gradsko kulturno-umjetničko društvo »Nikola Đurković« sa više umjetničkih sekcija, Vatrogasno društvo, najstarije u Crnoj Gori, i više drugih kulturnih i sportskih društava. Sada se gradi novi Stadion u Škaljarima.

U neposrednoj blizini grada, sa južne strane, nalazi se novi udobni hotel »Slavija« sa prostranim parkom, a u gradu »Grac« i restoran »Vardar«. Sa sjeverne strane je obnovljeno gradsko kupalište, a do njega se gradi moderni plivački bazen. Na obali je stara popularna Gradska kafana (bivši »Dojmi«) sa malim parkom. Prostrana obala, urešena alejom palma, omiljeno je šetalište kotorskih građana. Zanimljiv, živopisan i bogat je kotorski »pazar«, gdje Crnogorci i Boskelji donose svoje proizvode na prodaju, osobito utorkom, četvrtkom i subotom. Tržnica je podignuta 1905 g. Prilikom kopanja temelja za tržnicu nađen je komad granitnog stuba od 2,50 m. dužine, promjerom jednak granitnom stubu u katedrali sv. Tripuna.

U poratnoj obnovi i socijalističkoj izgradnji postignuti su značajni uspjesi u Kotoru. Najvažniji su: izgradnja nove Termoelektrične centrale, koja snabdijeva strujom čitavo Crnogorsko Primorje, novi vodovod koji je proveden iz izvora na sjevernoj strani grada, koji daje gradu i bližoj okolini zdravu vodu i zgrada Osnovne škole (na Benovu).

Kotor: palata Grgurina XVIII v. — sada Pomorski muzej

Izlazeći iz grada kroz južna vrata nailazimo na jednu osobitu prirodnjačku rjetkost, podmorski vir Gurdić (od latinske riječi »gorges«), čija voda izbija za vrijeme velikih kiša na površinu takvom snagom da izgleda kao da ključa u kotlu.

Kotor je raskrsnica važnih puteva koji vode za Dubrovnik, Budvu i Ulcinj. Lijepo uređenom kolskom cestom, dugom 45 km., koja ima 42 zavoja (serpentine), Kotor je vezan sa Cetinjem preko Lovćena. Ova, u samu stijenu uklesana cesta, spada u najinteresantnije alpske puteve u Evropi. Započeta je 1879 g. po projektu inž. dra Josipa Slade, Trogiranina, a završena 1884. Sa nje, osobito

sa Krsca (920 m.), uživa se jedinstven i nezaboravan pogled na Bokokotorski Zaliv i Jadransko More, za koji je rekao engleski dramatičar Bernard Šo, da je jedan od najljepših što ih je vidio u životu, a austrijski eseist Herman Bar, da će ga se sjećati i kada bude umirao. Iz Cetinja se ide automobilskim putem do Ivanovih Korita (planinsko oporavilište), a odatle vodi pješačka cesta do Kapele (mauzolej Njegošev), na vrhu Lovćena, (sat i po hoda).

Iz Kotora se mogu preduzimati ugodni izleti autobusima, motornim lađama i parobrodima u bližu i dalju okolinu: Hercegnovi, Dubrovnik i Budvu. Kotor ima redovnu parobrodarsku vezu sa Splitom i Rijekom.

Sa gorskog sedla Trojice (231 m.), raskršća cesta, koje je udaljeno od grada oko pola sata hoda, uživa se lijepi vidik na dva bazena, a naročito, kako je već rečeno, sa brda Vrmca. Ovaj položaj je dobio ime po nekadanjoj crkvi sv. Trojice, oko koje su u Srednjem vijeku živjeli u prirodi pustinjaci. Brdo lijevo od Trojice zove se Gorazda (450 m.), na kome je bivše austrijsko utvrđenje, koje su u ustanku 1869 g. bili napali Grbljani.

Škaljari su industrijsko predgrađe Kotora. To je plodna kotlina između podanaka Lovćena i brda Vrmca, gdje osobito uspijeva povrće, kojim stanovnici ovoga naselja od starine snabdijevaju grad Kotor. Izgleda, da su se već u rimsko doba tu ljudi bavili vinogradarstvom i voćarstvom, jer se prije nekoliko decenija u Škaljarima našao jedan nadgrobni spomenik sa natpisom »vindemiator« (onaj koji bere grožđe). Škaljari se pominju u kotorskim dokumentima Srednjega vijeka. Narod je hrabar i rodoljubiv, što je dokazao u NOB. Iako se nalaze u neposrednoj blizini Kotora, Škaljari su čitavo vrijeme minulog rata bili partizanska baza i prolazni put između zaliva i zaleđa. Tu su 18 oktobra 1941 godine pale prve žrtve fašističkog terora (6 strijeljanih). Na ovom području je značajna starina: ruševine dvospratne crkve sv. Dujma iz XIII ili početka XIV v. Na staroj Bogorodičinoj crkvi koja se pominje oko 1600 g., ima uzidanih ulomaka romanske ornamentike, iz čega se pretpostavlja, da je tu postojala u Srednjem vijeku neka starija crkva. Crkva sv. Vincencija koju je oko 1830 g. podigla kotorska obitelj Zifra, ima umjetnički portal sa bareljefima iz vremena Renesanse, prenesen iz neke bivše kotorske crkve. U unutrašnjosti je lijepi mramorni oltar sa bareljefom na pročelju (susret Marije i Jelisavete), izrađen po svoj prilici po-

četkom XVIII v., koji je pripadao napuštenoj crkvi Gospe od Anđela u Kotoru. Anđeli sa ovog oltara nalaze se u katedrali sv. Tripuna.

Na teritoriji Škaljara je kotorsko gradsko groblje. Nad vratima groblja nalazi se stari bareljef mučenoga Hrista sa amblemima njegovoga stradanja, od kamena. Prenesen je iz bivše crkve sv. Križa u Kotoru koja je poticala iz XIII v., a polovinom XIX bila je srušena.

Stara bokeljska, primorska narodna nošnja

Nalazila se u blizini današnje crkve sv. Josipa. Crkva sv. Mihaila Arhandela u katoličkom dijelu groblja sagrađena je 1865 g. po projektu arhitekta Marka Benzona, Trogirana, u neoklasičnom stilu. U ovom groblju su sahranjeni: pjesnik Jovan Sundečić (umro 1900 g.), pisac Vuk Vrčević (umro 1882 g.) i Vasilj Popović (1887—1941), historičar, profesor Univerziteta u Beogradu, koji je, progonjen od okupatora, umro tragičnom smrću u kotorskom zatvoru. Iznad gradskog groblja nalaze se grobovi mornara-revolucionara iz poznate pobune mornara bivše austro-ugarske ratne mornarice 1918 g. i to:

Kotor: Hotel Slavija

Frana Raša, Jerka Šizgorića i Antona Grabara. Četvrti strijeljani, Mate Brničević, prenesen je u svoje rodno mjesto Jesenice (Split). Bili su strijeljani dana 11 februara 1918 g. na livadi ispod groblja.

U ovom mjestu su izgrađeni poslije oslobođenja udobni radnički stanovi, proširena fabrika sapuna »Nikola Đurković«, fabrika namještaja »Mašo Brguljan«, podignuta je fabrika likera i eteričnih ulja »Vrmac« i druge manje zanatske radionice.

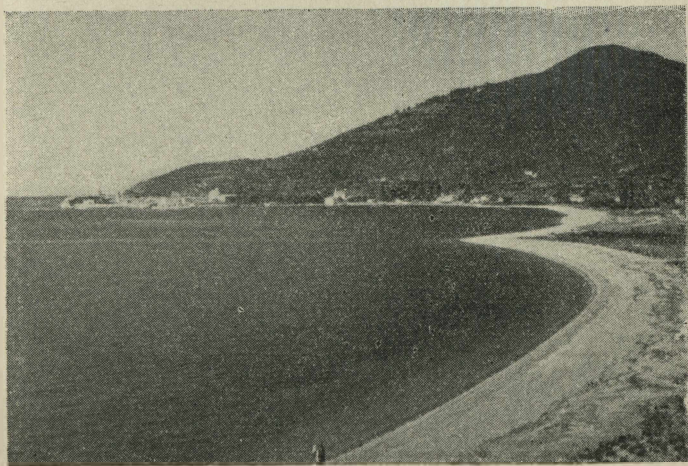
GRBALJ

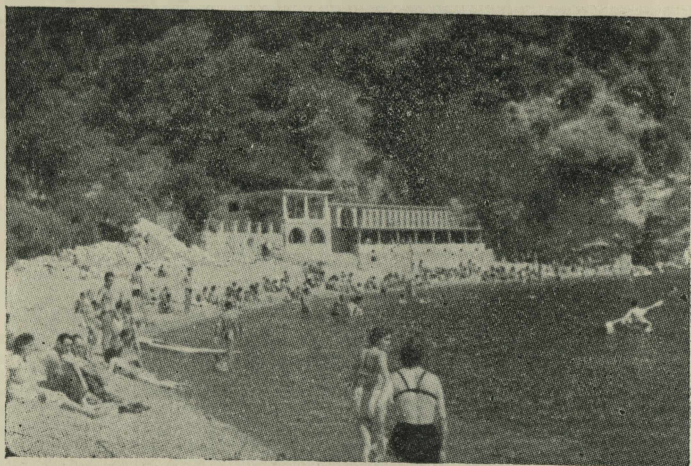
Gledajući od Trojice prema jugu, od Tivatskog Zatona do Budve prostire se župa Grbalj, lijepa i plodna nizina duga oko 15 km. sa 9 km² površine. Ima slikoviti izlaz na Jadransko More, plažu Jaz koja svojim prostranstvom, sitnim pijeskom i zgodnim zaledem može da postane privlačna kupališna tačka našega Primorja. U neposrednoj blizini je mala plaža, zvana Trsteno, sa sitnim pijeskom, zaštićena od svih vjetrova, koja će takođe, besumnje, biti iskorišćena u turi-

stičke svrhe. Grbalj je u Srednjem vijeku bio žitnica Kotora kome je pripao 1306 ili 1307 g. Poslije domaćih vladara iz zaleđa Turci i Mlečani su u Grblju naizmjenično vladali sve do 1715 g., kada je Grbalj došao pod vlast Venecije i ostao sve do njene propasti 1797 g. Grbalj se dijeli na Gornji i Donji. S jedne i s druge strane polja ređa se 20 sela. Grbalj je najveće i isključivo poljoprivredno naselje u Boki koje broji oko 1000 domaćinstava sa preko 4000 stanovnika. Nekada je u Grblju postojala značajna plemenska organizacija koja se danas izgubila, ali su se sačuvali mnogi lijepi narodni običaji. Od 1647 g. Grbalj se dijelio u četiri knežije. Grbljani se od pamtivijeka ističu slovenskim rodoljubljem, ljubavlju prema slobodi i slobodarskim duhom. Proslavili su se junaštvom u borbama s Turcima. Često su dizali bune protiv kotorske feudalne vlastele, osobito polovinom XV v. Tri seljačke bune toga vremena u Grblju spadaju u najstarije u našoj zemlji. Grbljani su pristajali uz pokret Šćepana Malog uprkos

Budva: Slavenska plaža

Budva: Plaža Mogren

mletačkoj vladavini. Prvi su u Boki podigli oružani ustanak protiv Austrije 1848 g., a 1869 g. skupa sa Krivošjanma.

U Bigovu se našlo rimskih starina. Najvažniji je spomenik Grblja manastir *Podlastva*, posvećen rođenju Bogorodice, u prošlosti zborna mjesto za Grbalj, gdje su se obnarodovale važne odluke i gdje je, navodno, 1427 g. donesen i Grbaljski statut. U manastirskoj crkvi ima ostataka fresaka od domaćih ikonopisaca. Iz Grblja je ikonopisac Maksim Tujković (XVIII v.). Crkva sv. *Nikole* u Pelinovu sva je u freskama, koje predstavljaju kalendarske dane u godini. To je radio za vrijeme Vladike Danila 1718 g. domaći umjetnik Dimitrije Daskal (Dimitrijević) iz Risna, kako stoji u natpisu.

Plodno Grbaljsko Polje ima uslova da prehrani stanovništvo Boke i da zadovolji svim potrebama turizma u voćarstvu i povrtljarstvu. Tu je Sreska ekonomija.

Grbalj ima N. O. opštine, Osmogodišnju školu i više Osnovnih P. T. T., električno osvjeljenje, koje je uvedeno u više sela i Zemljoradničku zadrugu, kao i Ribarsku zadrugu u Bigovu.

BUDVA

Leži na malom ostrvu koje je pješčanom prevlakom spojeno s kopnom i pretvoreno u poluostrvo. Malo je naših primorskih gradova koji se nalaze u tako krasnoj okolini, između mora, planina, nizina i lijepih plaža kao Budva. Ona je slikoviti srednjovjekovni primorski gradić, krivudavih popločanih uličica, minijaturenih trgova, opasan bedemima.

Budva je jedno od najstarijih naselja na Jadranskoj obali. Legenda kaže, da ju je utemeljio Kadmo, po mitologiji sin feničanskoga kralja Agenora, predak tebanskog kralja Edipa, muž Harmonije, osnivač grčke pismenosti i to na povratku iz Ilirije, gdje je išao da traži sestru Evropu, koju je bio ugrabio Zevs. Svakako je bila grčka kolonija još u IV vijeku prije naše ere. Pored grčkog pisca Skilaksa (IV v. pr. n. e.), pominju je i drugi stari pisci: Plinije Mlađi, Ptolomej, Pajtingerova tabla, Stefan Vizantiski i dr. Godine 841 i 867, kada je bila pod vlašću Vizantije, opustošili su je Saraceni. Kasnije

Budva s hotelom »Avala«

se opet podigla pod imenom Starigrad (Civitas antiqua). Pripadala je kneževini Duklji, a zatim srpskoj državi. U doba Balšića u XIV v. bila je ratna luka kneževine Zete. Od 1396—98. pod vlašću je bosanskog vojvode Sandalja Hranića. Godine 1442 došla je u ruke Mlečana, pod kojima je ostala sve do pada Republike (1797). U XVI i XVII v. stradala je od Turaka, a 1667 od zemljotresa. Poslije pada Mletačke Republike zahvatio je i Budvu vrtlog svjetskih događaja, pa je kroz kratko vrijeme promijenila nekoliko gospodara (Crnogorce, Francuze, Ruse i Austrijance). Budva je od XI v. do XVI bila sjedište biskupa. Imala je svoj statut (1346—71).

Budva je opasana, kako je rečeno, zidinama iz kraja XV v. Ima dvojna vrata: »Morska« koja vode do malenog gradskog pristaništa i »Kopnena«. Pored zidina, druge su znamenitosti Budve: katolička crkva sv. Ivana, nekada katedrala, osnovana u VIII, a pregrađena u XVII v., u kojoj ima nekoliko umjetničkih slika mletačke škole (slike na dasci sv. Petra i Pavla iz XVI v. i Bogorodica sa svecima na platnu Tjepolove škole). Rjetkost je ove crkve ikona Bogorodice iz XIII v., okovana u srebro, po svojoj prilici rad domaćeg ikonopisca. Važan je spomenik crkva i manastir Bogorodičin iz XII v. (Sancta Maria in Punta), kao i mala crkva sv. Save, opata, kojom su se služili katolici i pravoslavni, a nalazi se na živopisnom malom trgu nad morem uz zapadne gradske bedeme. Pravoslavna crkva sv. Trojice, podignuta 1804. ima slika grčkog slikara Nikole Aspiotia (XIX v.). Pred crkvom je grob Stjepana Mitrova Ljubiše, Budljanina, jednog od najboljih jugoslovenskih pripovjedača-folklorista i narodnog prvaka.

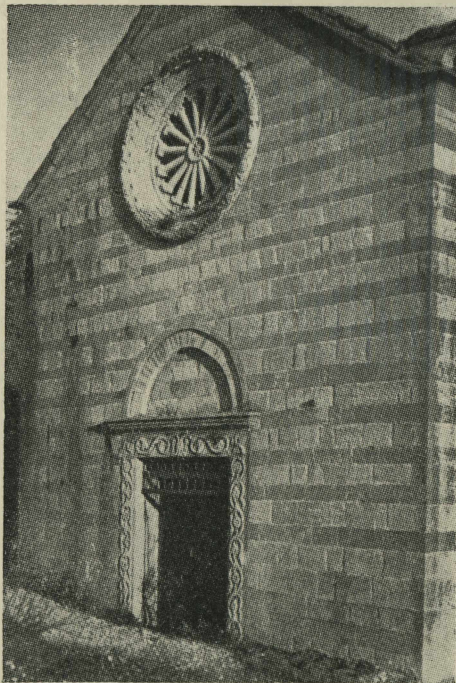
Budva je važno arheološko područje. Prilikom kopanja temelja za hotel »Avala« 1938/1939 g., otkriveno je helenističko-rimsko groblje (nekropola) sa bogatim nalazima zlatnih nakita, staklenog i zemljanog posuda. Iskopavanja su se nastavila 1950 i 1952 g. sa dobrim rezultatima. U ovim zadnjim iskopavanjima otkriveno je nekoliko grobova iz doba rimskih careva. Iskopavanja će se nastaviti. Dosadašnja su potvrdila postojanje dva perioda života stare Budve i to: helenističkog, od III do I vijeka p. n. e., i rimskog, od I do III vijeka n. e. Po onome što je do sada otkriveno, ima nade, da će Budva postati važna arheološka atrakcija. Ona je jedno od rijetkih

mjesta u našoj zemlji i uopšte, koje u svojoj utrobi krije spomenike raznih civilizacija koje su uticale na razvitak ovoga kraja i dugi proces stapanja ilirskog, grčkog i rimskog stanovništva sa slovenskim, koje je već u ranom Srednjem vijeku preovladalo.

Svojim jedinstvenim položajem, krasnom okolinom, bujnom južnom vegetacijom, gajevima maslina, nasadima palma, agruma, a osobito blagom klimom, Budva je u turističkom svijetu stekla glas

Budva (Pod Majine): velika crkva manastira Podostroga (XVIII v.)

Budva: ulica

najprivlačnijeg ljetovališta na Crnogorskom Primorju. Zbog klimatskih odlika i udobnosti u hotelu »Avala« ima uslova i za boravak preko zime.

U Budvi ima, u bližoj i daljej okolini, prvorazrednih pješćanih plaža. Najbliža gradu je plaža Mogren, oko 800 m. duga, okružena romantikom strmih hridina i pitomošću žala, na zapadnoj strani mjesta (200 m. od hotela »Avala«). Na istočnoj strani je prostrana Slavenska plaža, udaljena oko 60 m. od grada. Zatim dolazi velika plaža Bečići (1800 m. duga), o kojoj je rekao pretsjednik Republike maršal Tito: »Da su Bečići bili

ranije u nekoj drugoj zemlji, danas bi bili uređen i razvijen grad«. To je jedna od najprostranijih i najljepših plaža na Južnom Jadranu. Bila je nagrađena na međunarodnom konkursu u Francuskoj prije rata. Iza nje se redaju plaže: Kameno (Kamenovo), gdje je franc. Mediteranski klub iz Pariza podigao »selo«, u kojem će njegovi članovi provoditi godišnji odmor, zatim Pržno, Miločer, sv. Stefan itd., koje pripadaju susjednom Srezu barskom. Već pomenuta plaža Jaz udaljena je 3 km. od Budve. Nigdje na Jadranu nema ovakvog bogatstva plaža kao na obali od Budve do Ulcinja. Na svima je sitni ili nešto krupniji pijesak.

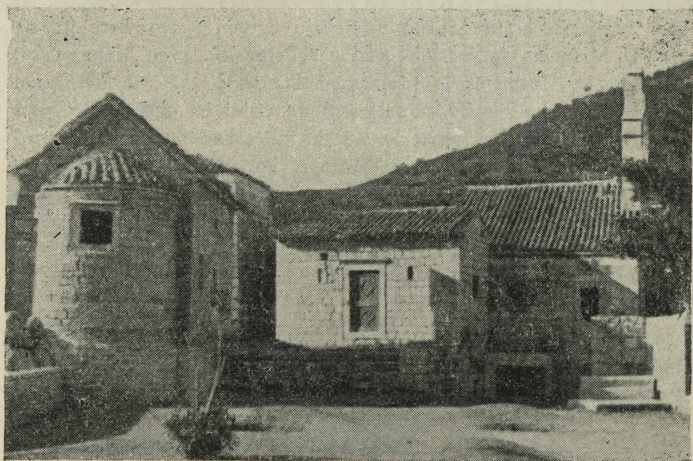
Ukras Budljanskog Zaliva je šumovito ostrvce sv. Nikole, zgodno izletište. na kome se gnijezde divlji golubovi (*Columba livia*), a raste osobita vrsta divljeg ljiljana pod imenom »*Lilium buthuense*«.

U Budvi je najveći ugostiteljski objekt u Boki, hotel »Avala«, koji, iako se svojom veličinom i modernim stilom odvaja od staroga

grada, ima imponantno pročelje sa divnim vidikom na more. Pred gradskim vratima je hotel »Mogren«, udaljen od pristaništa 100 m., a od plaže 300 m. U gradu je nekoliko ugostiteljskih objekata. U neposrednoj blizini grada je izgrađen novi veliki hotel »Romanija«, pred kojim se pruža Slavenska plaža.

Budva sa predgrađem broji oko 800 stanovnika, koji se bave poljoprivredom, ribarstvom i turizmom. Ima N. O. opštine, Ribarsko preduzeće, PTT. Lučku ispostavu, vodovod, elektriku, Zdravstvenu stanicu, apoteku, Dom kulture, Osmogodišnju školu, Zemljoradničku zadrugu, kino i mali park. u kome je spomenik Stjepana Mitrova Ljubiše, rad slovenačkog vajara Lojza Dolinara, oštećen od okupatora.

Okolina Budve raznolikošću prirode, istoriskim i kulturnim spomenicima mnogo je interesantna. Zaslužuje posjetiti manastir *Podostrog*

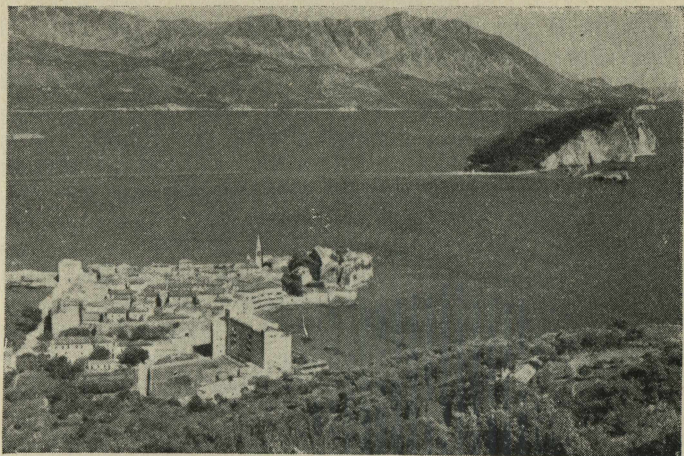

Budva: Sancta Maria in Punta i sv. Sava (XII v.)

(u Majinama), udaljen od Budve pola sata hoda, u kome je boravio i umro 1735 g. Vladika Danilo, glavno lice Gorskog vijenca. Još nije utvrđeno kada je osnovan, ali je opravljen i obnovljen 1630 g. Bio je pod jurisdikcijom crnogorskih mitropolita i ostao u njihovom posjedu sve do razgraničenja Crne Gore sa Austrijom 1838 g. Tu je, u blagoj klimi, bila njihova zimska rezidencija. Njegoš ga je mnogo volio i oko njega utrošio velike svote novaca. U njemu je radio i na Gorskom vijencu. Manastir ima dvije crkve, posvećene Bogorodici. Mala pod manastirskim ćelijama, koja izgleda kao podzemna kapela, ukrašena je umjetničkim freskama iz prve polovine XVII v. Ovdje treba napomenuti, da je iz Majina bio Todor Vuković, ikonopisac XVI v. Sa manastirske terase pucaju krasni vidici na Budvu, zaliv i Jadransko More. U neposrednoj blizini je velika crkva sa lijepom romansko-srpsko-vizantiskom arhitekturom, reljefnim ukrasima na portalima i lijepom zvijezdom na pročelju. Vrlo je slikovita, jer je zidana na pasove od crvenoga i bijeloga kamena. Ima osmostranu kupolu. Podignuta je polovinom XVIII v. Obje su crkve danas napuštene. U ovom idiličnom kraju odlično uspijevaju agrumi i sve vrste južnog voća. U Mainama se pojavio lažni car Petar III., zvan Šćepan Mali (1767—1774). Znamenit je i manastir *Stanjevići*, koji je od Budve udaljen 7 km, ka sjeveru, a nalazi se na visini od 400 m. Podignut je 1736 g. U njemu su povremeno stanovali takođe crnogorski mitropoliiti sve do Petra I Petrovića-Njegoša. Postradao je u ratovima i danas je u ruševinama. U ovom manastiru je 1764 g. bio rukopoložen za jeromonaha Dositej Obradović, srpski napredni prosvjetitelj onoga vremena koji je tada boravio nekoliko mjeseci u bivšem manastiru (sv. Marka kraj crkve) sv. Petra u Mainama. Manastiri *Stanjevići* i *Podostrog* bili su dva najglavnija politička i kulturna središta Crne Gore poslije Cetinjskog manastira. Proglašeni su narodnim spomenicima.

Brajići, Pobori i Borete u budvanskoj okolini bili su jaka ustanička mjesta za vrijeme Narodnooslobodilačkog rata, gdje su se vodile borbe sa italijanskim okupatorima, osobito u Brajićima u julu 1941 g., kada je 57 partizana razbilo fašistički bataljon i u martu 1942 g. u Povorima, gdje su Kotorsko-primorska, Poborsko-brajička i Majinska

Budva s ostrvcem sv. Nikole

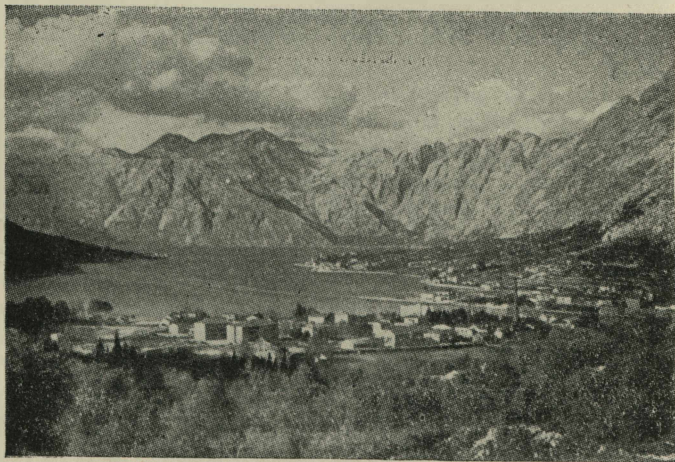
četa vodile tešku borbu sa italijanskom vojskom od oko 6000 ljudi, kojoj su zadali velikih gubitaka.

Redovne autobusne i parobrodarske veze spajaju Budvu sa ostalim mjestima Boke, kao i čitavog Jadranskog Primorja.

Lijepi su izleti do Miločera (8 km.), gdje je uređen veliki park sa šetalištima i udobni ugostiteljski objekti i do sv. Stefana, najmanjeg grada na Jadranu (XV v.) koji se sada kao cjelina uređuje za ljetovalište, zatim cestom do Cetinja. Sa ove ceste kod »Piramide« (10 km.) pruža se izvanredan pogled na Budvanski Zaliv i paštrovsku obalu. Sjeveroistočno od Lapčića (oko 1000 m.) je krasna bukova šuma, zvana Konjsko (oko 800 m. duga i 150 m široka poljana, okružena šumom, koja bi mogla da postane vrlo prijatno izletišta. Ugodna je šetnja pješke na brdo Spas, odakle se uživa lijep pogled na Budvu i Jadransko More. Automobilom se može poći do srednjovjekovnog manastira Praskvice (u Paštrovićima), čiju je crkvu 1413 g. podigao

Balša III. U njoj ima zanimljivih fresaka iz Srednjega vijeka. U Pastrovićima zaslužuje posjetiti i istoriski manastir Režević (crkvu), u kome se takođe mogu vidjeti lijepe freske i ikone iz starijih vremena od domaćih majstora. Ugodni i poučni su izleti u ostala lijepa i istoriska mjesta Crnogorskog Primorja: Petrovac, poznato ljetovalište, Sutomore, Bar i Ulcinj, gdje su stari gradovi i divne plaže sa sitnim šarenim pijeskom, koje pitomošću i živim bojama južnjačkog pejisaža na osobiti način privlače putnika.

Prirodne ljepote obalskog pojasa od Hercegnovoga do Ulcinja sa svojim slikovitim zaleđem, lovcénskím masívom, pretstavljaju rijedak slučaj kombinovanog primorskog i planinskog turističkog područja, koje svojim velikim nacionalnim i istoriskím značajem i bogatstvom spomenika kulture nije samo rijedak kraj u našoj zemlji, nego i turistička atrakcija svjetskog obilježja. Ovo područje s pravom očekuje u socijalističkoj Titovoj Jugoslaviji turistički razvitak širokih razmjera.

Kotorski bazen

S A D R Ź A J

PREDGOVOR

OPŠTI DIO

	Str.
Geografsko-geološki sastav	5
Klimatske prilike. Flora i fauna	6
Istoriski pregled	12
Pomorstvo	19
Spomenici kulture	21

POSEBNI DIO

Hercegnovi	23
Poluostrvo Luštica	35
Prevlaka	37
Tivat	40
Verige	41
Perast	43
Risan	52
Krivošije	54
Prčanj	57
Dobrota	62
Kotor	67
Grbalj	84
Budva	87

K A Z A L O

kulturno istoriskih spomenika i ustanova grada Kotora
(prema priloženoj karti)

1) Gradske zidine	12) N. O. Sreza bokokotorskog
2) Katedrala sv. Tripuna	13) Gradska opština
3) Crkva sv. Luke	14) Pošta
4) Crkva sv. Marije	15) »Putnik«
5) Pomorski muzej	16) Hotel »Vardar«
6) Palata Pima	17) Hotel »Graz«
7) Palata Bisanti	18) Crkva sv. Mihaila (Lapidarium)
8) Palata Beskuća	19) Crkva sv. Josipa
9) Palata Providurova	20) Crkva sv. Nikole
10) Gradska kula	21) Palata Drago
11) Narodno pozorište	

ISPRAVCI

- Na str. 2, umjesto Božidar Dobrinović treba da stoji: **Božidar Dabinović.**
- „ „ 5, redak 16 odozdo, umjetstvo »Toplajski« treba da stoji: **Topaljski.**
- „ „ 23, redak 5 odozdo, umjesto »ubraja je« treba da stoji: **ubraja se.**
- „ „ 28, redak 13 odozgo, umjesto »Narodni muzej« treba da stoji: **Zavičajni muzej.**
- „ „ 29, pod slikom umjesto (XV. v.) treba da stoji: **(XIX. v.).**
- „ „ 34, redak 7 odozgo, umjesto »početka XVIII v.« treba da stoji: **početka XVII v.**
- „ „ 59, redak 5 odozgo, umjesto »Merite« treba da stoji: **Merito.**
- „ „ 62, redak 2 odozgo, umjesto »Napred« treba da stoji: **Napredak.**
- „ „ 71, redak 17 odozgo, umjesto »nalazi« treba da stoji: **nalazila.**
- „ „ 71, redak 14 odozdo, umjesto »generala« treba da stoji: **admirala.**
- „ „ 79, pod slikom treba ispustiti riječ »Drago«.
- „ „ 92, redak 9 odozdo umjesto »u bivšem manastiru sv. Marka kraj crkve sv. Petra u Mainama« treba da stoji: **u bivšem manastiru sv. Petke u Mainama.**

SJEVERNA VRATA

ŠKURDA

LUKA LAPETA NIJA

GRADSKA KAFANA

GLAVNA GRADSKA VRATA

IVANA
SV.
TVRĐAVE
PODRUČJE

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE
ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

JADRANSKO
MORJE

KOTOR

M = 1 : 1440

GUARDIĆ

JUŽNA VRATA

ŠKALJARI

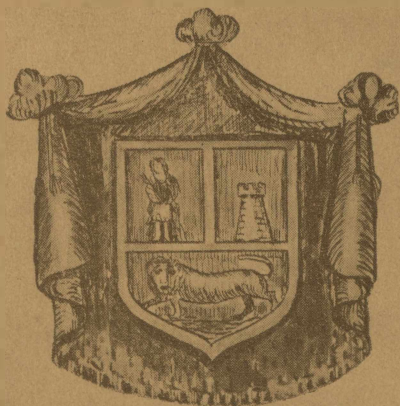
NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE
ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

BOKA KOTORSKA

M = 1:100.000

M
O
R
E

Национална библиотека Црне Горе

Б

II 27742

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

001606966

COBISS ©